

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Démonologie polské venkovské kultury

Bc. Lucie Matějková

Diplomová práce
2021

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

21.3.2021 v Hradci Králové

Lucie Matějková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé diplomové práce Mgr. Michalu Térovi, Ph.D. za vstřícný přístup, odborné vedení, poskytnutí cenných rad, a hlavně za čas, který mi věnoval. Dále chci poděkovat své rodině za to, že mi umožnila v klidu se věnovat mému studiu a že mi byla po celý čas oporou.

Anotace

Diplomová práce se zabývá démonologií polské venkovské kultury. Jádro práce tvoří klasifikace a charakterizace jednotlivých démonických postav polského folklóru. Zároveň je, alespoň náznakově, zachyceno, jak se lidé v přítomnosti různých bytostí chovali a jak kvůli nim mohli měnit svoji každodennost.

Klíčová slova

Démonologie, polský folklór, magie, zvyky, pověry, každodennost

Annotation

The master thesis deals with the demonology of Polish rural culture. The core of the work is the classification and characterization of individual demonic figures of Polish folklore. At the same time, it shows, at least tentatively, how people behaved in the presence of various beings and how they could change their everyday life because of them.

Keywords

Demonology, Polish folklore, magic, customs, superstitions, everyday life

Obsah

Úvod.....	7
1. Vnímání světa v archaické kultuře.....	10
1.1 Náboženství Slovanů	12
1.2 Představy o vzniku světa	14
1.3 Stvoření člověka	17
1.4 Obraz světa a vesmíru.....	18
2. Lidská duše a duše po smrti	19
3. Antropomorfní démoni	24
3.1 Upír.....	26
3.2 Striga.....	28
3.3 Mora.....	30
3.3.1 Topení Marzany	33
3.4 Planetníci	34
3.5 Čarodějové, vědmy a kněží	36
3.5.1 Čarodějové a vědmy	36
3.6 Vlkodlaci	43
4. Duchové domovů	47
4.1 Děd.....	48
4.2 Skřítek.....	50
4.3 Ludkové	52
4.4 Domácí duchové s podobou zvířat	54
5. Duchové osudu, nemocí a smrti.....	56
5.1 Rod a Rožanice	56
5.2 Duchové přinášející nemoci nebo smrt	58
6. Přírodní duchové	61
6.1 Element země	63
6.1.1 Lesní duchové	64
6.1.2 Duchové hor a podzemí.....	68

6.2	Vegetační démoni, démoni polí a démoni času	71
6.2.1	Polednice	72
6.3	Element vody	74
6.3.1	Rusalky a navky	76
6.3.2	Víly.....	77
6.3.3	Topielec a wodnik	79
6.3.4	Vodní panny a ženy	83
6.3.5	Boginki. Démoni vodních břehů a moří.....	84
6.4	Element vzduchu	86
6.4.1	Démoni bouřkových mraků a krup.....	88
6.4.2	Jędza – Baba Jaga.....	89
6.4.3	Větrný drak.....	90
6.4.4	Latawec	90
6.4.5	Lokální démoni větru	92
6.5	Element ohně	93
6.5.1	Smok.....	95
6.5.2	Bludičky, ohnivý muž, rarach	96
	Závěr.....	99
	Resumé.....	102
	Konkluzja	105
	Seznam pramenů a literatury	108

Úvod

Diplomová práce se zaměřuje na postavy polské lidové démonologie. Cílem práce je kategorizovat je podle jejich pole působnosti, vyjasnit jejich funkci a zaznamenat některé pověry.

První kapitolu věnuji tomu, jak dříve slovanský venkovský lid vnímal svůj okolní svět. Jak nahlíželi na vznik světa, na podobu vesmíru a jak si vysvětlovali existenci a původ sebe samých. Část práce věnuji i smýšlení Slovanů o náboženství, co si pod tímto slovem představovali a zmiňuji zde i polský panteon, který byl zaznamenán kronikářem Długoszem.

V druhé kapitole zachycuji, jak lidé vnímali duši. Jak chápali její sílu, vznik, změnu podob a jak s ní nakládali po smrti člověka. Obecná víra byla taková, že kdokoliv, kdo nezemřel řádným způsobem, stával se po smrti démonem. Zároveň se věřilo, že duše může i za života cestovat, a proto zmiňuji různé podoby, jaké u toho mohla na sebe vzít a jakou mocí taková duše v pověrečných myslích lidí oplývala.

Další úsek práce se věnuje antropomorfním démonům, tedy těm, kteří měli lidskou podobu a také z lidí vznikali. Tyto bytosti měly převážně zlou povahu, lidmi byly obávány a ti proto přicházeli na mnohé způsoby, jak se před nimi chránit a vyvarovat se případnému styku s nimi. Konkrétně jsem do této skupiny zařadila *upíra*, *vlkodlaka*, *planetníka*, *strigu*, *moru*, *vědmu* a *čaroděje*, se kterými úzce souvisí i postava *kněžiho*.

Následuje další důležitá a neméně rozšířená skupina domácích duchů. Byli to ochránci domovů, pokud si je lidé udržovali příznivě nakloněné, pokud ne, tak dovedli člověka také potrápit, převážně však byli považováni za bytosti dobré a člověku, i jeho hospodářství, prospěšné. V této kapitole se dotýkám i kultu předků, a to hlavně díky postavě *dědka*, který byl asi nejuniverzálnějším a nejrozšířenějším domácím duchem. Dále sem patří postavy různých *skřítků*, *ludků*, ale i určitých zvířat, u kterých se věřilo, že přinášejí lidem blahobyt nebo ochranu.

Další část textu se zabývá tím, jak si Slované propojovali vznik nemocí a epidemií s démonickými bytostmi a jak vypadala jejich víra v osud, kdo jím vládl a jak jej oni sami mohli ovlivnit.

Poslední a nejdelší úsek práce věnuji přírodním duchům. Dávni Slované byli s přírodou pevně spjati a toto silné pouto udržovali v podstatě až do novověku, proto není divu, že právě tato skupina bytostí je nejpočetnější, a i z toho důvodu ji dělím na pět základních podskupin podle hlavního elementu jednotlivých duchů a jejich výskytu v přírodě. Vedle logického dělení na demony ohně, vzduchu, vody a země přidávám ještě jednu skupinu démonů vegetačních,

polních a těch, jejichž výskyt se řídil dobou, ať už denní nebo roční. Patří mezi ně notoricky známá *polednice*, nebo například *večernice* či *klekánice*. Některé demony je však velmi těžké zařadit jen do jednoho elementu, protože i v přírodě se jednotlivé elementy navzájem prolínají a mísí, pokouším se je tedy rozřadit podle toho, který živel mi u nich přijde nejvýraznější a ve kterém bylo jejich pole působnosti největší. Nebylo výjimkou, že se svět přírodních duchů prolínal, v rámci víry návratu duše přírodě, se světem mrtvých.

K víře v přírodní duchy patří i úcta k horám, výšinám, lesům či kamenům. Ta se zformovala z víry, že právě zde některé bytosti přebývají nebo jsou s těmito místy nějakým způsobem spojeny. Z toho vychází i dělení duchů zemního elementu na duchy lesní, horské a podzemní. Velké úctě se těšily i řeky a různé vodní plochy a duchové vodního elementu s nimi spojení, jejichž kult byl mezi přírodními duchy nejrozšířenější. Sama voda měla povětšinou léčivou a očišťující moc, bytosti v ní přebývající už se tak dobré pověsti netěšily a většina z nich byla lidmi spíše obávána. To se zrcadlilo v nedůvěře lidí v převážně hlubokou vodu, kde se mohli nebezpeční vodní démoni skrývat. Dalším poněkud fascinujícím jevem pro dávný lid byl vítr, není proto divu, že i atmosférické jevy se v jejich myslích a pověrách často personifikovaly. Až na pár výjimek, byly bytosti vzdušného elementu považovány za člověku škodlivé, proto lidé přicházeli s technikami a praktikami, jak si je naklonit nebo se před nimi ochránit. Poslední část této kapitoly věnuji elementu ohně. Už dříve platilo, že oheň je dobrý sluha, ale zlý pán, proto i bytosti jeho elementu nebyly ani dobré ani vyložené zlé. To, jak byly vnímány, se odvíjelo právě od faktu, zda zrovna sloužily či nikoliv. Oheň sám měl v životě Slovanů velmi důležité místo. Byl uctíván ve svatyních, chráněn a udržován v domovech, nebo propůjčoval své magické síly během čarodějnických rituálů.

Koronavirová krize mne odkázala k práci s omezeným množstvím pramenů a literatury. Ze zdrojů, ke kterým se mi z důvodu omezených knihovních fondů podařilo dostat, se snažím využívat hlavně ty polské, které jsou pro mnou zvolené téma obsahově bohatší a významnější než ty české. V práci hojně využívám dílo polského autora Kazimierza Moszyńského *Kultura ludowa Słowian* a to druhou část této práce s názvem *Kultura duchowa*. Dalšími autory důležitými pro moji práci a zabývajícími se polským prostředím, jsou Aleksander Gieysztor a jeho *Mitologia Słowian*, Aleksander Brückner – *Mitologia słowiańska i polska*. Leonard Józef Pełka – *Polska demonologia ludowa*, který ve svém díle zpracovává víru polského lidu v démonické síly a bytosti od poloviny 19. století do 60. let 20. století. Z českých autorů mi v práci pomáhají spíše přehledová díla Zdeňka Váni – *Svět slovanských bohů a démonů*, Nadi a Martina Profantových – *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů* a Jana Máchala – *Bájesloví slovanské*. Jako pramenná základna mi slouží texty dávných kronikářů, kteří ve svých dílech

zaznamenali životy starých Slovanů a jejich zvyků. Jmenovitě zmíním kronikáře Długosze, který k polskému prostředí neodmyslitelně patří. Dále alespoň částečně čerpám ze záznamů z terénních bádání z let 1962-1965, které jsou uloženy v Archivu etnografické a etnologické katedry na univerzitě Marie Curie-Skłodowskiej v Lublině, kde byly zachyceny výpovědi lidí a jejich smýšlení o polské démonologii této doby.

1. Vnímání světa v archaické kultuře

Je jasné, že člověk, který žil v raném středověku smýšlel, o světě jinak než dnešní člověk. Toto smýšlení se také lišilo kontinent od kontinentu, etnikum od etnika, kraj od kraje a samozřejmě se měnilo, posouvalo, rozvíjelo nebo zanikalo přirozeným vývojem nebo vlivem okolních kultur. Lidová vize světa je výrazem nevyčerpatelné snahy dát veškerým jevům smysl, ať už šlo o vznik světa nebo existenci různých bytostí. Je výrazem hluboké potřeby porozumění reality, která člověka obklopuje. Vize vesmíru i přírody zůstala neoddělitelně propletena se systémem hodnot, étosem venkovského lidu a odhaluje základy lidové filozofie žití.¹

Podle polského etnologa, etnografa a slavisty Kazimierza Moszyńskiego byl mechanismus toho, jak si lidé tvořili svůj obraz o světě, který bylo ještě v nedávných časech možné vysledovat ve vesnickém prostředí, takový, že lidé měli nezměrně širší představu o tom, jaký rozsah má moc a působnost předmětů.² Pověřivost zvýšila důležitost činů, slov a myšlenek. Lidé si představili veškeré vlastnosti daného předmětu takovým způsobem, jakým se dnes vnímá substance nebo fyzická energie, která může být na předmět přenesena. Věřili tomu, že přenesení těchto vlastností může být vykonáno nejenom kontaktem mezi předmětem a další věcí, nebo jejich přiblížením, ale i díky jejich prostoupení, nebo třeba pouhým obkroužením. Další víra venkovské společnosti spočívala v přesvědčení, že ve světě, který člověka obklopuje, působí vedle bytostí lidem viditelných, bytosti neviditelné, přičemž to, že jsou neviditelné, je nijak neodlišuje od tvorů z rodu lidského či zvířecího.³

V tom, jak lidé vnímali svět, vládl etnocentrismus, který obvykle nepřesáhl hranice určitých kmenových společenství. To ale neznamená, že si lidé nebyli vědomi toho, že existují jednotlivci a společenství, které se od toho jejich liší. I přesto mezi nimi panovala shoda, že jejich odlišnosti nemají vliv na mechanismus chodu světa.⁴

Pomineme-li materiální kulturu a technické znalosti, které u starých Slovanů panovaly a které se dají lépe dohledat, naše znalost o fungování jejich duchovního světa je něčím trochu jiným, ačkoliv spolu materiálně a duchovno velmi úzce souvisely. Lidová znalost, která nenalézá pevnou půdu ve faktech jako znalosti z okruhu technického, občas vynechává veškeré kritické myšlení, obsahuje hojné množství protikladů a nesrovnalostí, a spoustu věcí vytrhává

¹ TOMICKA, Joanna a TOMICKI, Ryszard. *Drzewo życia: Ludowa wizja świata i człowieka*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1975. 226 s., cit. d., s. 21-22.

² DOWIAT, Jerzy. *Kultura polski średniowiecznej X-XIII w.*, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. 558 s., s. 170.

³ MOSZYŃSKI, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*. Wyd. 2. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967-1968. 2 sv., cit. d., s. 265-266.

⁴ DOWIAT, *Kultura polski średniowiecznej X-XIII w.*, cit. d., s. 170.

z kontextu.⁵ Fragmenty znalostí, které z této doby máme, mohou působit jako sbírání drobků, ze kterých už se nedá poskládat celý bochník chleba. To, jak jsou tyto fragmenty poskládány, už nám zřejmě nikdy nedá pravdivý obraz toho, jak se věci kdysi měly.

Kazimierz Moszyński prováděl terénní výzkum na počátku 20. století na území dnešního Polska. Ptal se ve vesnicích lidí, co si pamatují a v jaké mýty věří. Zjistil, že lidovou znalost sdílejí všichni vesničani kromě těch, kteří prošli základní výukou ve škole – u nich je tato společná znalost pouze částečná. Víra ale často mizí a ztrácí váhu, hlavně v očích mužů, kteří je považují za výplod fantazie a odpovídali mu stylem „*Tak to povídaj ženský*“.⁶ Ale i ženy se s postupem času začaly své víry vzdávat a o mýtech už mluví s rezervou. Materiál sbíral před začátkem druhé světové války a na středním Polesí často slýchal z úst žen, které mu referovaly o nějaké víře samovolný komentář v podobě: „*Tak to povídají lidé, ale jestli to je pravda, to může vědět jen Bůh*“.⁷

Dalším důležitým a silným vlivem na to, jak si lidé vysvětlovali a vnímali svět okolo sebe, bylo náboženství. Však i na něm lidé stavěli mýty a systém působení nadpřirozených sil, které jsou výplodem lidské mysli a zapřičiňují ne tak zcela objektivní a racionální chování lidské společnosti.⁸ Samozřejmě i tento aspekt se postupem času měnil. Přejít Slované od jejich pohanské víry k té křesťanské byl dlouhý proces, který je postupně měnil a formoval do jiné podoby.

Dávni Slované žili ve světě neustálého vlivu rozmanitých sil. Soudili, že je vyvolávají nejen živé bytosti, ať už viditelné nebo neviditelné, ale také všelijaké předměty bez ohledu na to, zda je stvořila příroda nebo lidská ruka. Podobně jako vesnický lid z časů bližších dnešní době, tak i dávnověcí lidé zacházeli s předměty, jako by to byly živí tvorové podobní lidem.⁹ Je těžké ohraničit, kde končila skutečná znalost toho, co lidé věděli, a kde začínalo to, čemu lidé ve svých myslích pouze věřili. Do víry se počítají znalosti z našeho dnešního pohledu zcela fantastické, které jsou celkem vzdálené od toho, co my víme a čemu věříme. Jsou to například pojmy zahrnující antropomorfní jevy neživé a živé přírody, množství mýtů, nebo výjevy a cesty odehrávající se ve snu.¹⁰

⁵ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 15.

⁶ Tamtéž, s. 16.; „*Tak kobiety bają*“, překlad vlastní.

⁷ Tamtéž, s. 16.; „*Tak opowiadają ludzie, ale czy to prawda, Bóg tylko może wiedzieć.*“, překlad vlastní.

⁸ ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Religia Słowian i jej upadek: (w. VI-XII)*. Warszawa: Państwowe wydaw. naukowe, 1979. 434 s., cit. d., s. 5.

⁹ DOWIAT, *Kultura polski średniowiecznej X-XIII W.*, cit. d., s. 170.

¹⁰ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 16.

Týká se to i nebeských těles a atmosférických jevů a projevilo se to například i v přesvědčení, že hvězdy samotné ovlivňují byliny, aby jim daly léčivou moc, že duha pije vodu a vítr tančí. Zároveň věřili, že kameny rostou, že zbraně a jiné další ostré předměty mohou zaútočit na nepřátele sami od sebe, že se brány a hradby šklebí a tím odstrašují zlé síly a mnoho dalšího. Tato nadpřirozená nebo magická síla byla připisována jak lidem a zvířatům, tak i rostlinám a věcem. Ne vždy však byla tato síla dobrá a lidem nebo jejich okolí prospěšná.¹¹ Rozdíl mezi věděním a vírou se ještě více prohlubuje tím, že oproti lidovému věděním a znalostem bývají projevy víry mnohem více zabarvené smysly a momentálním vnímáním daného člověka.¹²

Dalším trochu jiným druhem okruhu bádání je lidová medicína. V ní se snoubí technika, znalosti a víra, která je ovlivněna současným stavem náboženského přesvědčení. Proto je velmi těžké jednotlivé prvky rozklíčovat, oddělit od sebe a správně zařadit.¹³

1.1 Náboženství Slovanů

Na otázku, co se vlastně rozumí pod pojmem náboženství, kterou položil Kazimierz Moszyński stovkám lidí, odpovědělo dostatečné množství lidí shodně jen u jedné věci, a to že pro ně je náboženstvím kult, a objekty kultu jsou také velmi často považovány za náboženství. Všechno ostatní, co někdo považoval za náboženství, ale nebylo přímo kultem nebo předmětem kultu, podléhalo živé diskuzi. Někteří v tom nacházejí mýty a zvou to mytologií, další zase magií nebo primitivní filozofií.¹⁴ Moszyński pak upřesňuje svoji definici náboženství slovy: „*Jádro náboženství, jak ho lidstvo chápe, je svým obsahem kultem: jinými slovy, jedná se o vnitřní vztah prosby a podřízenosti, které má člověk s něčím, co člověkem není.*“¹⁵ Na to Łowmiański kontruje, jinou definicí: Náboženství má svůj počátek ve víře člověka v nadpřirozený svět a v jeho přesvědčení o možnosti udržovat s ním kontakt užitečný pro lidi, tyto kontakty se musejí organizovat, aby mohli lidé dále čerpat to dobré, co jim víra přináší. Proto bylo organizování množství kultů manifestací této víry.¹⁶

¹¹ DOWIAT, *Kultura polski średniowiecznej X-XIII W.*, cit. d., s. 170.

¹² MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 16.

¹³ Tamtéž, s. 16-17.

¹⁴ ŁOWMIAŃSKI, *Religia Słowian i jej upadek: (w. VI-XII)*, cit. d., s. 10-11.

¹⁵ MOSZYŃSKI, Kazimierz. *O źródłach magii i religii*. Przegląd Filozoficzny 28. 1925. 239-251. cit. d., s. 247.; „*Jądro religii, tak, jak ją rozumie ludzkość, to kult wzięty od strony treści: innymi słowy, to wewnętrzny stosunek prosby i podporządkowania, zawarty przez człowieka z czymś, co człowiekiem nie jest.*“, překlad vlastní.

¹⁶ ŁOWMIAŃSKI, *Religia Słowian i jej upadek: (w. VI-XII)*, cit. d., s. 12.

Polský kronikář Długosz z 15. století vytvořil svůj vlastní obraz polského panteonu, tak zvaný Olymp. Nad spolehlivostí Długoszových svědectví by se dalo polemizovat a mnoho autorů tak již učinilo, například Aleksander Brückner, který odmítl Długoszovu konstrukci panteonu pro mnohé chyby a nesrovnalosti.¹⁷ Brückner ve své práci uznává za polská božstva ta, která se těšila přízni i u východních a polabských Slovanů.¹⁸ Zároveň také zmiňuje, že Poláci byli jediní mezi Slovany, kdo se mohl pyšnit úplným mytologickým kánonem.¹⁹

Odmítnutí Długoszova panteonu sice vyčistí prostor bádání, ale nedává odpověď na otázku polského polyteismu. Stav zdrojů, zabývajících se tematikou archaického staropolského náboženství v jeho samých počátcích, nedává naději, že by se tento problém dal jednoznačně vyřešit. Proto jsou hlavní zdroje informací o polském panteonu založeny na znalostech obecného slovanského panteonu.²⁰

Předtím, než Długosz zpracoval polský panteon, jsou zápisy mytologických názvů církevního původu. Nejstarší z nich jsou statuta hnězdenské provincie a krakovské a poznaňské diecéze z první poloviny 14. století.²¹ Fragment z Długoszovy kroniky se zmiňuje i o tom, jaký vliv měla víra Poláků v jejich božstva na jejich život během roku:

„Poláci proto postavili chrámy a sochy/modly pro tyto bohy a bohyně, ustanovili kněze a přinášeli oběti, koneckonců prohlásili i háje za posvátné a konali obřady a modlitby na zvláště frekventovaných místech a pořádali slavnosti s obřady, na které se scházeli muži a ženy i s dětmi. Svým bohům tu skládali oběti i v podobě dobytka a domácích zvířat spálených na oltáři, někdy i zajatých lidí, věříce, že si obětinami usmíří množství božstev jejich komunity. Na jejich počest byly v určených obdobích roku zřizovány a organizovány hry, během jejichž průběhu bylo nařízeno, aby se ve městech shromažďovaly davy lidí obou pohlaví z vesnic a osad. Slaveny byly s nestoudnými a oplzlými zpěvy a pohyby, tleskáním dlaněmi a vzrušeným hýbáním se a milostnými zpěvy, tleskáním a pohyby, zatímco byli zmínění bozi a bohyně rituálně přivoláváni. Rituál těchto her, nebo spíš některé jeho pozůstatky, se u Poláků udržely až do našich časů, kromě toho, že vyznávají křesťanství už 500 let, opakují se každý rok na Letnice a připomínané jsou dávným pověrečným pohanským každoročním hraním, zvaným polsky Stado, což se do

¹⁷ BRÜCKNER, Aleksander. *Mitologia słowiańska i polska*. Państwowe Wydawn. Nauk. 1980. s. 383., cit. d., s. 19-20.

¹⁸ ŁOWMIAŃSKI, *Religia Słowian i jej upadek: (w. VI-XII)*, cit. d., s. 218.

¹⁹ BRÜCKNER, *Mitologia słowiańska i polska*, cit. d., s. 36.

²⁰ ŁOWMIAŃSKI, *Religia Słowian i jej upadek: (w. VI-XII)*, cit. d., s. 218.

²¹ GIEYSZTOR, Aleksander. *Mitologia Słowian*. Warszawa: Wydaw. Artystyczne i Filmowe, 1986. 272 s. *Mitologie świata.*, cit. d., s. 192.

latiny překládá jako ‚grex‘, to se stáda národu scházejí a podělí se na skupiny neboli stádečka, ve vzrušení i rozjitření mysli opouštějí hry, náchylní k nemravnostem, lenosti a pitkám.“²²

Gieysztor dochází k závěru, že se zřejmě do Długoszovy doby nedostaly jména božstev, jenom dochovaná jména démonů. Podobně na tom byli i jeho následovníci.²³ Długosz sice není nejspolehlivějším zdrojem, ale o moc blíže k tomu, jak skutečně vypadal náboženský život polského lidu raného středověku, už se zřejmě dostat nedá.

Dá se říci, že nejširší oblastí slovanského náboženství byla démonolatrie čili uctívání přírodních duchů a bytostí nižšího řádu. Díky silnému sepětí s přírodou se víra v lokálně rozrůzněné podobě zachovala až do novověku, ale většinou pouze jako tradice, u které byl její původní význam zapomenut. Vymýtí tuto vrstvu uctívání se nepovedlo církvi ani poté, co byl na tom či onom území vyměněn starý slovanský panteon za nový, nejčastěji křesťanský.²⁴

1.2 Představy o vzniku světa

O tom, jak Slované smýšleli o vzniku světa, není dochovaný žádný autentický pramen z pohanských dob. Lze však předpokládat, že Slované svoji kosmologii měli, že si nějakým způsobem stvoření světa a lidí vysvětlovali, avšak nebyl nikdo, kdo by ji zaznamenal, zejména proto, že ti, co s ní přišli do styku a mohli ji zaznamenat, naráželi na jazykovou bariéru a neporozumění složitějším náboženským představám. Značný vliv křesťanství tomu také nepomáhal. Nejstarší svědectví o mýtu stvoření člověka pochází z konce 11. století a je zaznamenáno v *Povesti vremennych let*, ale už zde je vidět velký vliv křesťanství, které překrývá původní podobu mýtu.²⁵

²² DŁUGOSZ, Jan. *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego = Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Ks. pierwsza, druga. Wyd. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961. 448 s., [2] l., cit. d., s. 166-167., *Ioannis Dlugossii Annales*. lib. I, s. 107-108.; „*Hiis autem diis deabusque a Polonis delubra simulacraque, flamines et sacra instituta atque luci et in precipuis frequentioribusque locis sacra et veneracio habita, solennitates et sacrificia instituta, ad quas mares et femine cum parvulis convenientes diis suis victimas et hostias de pecoribus et pecudibus, nonnumquam de hominibus in prelio captis offerebant, qui confusam ac popularem deorum placandam multitudinem libaminibus credebant; in euomque honorem ludi certis anni temporibus decreti et instaurati, ad quos peragentos multitudo utriusque sexus ex vicis et coloniis in urbes convenire pro diebus institutis iussa, ludos huiusmodi impudicis lascivisque decantacionibus et gestibus manuumque plausu et delicata fractura ceterisque venereis cantibus, plausibus et ectibus deos deasque prefatas repetitis invocando obsecrationibus depromebat. Horum ludorem ritum et nonnullas eorum reliquias Polonos, quamvis ab annis quingentis christianitatis cultum constat professos, usque in presencia tempora annis singulis in Penthecostes diebus repetere et veterum supersticionum suarum gentilium annuali ludo, qui ydiomate eurom stado, id est „grex“, appellatur (quod greges hominum ad illum peragentum convenient et in cuneos seu greges divisi illum tumidi ingenii et sediciosi, in voluptates, segniciem et comessaciones proni peragunt), meminisse.“*

²³ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 196.

²⁴ VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, 280 s. cit. d., s. 104-105.

²⁵ Tamtéž, s. 52.

V tradiční kultuře dnešního a dávného slovanského světa panují rozpory. Obraz o vzniku světa a původu člověka se mezi slovanským lidem dochoval v podstatě až do dnešních dob. Podává zprávy i o tom, jaký řád sil panuje v přírodě a dává v ní místo lidem. Známe je ze slovanského folklóru a z pár záznamů v kronikách.²⁶ Rumunský historik Mircea Eliade prováděl v druhé polovině 20. století srovnávací bádání, jehož výsledkem bylo, že se u Slovanů v mýtech o vzniku světa objevují dva hlavní motivy, jedním z nich je motiv praocénu, ze kterého měla vzejít země, a druhým je stvoření světa a člověka jako výsledek spolupráce dvou antagonistických bytostí.²⁷ Slovanské báje o vzniku světa jsou známy jen z novověkého folklóru, k západním Slovanům pronikly pouze okrajově. To naznačuje, že původ těchto bájí byl převážně u východních či jihovýchodních Slovanů.²⁸

Podstatou mýtu je součinnost Boha a satana v díle stvoření. *„Na počátku je pouze moře – praocéan všech kosmogonií včetně vod biblické Genese. Na rozdíl od ní se nad vodami nevnáší pouze duch boží, nýbrž vedle Boha stojí i satan, který podle jedné varianty sám dává podnět k vytvoření pevné země, podle jiné dostává k tomu příkaz od Boha. Zárodek země je nutno vylovit ze dna oceánu, kam se satan musí ponořit. Pouze on je toho schopen, neboť má dostatek potřebné tíže, zatímco andělé jsou příliš lehcí. Úkol však přesto není pro něj snadný a podaří se až po trojím ponoření – protože zpočátku tak činil ve jménu svém, tj. ve vlastním zájmu, a nikoli ve jménu božím, jak mu bylo přikázáno. Ale přesto se pokouší přelstít Boha alespoň tím, že kromě požadované hrsti písku skryje další v ústech, aby mohl také sám tvořit. Písek mu však začne v ústech růst, takže ho musí vykašlávat a vyplivovat: tak vznikají pustiny, hory, holé skály a bažiny, zatímco Bůh tvoří jen čisté roviny a úrodná pole.“*²⁹

Jak na zrození světa pohlížel vesnický lid z přelomu 19. a 20. století ve středním Polsku, je zaznamenáno ve verzi mýtu zapsané roku 1898, který se dá snad považovat za věrohodný.³⁰ Tento mýtus byl znám výzkumníkům zabývajícím se tímto tématem už od poloviny 19. století a setkávali se s ním ve vsích v různých slovanských zemích. Byl však brán jenom jako naivní legenda o vzniku země. Když byl zapsán, nepanovalo žádné podezření, že se v něm skrývá dávná vzpomínka na to, čemu lidé věřili a co *věděli*. Jedna verze tohoto mýtu zní takto:

Před stvořením světa nebylo nic, pouze nebe a moře. Bůh se plavil po moři v loďce a narazil na obrovskou a hustou pěnu; v ní se schovával ďábel. Bůh se ho ptá, co je zač. Ďábel

²⁶ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 156.

²⁷ ELIADE, Mircea. *Od Zalmoxida k Čingischánovi: srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy*. Překlad Oldřich Kalčíř. Vyd. 1. Praha: Argo, 1997. 218 s., cit. d., s. 76-84.

²⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 52.

²⁹ Tamtéž, s. 53.

³⁰ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 156-157.

odpoví, ať ho vezme k sobě do loďky a pak mu odpoví. Bůh svolí a ďábel mu poví, kým je. Po chvíli ďábel povídá, že by bylo dobré, aby nebyla jen voda, ale i pevná zem. Bůh poslal proto ďábla ke dnu, ať v jeho jménu přinese hrst písku. Ďábel ji vzal ve jménu svém a na hladině mu v ruce nezbylo nic. Potopil se tedy podruhé a vzal písek ve jménu Boha, a to už mu na hladině písek v ruce zůstal. Bůh ten písek rozsypal po hladině a stala se z něj země, ale jen dost velká pro ně dva. Ulehli na ni k odpočinku, a když si ďábel myslel, že Bůh spí, snažil se ho svalit do moře, ale země pod Bohem vždy přibývalo. Proto se jal ďábel převalovat Boha na všechny světové strany. Bůh se poté vzbudil a vydal se k nebesům. Ďábel se vydal za ním, ale Bůh na něj seslal blesky a ďábel spadl do propasti.³¹

Báje se kraj od kraje liší, její jádro však zůstává stejné. Vychází z věčného boje dobra se zlem. Působí převážně na pevné zemi, která člověka živí, zároveň ho ale může zranit a činí ho smrtelným, za což může opět satan. Člověk prožíval tyto protiklady a bral to jako důsledek zápasu sil světla a temnoty v kosmu. Jiná varianta tohoto mýtu mluví o carství světla na nebi a carství temnoty na zemi. Tato imaginace dala člověku to, co potřeboval, uspokojovala ho, protože mu dávala jistotu a ukotvovala ho v jeho okolí. Zároveň přitom zřejmě nějak instinktivně přišli lidé na to, s čím přišla moderní geologie, že pevná zem vznikla z tekutého stavu, stejně jako se země vynořila z oceánu v bájích.³² Jsou zapsány i mýty, na nichž je znát velký vliv postupující christianizace, a kde je akcent kladený na dualitu dobra a zla.³³

Ojedinele kolovaly mezi Slovany i jiné báje o vzniku světa, zjevně byly cizího a asi i pozdějšího původu. „Patří k nim představa kosmického vejce, jež snesl boží kohout a z něhož vyplynulo sedm velkých řek, které zúrodnily zemi, až do té doby pustou.“³⁴ Což nám ukazuje, že báje není o vlastním tvoření světa, nýbrž o procesu, který ho činí obyvatelným a úrodným. Tato verze je známá pouze ve Slovinsku a částech Polska a je zřejmě dědictvím antiky. Kohout byl ve slovanském světě patrně zasvěcen bohu nebeského ohně Svarogovi. Kohout byl také velmi oblíbeným obětním zvířetem a, jak dokazují četné nálezy jeho kostí v hrobech, hrál roli i v kultu mrtvých.³⁵ Dodnes dochovaný zvyk malování vajec (kraslice, *pisanki*), který se praktikuje v mnohých slovanských krajích, pochází už z dávných dob, a to už přibližně z 9. – 10. století. Důkazem toho jsou nalezené napodobeniny malovaných hliněných vajec v Kyjevě pocházející právě z této doby. Je to jeden z dokladů toho, jak dávného původu jsou některé

³¹ TOMICKA, TOMICKI, *Drzewo życia: Ludowa wizja świata i człowieka*, cit. d., s. 24-25.

³² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 53.

³³ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 158.

³⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 55.

³⁵ Tamtéž, s. 55-56.

pohanské zvyky, které si udržujeme dodnes v současném folklóru. Vejce slouží jako symbol zárodku nového života dnes, stejně jako mu sloužilo již dříve.³⁶

1.3 Stvoření člověka

V Nestorově kronice existuje zápis, který by měl pocházet z roku 1071, kde spolu mluví vojvoda Jan Vyšatič a pohanští čarodějové z rostovské oblasti³⁷; kteří mu říkají:

„My víme, jak člověk stvořen jest. ‘ A on řekl: ‚Kterak?’ ‘ Oni pak řekli: ‚Bůh myl se v lázni, a zpotiv se, utřel se věchtem, a hodil jej s nebes na zemi. I pohádal se Satan s Bohem, kdo z něho stvoří člověka? I stvořil d’ábel člověka, a Bůh duši veň vložil; a protož když umře člověk, jde tělo do země, a duše k Bohu. “³⁸

Tak je zaznamenáno vyprávění tzv. volchvů. Základ mýtu je sice pohanského původu, pojetí je však opět notně dualistické, tedy zřejmě značně poznamenané křesťanstvím.³⁹ Stojí tu proti sobě opět dva protipóly. Bůh a satan nebo d’ábel. Toto pojetí je ovšem v rozporu s tím biblickým, protože se oba dva podílejí na stvoření člověka. Prvkem, který důrazně odkazuje na pohanský základ báje, je výrazný antropomorfní obraz Boha, který tím, že má potřebu se mýt v lázni, se více podobá pohanským bohům a jejich lidským vlastnostem a potřebám. Dalším pohanským prvkem báje je použití materiálu, věchte a to, co se děje s duší poté, co člověk umře. Věchet, který sice shodí Bůh, ale satan z něj vytvoří člověka a dá mu s tím všechny strasti pozemského posmrtného života, včetně bolesti, nemoci a smrti. Ovšem duše, která je božského původu, jelikož její schránce, kterou stvořil satan, dává život Bůh, se po úmrtí této schránky vrací do nebe. Což opět odporuje církevnímu učení, protože podle něj může duše skončit jak v nebi, tak i v pekle.⁴⁰

Dualita, boj dobra se zlem, která předchází stvoření, se podobá biblické dualitě a boji dobrých a zlých andělů. Lze ji vidět i v jiných starověkých mýtech.⁴¹ Všechno to ale vyjadřuje, jak lidé vnímali svět a své okolí, jak vnímali fungování řádu světa. Byli si vědomi, že ve světě existují dobré věci, ale zároveň ty špatné, dobří lidé a zároveň zlí lidé. Ale i to, že každý zápasí s dobrem a zlem v sobě samém každý den.

³⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 56.

³⁷ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 158.

³⁸ NESTOR. *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. 3. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954. 320 s. Živá díla minulosti; Sv. 8., cit d., s. 140.

³⁹ Tamtéž, s. 140.

⁴⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 56-57.

⁴¹ Tamtéž, s. 57.

1.4 Obraz světa a vesmíru

K seznámení s lidovou kosmografií by bylo vhodné věnovat zvláštní pozornost tomu, jak ji vnímali slovanští venkované. Podle nich, celkem shodně s některými starodávnými poznatky tehdejší vědy, nebe tvoří kopule a hvězdy bývají někdy označeny za díry v té kopuli, ohnivě škrábance na ní v podobě blesku nebo padající hvězdy jako její praskání. Vysvětlením je víra v to, že za kopulí nebe jsou další, světelné vrstvy. Samozřejmě se výpovědi rolnického lidu neshodují úplně ve všem. Ojedinele je možné narazit na přesvědčení, že je nebe tvořeno jakousi poklicí, která se na svých okrajích blíží povrchu země a člověk tam může dojít a dotknout se jí.⁴²

Moszyński pak přidává výpověď jedné vesnické ženy z Myślenic v Polsku: „*Když jsem byla malá, tak jsem si vždycky myslela, že jak jsou u nás takové hory, to nebe se tam na těch horách vzpírá, a tam už je konec, tam dál není nic.*“⁴³

Obraz ryby, velryby nebo několika ryb, na nichž spočívá země, se objevuje například v ruských, polských a slovinských písních a pořekadlech, je však obecně rozšířen od Španělska až po Írán a není vyloučen ani jeho biblický původ. Pohyby ryb způsobují zemětřesení, popřípadě suché nebo vlhké roky.⁴⁴

Nebe mohl zdvíhat také sloup, který stál ve středu světa. Myšlenkou této představy pak bylo, že se na něm nebe otáčí a tím se mění den a noc. Za osu celého světa byla někdy považována i hvězda Polárka. Rozšířeným názorem také bylo, že země je plovoucí kruh obklopený vodou. Slunce se pak z něj každé ráno vynoří a večer zase zanoří.⁴⁵

⁴² MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 17.

⁴³ Tamtéž, s. 17.; „*Jak ja była mała tak zawsze myślała, że, jak u nas są takie góry, to niebo się tam na tych górach spiera; i tam już jest koniec; tam dalej nie ma nic.*“, překlad vlastní.

⁴⁴ VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 58.

⁴⁵ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 18-21.

2. Lidská duše a duše po smrti

Vedle několika zásadních mýtů o stvoření světa – kosmogonie i antropogonie – a víře v božstva, existovaly ještě mýty, které se zakládaly na každodenních jevech, ze kterých se zrodila mytologie zahrnující různé duchy a bytosti. Slovanská démonologie je vcelku jednoduší. Proto se nabízí teorie, že je dědictvím starší archaické kultury. Avšak je potřeba brát zřetel na skutečnost, že její pravá a původní podoba je mnohdy překryta závojem christianizace, což je vidět jak v Čechách, tak i v Polsku.⁴⁶

Historické zprávy se plně neshodují na tom, jaký měli pohanští Slované názor na posmrtný život. Důvodem toho může být jednak to, že zprávy pocházejí od byzantských, západních nebo arabských informátorů, kteří slovanskou víru hodnotili z hlediska své víry, a pocházeli z oblastí, které byly na jiném stupni kulturního vývoje, a nebylo proto pro ně snadné pochopit myšlenkový svět Slovanů. Stejně na tom byli i pozdější slovanští kronikáři, kteří psali s odstupem od doby, na kterou se zaměřili, tudíž i u nich se stávalo, že nesprávně pochopili představy, které starší Slované měli.⁴⁷ Dřívější, ale i dnešní stav znalostí o slovanské démonologii je složený ze spousty vláken, které jsou protkány, většinou nerovnoměrně, slovanskými kraji. Naštěstí západní Slované mají jednu z nejhustěji utkaných sítí folklórní kultury, společně s Ukrajinou a Slovany na Balkáně.⁴⁸

Jestliže připustíme, že vznik náboženství u různých slovanských národů probíhal stejně, tak je nutné zmínit to, že hlavním zdrojem náboženského nazírání pohanských národů je víra v duši. Vědomi si rozdílu mezi tělem a duší Slované věřili, že po smrti člověka duše neumírá, ale je přeměněna v něco jiného, bere na sebe jinou podobu a žije dál. Právě z víry v duši se vyvinula víra v duchy čili v demony.⁴⁹ V Dětmarově díle, kde se mluví o duších a jejich bytí na tomto světě, se píše:

„...chtěl bych nevzdělaným a zvláště Slovanům, kteří se domnívají, že vše končí tělesnou smrtí, říci několik věcí... Existují totiž tři druhy duší, které nemají stejný začátek ani stejný konec. První duše přísluší bez začátku i konce netělesným andělům. Druhá patří lidem, přichází s nimi na počátku, ale nepodílí se na jejich konci, neboť je nesmrtelná, a jak se pohané domnívají, nemá v budoucnu stejnou úlohu jako na tomto světě. Třetí druh jsou duše zvířat a ptáků, které sdílejí svůj počátek i konec s jejich těly.“⁵⁰

⁴⁶ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 251.

⁴⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 133.

⁴⁸ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 251.

⁴⁹ MÁCHAL, Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995, 217 s. Malá díla., s. 13.

⁵⁰ DĚTMAR Z MERSEBURKU. *Kronika*. Překlad Bořek Neškudla a Jakub Žytek. Vyd. 1. Praha: Argo, 2008. 342 s. Memoria medii aevi; sv. 4., cit. d., s. 42.

U starých Slovanů ovšem nelze předpokládat, že měli nějakou vypracovanou nauku o nesmrtelnosti duše nebo převtělování, vzhledem k jejich tehdejšímu kulturnímu vývoji. Šlo spíše o soubor představ, které dříve plnily svou funkci, ale později, když začínaly být překrývány nastupujícím křesťanstvím, počaly ztrácet svou sílu a význam. Dopomohl tomu i pozdější zákaz pohřbívání mrtvých v lesích, na rozcestí a potírání kultu mrtvých ještě v 11. – 12. století.⁵¹

Společenství duší živých i mrtvých se odhaluje právě v démonologii, kde se střetávala sféra živých s nepřátelskými jevy, čarodějnicemi, morami, upíry a dalšími pohyblivými se poblíž lidí, kteří jsou svázáni se světem mrtvých, hlavně s těmi dušemi, které zemřely násilnou smrtí nebo předčasně.⁵² Z víry v nesmrtelnost duše nepovstali jen lidští démoni. Další oblastí, kam kult pronikl, byla příroda a domov. Duše zemřelých paradoxně vdechly život lesům, stromům, polím a vodám. A ke skupině domových duchů se přidala i skupina duchů lesních, polních a vodních. Duchy nebyla díky víře obohacena jen příroda, ale i jevy a tělesa nad jejich hlavami. Tak vznikli duchové, kteří měli co do činění se Sluncem, Měsícem a hvězdami, ale i hromem, bleskem a větrem. Rozmanitých forem nabyla víra v modly, které byly pokládány za vtělení nějakého ducha nebo boha a jsou s nimi spjaty i náboženské představy starých Slovanů.⁵³

Slované věřili, že za života bylo sídlo duše v hrudi v srdci, mohla se však projevit nebo být viděna v jiných částech těla. Když člověk umřel v obydlí, jeho duše opouštěla místnost oknem, díky tomu vznikl zvyk otevírání okna poté, co někdo umřel, nebo byl pro odchod duše vytvořen zvláštní otvor ve stěně. Pokud měl člověk před smrtí pověst čaroděje, bylo nutno pro jeho duši vytvořit otvor ve stropě. „*Po smrti zůstává duše po různě dlouho dobu – tři dny, týden, čtyřicet dní – poblíž těla, na hrobě nebo i v domě, kde se pro ni nechává hořet svíce, oheň v krbu, upravuje se jí postel, ponechává voda k pití nebo ke koupeli, účastní se i rodinných událostí, např. svatební hostiny, sdílí osud živých členů rodiny apod.*“⁵⁴ Dříve byla zřejmě přítomná představa o jakémsi živém duševním těle: i když fyzická stránka umřela, duše měla takovou sílu, že ještě zvládla ovlivňovat svět živých. Proto se tak s duší i jednalo, buďto z úcty, kterou měli lidé k mrtvému za života, nebo se snažili si duši naklonit a přinášeli jí různé oběti v podobě jídla na hrob, nebo se za mrtvého prostě modlili.⁵⁵

⁵¹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 133.

⁵² GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 253.

⁵³ MÁČHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 14-15.

⁵⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 134.

⁵⁵ Tamtéž, s. 134.

Démonologie byla známa snad všemu slovanskému venkovskému lidu. Pro ně se lidé, kteří utonuli, přeměnili ve vodní démony. Dívka, která umřela před svatbou, nebo zemřela násilnou smrtí, se stala démonem z rodu rusalek. Oběšenci se přeměňují v mračna plná krup nebo démony větru. Děti, které byly potraceny, mrtvě narozené, udušené v noci matkou, která je nechtěla, otrávené, utopené, nebo jakýmkoliv jiným způsobem zabitě, děti nenarozené do manželského svazku, nebo ty, které zemřely před křtem, stávaly se démony vody, větru nebo rusalkami a dalšími. V podstatě každý člověk, který nezemřel přirozenou smrtí, se mohl stát démonem.⁵⁶

Určitým vodítkem pro to, jak o duši dříve smýšleli, může být i příbuznost slov dech-duše-duch. Duše a dech byly propojeny, duše odchází s posledním vydechnutím, posledním dechem z těla, stejně neviditelná jako dech. Ale to je jen jedna z jejích podob. Duše může nabýt i téměř hmotné formy. To se pak zjevuje *„jako stínová postava, která může i mluvit, pohybovat se, zanechávat po sobě stopy rukou a nohou, jíst a pít, dokonce mít pohlavní styk (incubus a succubus). Často se však ukazuje i ve zvířecí podobě, zejména ptačí (holubice, vlaštovka, slavík, žezulka, vrána, havran, krkavec) nebo hmyzu (motýl, včela, moucha, vosy), netopýra apod. – zřejmě podle morálních vlastností zemřelého. Holubice byla vždy obrazem dobré duše, havran zlé. V podobě ptáka sestupuje do lůna matky v okamžiku početí i duše dítěte.“*⁵⁷ Pro polský venkovský lid byla víra v tento další, druhý život duše tak silná, že v podstatě věřili, že každé zvíře, každý pták nebo moucha může být za určitých podmínek uznána za vtělení lidské duše. Velmi často panovala víra, že tyto duše se vtělují do stromů, bylinek, kamenů nebo různých dalších předmětů.⁵⁸ Zároveň se u Slovanů všeobecně věřilo, že po smrti vyjde duše z těla v podobě zvířecí. Ať už ptačí jako holubice, kachna, slavík, vlaštovka, kukačka, orel, krkavec, nebo jako moucha, motýl, bílá myš, had, hranostaj, zajíc a spoustu dalších. Proto se poté, co člověk umřel, otevřelo okno, aby duše mohla vyjít z obydlí ven a hned se zase zavřelo, aby se nemohla vrátit. Duše mrtvých se také často zjevují jako světýlka. V česko-slovenském prostoru se jim říkalo světýlka, světloňši nebo bludičky, Lužičtí Srbové je zvali bludničky, bludnice, nebo bludy, Poláci błednice nebo świetlice.⁵⁹

⁵⁶ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 422.

⁵⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 133-134.

⁵⁸ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 422.

⁵⁹ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 23-24.

Pár tisíc let starý obřad pálení mrtvých je spojen s vírou v očišťující moc slunce i ohně, dominoval až do příchodu později dominantní křesťanské víry.⁶⁰ Záznamy arabských písařů, kteří byli obřadu svědky, konkrétně Ibn Rusta z 9. – 10. století, praví:

„Když z nich někdo zemře, spálí jej v ohni a jejich ženy, když jim někdo zemře, si rozřezávají nožem ruce a tváře. Když je ten mrtvý spálen, putují k němu nazítří a berou popel z tohoto místa a dávají jej do hliněné nádoby a tu postaví na pahorek. Když uplyne mrtvému rok, vezmou asi dvacet džbánů medu, nebo méně či více, a odeberou se s nimi na ten pahorek, kde se shromáždí příbuzní mrtvého a jedí tam a pijí a potom odejdou.“⁶¹

Kosmas pak ve své kronice, kde se zmiňuje o novém knížeti Břetislavovi (rok 1093), píše:

„Těž i pověrečné zvyky, jež vesničané, ještě napolo pohané, zachovávali v úterý nebo ve středu o letnicích tím, že přinášeli dary, u studánek zabíjeli oběti a zlým duchům obětovali, dále pohřby, jež se děly v lesích a na polích, a hry, jež podle pohanského obřadu konali na rozcestích a křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně i bezbožné kratochvíle, jež rozpustile provozovali nad svými mrtvými, volajíce prázdne stíny a majíce škrabošky na tvářích, tyto ohavnosti a jiné bezbožné výmysly...“⁶²

Informace o tom, jakou měli staří Slované představu o duši, je lepší získávat spíše z lidové tradice než z historických pramenů, které jsou psané převážně lidmi s odlišným vyznáním a neúplným porozuměním tehdejšímu světu a mentalitě Slovanů.⁶³ Na tom, jak se s mrtvými nakládalo, mělo velký vliv i to, jak ze světa odešli. Způsoby, co byly zmíněny, platily pro lidi, kteří odešli ze světa způsobem naturálním a jejichž náklonnost bylo potřeba získat. Lidé si tak na svoji stranu získávali duchy, kteří jim pomáhali množit dobytek, s předemím, s chovem koní. Proto získávali vlastní jména a funkce, obzvláště domácí duchové.⁶⁴ Názory na duchy jsou u jednotlivých Slovanů shodné, nebo aspoň velmi podobné. Většinou se liší ve jméně daném pro jednotlivé nadpřirozené bytosti. Mezi nejstarší a nejsilnější oblast uctívání rozhodně patřilo uctívání duší zemřelých předků a členů rodiny. Tyto duše byly logicky lidem nejbližší a nejznámější, proto i spojení s nimi bylo nejpevnější.⁶⁵ Je tedy možné, že se z kultu

⁶⁰ KOSTRZEWSKI, Józef. *Obrządek ciałopalny u plemion polskich i Słowian północno-zachodnich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960. 89 s.

⁶¹ BARTOŇKOVÁ, Dagmar, ed. *Magnae Moraviae fontes historici = Prameny k dějinám Velké Moravy. Vol. 3, Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969. 471 s., [1] mapa. Spisy university J. E. Purkyně v Brně. Filosof. fakulta; Č. 134., cit. d., s. 345-346.

⁶² KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová. 5. vyd., (ve Svobodě 1.). Praha: Svoboda, 1972. 261 s. Členská knižnice., cit. d., s. 143.

⁶³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 133.

⁶⁴ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 253.

⁶⁵ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 14.

zemřelých předků vyvinula velice rozšířená víra v duchy domové, takzvaný manismus. Další možností by bylo, že kult domácích bůžků vznikl za pomoci animismu, tedy vcítění se do věcí obklopujících člověka.⁶⁶ Oba druhy představ se s nejvyšší pravděpodobností mísí a splývají.

Analýza materiálů, kterou provedl Ludwik Stomma ve svém díle, kde zpracoval záznamy z druhé poloviny 19. století o tom, z koho se staly řečené mýtické bytosti, ukázala, že z 500 probádaných případů démonů-duchů bylo 20,2% z utopených, 18% z nekřtěných dětí, 16,6% ze sebevraždy a oběšenců, 11% z potratů, 8% z těch, kteří zemřeli v den svatby. Menší díl zabírají mrtvě narozené děti, ti, co zemřeli násilně, ženy zemřelé během porodu nebo bezprostředně po něm, nebo zasnoubení, co zemřeli těsně před svatbou.⁶⁷

Pro záhrobní svět se dochovala dvě jména, *navъ* nebo *navъe* a *ráj*. První patrně souvisí nebo je odvozeno od řeckého *naus* a latinského *navis*, což znamená loď. Naznačovalo by to víru v převážení duší do podsvětí na lodích. Pohřby na lodích se sice také dělávaly i u východních Slovanů, byl to ale zvyk původně skandinávský. Antická představa převozníka, který převáží duše mrtvých přes řeku do podsvětí, se u některých Slovanů udržela až do novější doby. „*Archeologickým dokladem jsou již od 9.-10. stol. nálezy mincí v ústech nebo ruce mrtvého, tzv. obolus, téměř u všech Slovanů. Variantou obrazu převozníka je most nebo lávka, po nichž duše přechází přes řeku do podsvětí. Obě varianty jsou však běžně rozšířeny téměř po celém eurasijském kontinentě.*“⁶⁸

Duše mohla opustit tělo nejen po smrti člověka, ale i za jeho života, a to ve spánku nebo v bezvědomí. V polském folklóru existoval tak zvaný *widmo*, který při svém zjevení zvěstoval brzkou smrt. Opuštění duše těla se projevuje velmi živými sny, které mají věštecký ráz. Duše, která se vrátí do těla, ví o onom, druhém světě všechno, ale nesmí nic prozradit, jinak by člověk umřel. Duše ve spánku nesmí opustit tělo úplně, odchází jen částečně, protože úplné opuštění by znamenalo smrt.⁶⁹

⁶⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 128.

⁶⁷ STOMMA, Ludwik. *Antropologia kultury wsi polskiej XIX-XX w.*, Warszawa, 1986, 165 s., s. 151-166.

⁶⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 134-135.

⁶⁹ Tamtéž, s. 135.

3. Antropomorfní démoni

Démonologie je široký pojem v rámci lidských přesvědčení. Kromě bohů se mezi démony počítají všechny humanoidní mýtické bytosti. Hranice mezi božstvy a démony není přesně vymezena, stejně tak tomu je i s hranicí mezi démony a lidmi. Prostor dělící démony od lidí vyplňují bytosti polodémonické podstaty: čarodějnice, mory, planetníci, upíři a další. Zásadním rozdílem oddělujícím polodémony a démony je skutečnost, že ti první zůstávají i nadále ve spojení s určitými lidmi nebo jejich dušemi.⁷⁰ Představy démonických bytostí vznikly s nejvyšší pravděpodobností na základě toho, že si lidé zosobnili pro ně záhadné jevy v přírodě, pro které nebyli schopni najít jiná vysvětlení. Jejich představy však častokrát vzbuzovaly strach. Za ty nejstrašnější byly považovány jevy, co přicházely shora. Blesky, krupobití, silné vichry, sněhové bouře a tak podobně. Za vinu se dávaly bytostem božským, ne vyloženě démonickým. Zbylé jevy už byly připisovány právě démonům a byly s nimi častokrát spojené praktiky a zvyky magicko-náboženské.⁷¹

Démonické bytosti mají ve slovanské kultuře tradičně spoustu společných rysů, například dočasná neviditelnost, tmavá nebo červeně zbarvená kůže, ohnivost, drobnější vzrůst, husté vlasy, velká hlava a velké oči, výrazné zuby, tlusté rty, husté obočí, nadměrné množství prstů, kulhavost, zvířecí nebo ptačí chodidla. Nejčastější antropomorfizací bylo vstupování v podobě přízraku, *widma*, do zvířat nebo ptáků. Často se zjevovala nahá postava, zvláště ženská, oblečená do něčeho červeného, s věncem nebo kloboučkem na hlavě.⁷²

Převládající vlastností démonů je snaha škodit lidem, avšak existují výjimky. Nejčastěji jsou démoni spojováni s chorobami, vedle nich pak provádějí různé neplechky a trápí lidi. Specialitou působení slovanských démonů bylo ulechtání k smrti. Démoni dusí, straší jekem, pláčem, hvízdáním, smíchem, tleskáním, lepí se na lidi, vysávají krev i mléko, užírají vnitřnosti, trápí těhotné ženy, vyměňují nemluvňata, unášejí dívky i ženy, mají styk s lidmi. Ruší svým zpěvem i muzikou, svádí lidi na scestí svými tanci. Můžou způsobit nevysvětlitelný strach na místech, kde se pak říká, že tam straší jako u hrobů, v domácnosti, na místě zločinu, tam kde je schovaný poklad, nebo na mostě. Poté záleží na bližší charakteristice, aby byla možná klasifikace podle jmen a určitého chování duchů.⁷³

Například svoji zvláštní skupinu mají duše, které svět opustily předčasně nebo duše násilně zemřelých, udušených, utopených, vrahů, sebevrahů, nekřtěňátek, čarodějů a

⁷⁰ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 604.

⁷¹ PEŁKA, Leonard Józef. *Polska demonologia ludowa*. Warszawa: Iskry, 1987. 239 s., cit. d., s. 9-10.

⁷² GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 253-254.

⁷³ Tamtéž, s. 254.

čarodějnic. Tyto duše jsou buďto silně připoutány k tělu nebo místu, kde zemřely, nebo se připojí do řad přírodních duchů. Podobně se mohou projevovat i duše lidí, kteří jsou ještě živí, ale jejichž duše putují. Pro takové duše se vžil výraz *strašidlo*.⁷⁴ Ta se zjevují v podobě světla nebo stínu, bílé postavy nebo černých zvířat (kočka, pes, kuň, beran a další), poblíž hrobů, příbytků, zvláště těch opuštěných, na mostech, v místech, kde se odehrála nějaká tragédie nebo tam, kde je zakopáno něco cenného.⁷⁵ Projevují se tak, že jsou slyšet jejich hlasy nebo klepání a řinčení či tím, že v místnosti nebo okolí přemísťují a shazují předměty. Jsou to tedy jevy, které nemusely být jen výplodem lidské fantazie. Ostatně dodnes jsou tyto záhady předmětem zájmu a studia.⁷⁶

Moszyński prováděl výzkum v roce 1909 v polské vesničce Mników u Krakova. Tím, jak trávil čas a povídal si s tamními lidmi, zjistil, jak silná je víra těchto venkovanů v existenci démonů. Jako příklad udává ženského démona, zvaného *boginka*, který je velmi populární právě v Malopolsku. Zmiňuje, že otrást víru v ně nemohl i v jinak velmi rozumných a moudrých rolnících. V jejich rozhovoru se odvolávali na zvuky praní prádla, které se po nocích údajně ozývaly, a ptali se ho: „*A kdo to po nocích pere?*“⁷⁷ Přes den boginky nikdo nikdy neviděl, ale v noci je bylo možné zahlédnout u potoka na lávkách, jak perou prádlo. Mezi lidem se říkalo, že jestli chtěl někdo po takové lávce přejít, musel se na bytosti obrátit s prosbou: „*Panenky, puszte mnie*“, a ony odpověděly: „*Dobrze, dobrze my was hned pustime*“.⁷⁸ Ale jestliže jim někdo uvěřil a na lávku vstoupil, ony ho strčily do vody. Dalším způsobem, kterým škodily obyvatelům Mnikowa bylo to, že jim kradly nemluvnata a podstrkovaly za ně svoje. Vesničané velmi vážně vypověděli, jak před pár desítkami let bylo jedno z dětí vyměněno, to poté nežilo ani týden, mělo velkou hlavu a bez přestání zpívalo.⁷⁹

Přesvědčení o boginkách obyvatel Mnikowa je zřejmě založeno na lidové, ústně předávané tradici než na skutečných svědectvích. Znamením toho je, jak moc je pověst boginek přizpůsobena lidovému přesvědčení o tom, jak mají démoni vlastně vypadat. Však i přímo v Mnikowě jeden ze starších rolníků vypověděl, že nevěře povídkám o boginkách vydal se sám přesvědčit, co to v noci dělá hluk u potoka. Viděl tam černého ptáka, podobného čápovi, a ten svými křídly dělal zvuky připomínající máchání prádla. Ve vesnici mu však nikdo nevěřil.⁸⁰

⁷⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 138-139.

⁷⁵ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Slowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 651.

⁷⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 139.

⁷⁷ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Slowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 605.; „*A kto po nocach pierze?*“, překlad vlastní.

⁷⁸ Tamtéž, s. 605.; „*Panienki, puszcie mnie*“, „*Dobrze, dobrze my was zaraz puszcimy*“, překlad vlastní.

⁷⁹ Tamtéž, s. 604-605.

⁸⁰ Tamtéž, s. 605-606.

3.1 Upír

Upír byl polsky nazýván *upior* nebo *wampir*, ve staré polštině to bylo *upir*, *upierzycza* a *wapierz*. V Polsku se dochovaly místní názvy odvozené od vampýrů, například *Wapielsk* a *Wapiersk*. Poblíž těchto vsí se též vyskytují názvy související se *strzygou*.⁸¹

Dnešní podoba vampýrů a upírů sajících krev a zavlékajících svoje oběti zpátky s nimi do hrobu není jejich prvotní význam a charakteristika. Slovanská mytologie zná upíry jako božské bytosti, kterým se přinášejí oběti.⁸² Pověry a představy o upírech vznikly z všeobecně rozšířené víry, že mrtví se mohou vrátit a také se vrací na tento svět. Víra v to, co dělá upíra upírem, sání krve, vznikla zřejmě z tehdy obecného názoru, že duše mrtvých touží po lidské krvi, která jim pomáhá nabývat sílu.⁸³ Povědomí o upírech bylo rozšířeno v podstatě po celém kontinentě až k Číně. U Slovanů mohly tyto pověry vzniknout až poté, co přestali pohřbívat žehem.⁸⁴ Ačkoliv se víra v upíry od Slovanů rozšířila do značné části světa a slovo upír (wampir) je slovanského základu, její kořeny musejí být hledány jinde.⁸⁵

Podle tradice, se upírem stávali po smrti lidé, kteří byli za života čaroději, ti bývali ze všeho nejstrašnější⁸⁶, a lidé, kteří byli za života zlí nebo si vzali sami život. Z těchto lidí pak po smrti vycházel nečistý duch. Upírem se taky mohl stát člověk narozený se zuby, dítě, které bylo dvakrát odstaveno, nebo to, které zemřelo, aniž by bylo pokřtěno. Upíří mrtvolky pak v hrobech nehnily a upíří tak mohli požírat vlastní tělo.⁸⁷ Dalším názorem bylo, že se upírem stala duše zemřelého, kterému se v hrobě zachovalo živé tělo, a to udržoval upír nadále při životě tak, že vysával lidem a hlavně dětem, ale i zvířatům, krev. Etnografické prameny pak dokládají, že se myslelo, že se upírem může stát i duše sebevraha, vlkodlaka, dítě vlkodlaka a vědmy, nebo zesnulý, kterého překročil člověk, zvíře nebo nad jehož tělem přeletěl pták. Tak mohl být tělu totiž navrácen život. Upír si pak za své oběti vybíral většinou svoje příbuzné. Aspoň tak byla vysvětlována nepochopitelné série úmrtí v jedné rodině. Ze svého hrobu vycházel většinou o půlnoci za svitu měsíce. Zjevoval se buď ve své vlastní podobě, nebo na sebe bral podobu zvířete či neživého předmětu. Mohl se proměnit v kupku slámy nebo třeba ve sněhovou kouli. Zpět do hrobu se vracel při prvním ranním zakokrhání kohouta.⁸⁸ V Polsku byli upíří

⁸¹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 255-256.

⁸² BRÜCKNER, *Mitologia słowiańska i polska*, cit. d., s. 282.

⁸³ MÁČHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 27.

⁸⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 139.

⁸⁵ BRÜCKNER, *Mitologia słowiańska i polska*, cit. d., s. 279.

⁸⁶ KOLCZYŃSKI, Jarosław. *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, „Etnografia Polska” (1-2), 2003, cit. d., s. 218.

⁸⁷ MÁČHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 26.

⁸⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 139.

považováni za jedny z nejukrutnějších démonů. Útočili jak na zvířata, tak na lidi a často svoji kořist zabili. Upíři útočili i několikrát za den několik dní po sobě. Pokud jejich oběti po útoku zemřely, samy se stávaly upíry a nebezpečí a útoky se tak násobily. Věřilo se, že upíři sebou přinášejí i epidemie, které mohly vyhubit i celou ves. Mohli způsobit bouřky, krupobití, ostré vichry i kruté zimy a učinit půdu neúrodnou.⁸⁹ Také mohli způsobovat to, že jejich nejbližší příbuzní ztráceli životní sílu a chřadli. Zřejmě se nekrmili jen lidskou krví, ale i lidskou duší. V noci vylézali ze svých hrobů, a kromě sání krve se kolébali na křížích a děsně vyli. Mohli na sebe brát různé podoby. A jestliže se jim nedostávalo lidské krve, mohli zaútočit i na domácí zvířata, ale lidskou krev upřednostňovali.⁹⁰

Upíři však nemuseli nutně jenom škodit a sát krev. Někdy se upír vrátil do svého hospodářství a vykonával práci, kterou dělal ještě za života. Kosil louku, sekal dříví, staral se o koně a další. Mohl mít i styk se svojí ženou.⁹¹

V Polsku panovala víra, že upír může zplodit dítě se ženou. Jestliže se tak stalo, dítě se rodilo bez kostí, a proto nikdy nemohlo chodit, bylo nemocné, vychrtlé, bledé nebo podivně sinalé. Mělo dlouhé a tenké ruce, ale hlavu velikou. Obvykle nežilo dlouho a umíralo v sedmém roce života, pokud žilo delší dobu, nerostlo stejně rychle jako jeho vrstevníci, a i v dospělosti mělo velikost dítěte. Nebylo nebezpečné pro ostatní lidi, naopak mělo dar věštění. Pokud se dítě z upíra a lidské ženy zrodilo za pomoci jakéhosi rituálu, bylo pak zlé a mělo například zvláště zkroutené vlasy, do 24 roku života nemluvalo, nejedlo maso, ale jen mléko a chléb.⁹²

Malopolané a Slezané poznávali upíry podle tmavého znamení ve tvaru nůžek někde na jejich těle. Část Slovanů, včetně Poláků věřila, že upír má tělo nebo aspoň tvář červenou či s ruměncem. Poláci například používají přirovnání „červený jako upír“.⁹³ Jde o znak typický pro upíry. Pochází zjevně z obecně známého faktu, že se upíři živí lidskou krví. Někde navíc lidé zmiňují, že tělo těchto démonů není pokryté typicky lidskou kůží, ale něčím tvrdším, co připomíná nehty.⁹⁴

Lidé samozřejmě přišli na mnoho způsobů, jak se upírů zbavit. Mezi ty nejčastější patří vykopání mrtvoly člověka, o kterém panuje podezření, že je upír, a probodnutí jeho srdce hlohovým, osikovým, dubovým, klenovým nebo lipovým kulem.⁹⁵ Dalším způsobem, jak

⁸⁹ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 216-217.

⁹⁰ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 26.

⁹¹ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 218-219.

⁹² Tamtéž, s. 216.

⁹³ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 611.; „czerwony jak upiór“, překlad vlastní.

⁹⁴ Tamtéž, s. 611.

⁹⁵ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 26.

zabránit zesnulému ve vystoupení z hrobu, bylo dát mu na krk srp nebo kosu, a pak, když vstal, si s nimi podřezal hrdlo. Nebo se mu mohl hluboko do krku nacpat kámen či mu ústa zamknout visacím zámkem. Zkoušelo se též uspat mrtvého už nadobro mákem, který se mu sypal do úst nebo se vysadil na jeho hrobě, protože když se probudil, tak musel nejdřív všechna zrnka spočítat a jedině potom mohl vylézt, jenže než se mu to podařilo, tak zakokrhal kohout a upír už nemohl z hrobu vyjít.⁹⁶ Další možností bylo zatlouct do úst a slabin, nejen do srdce, kůl nebo hřeb, obrácení mrtvolý tváří dolů, useknutí hlavy a položení jí mezi nohy, vložení kamene nebo mince pod jazyk, svázání rukou za zády, useknutí chodidel nebo nohou pod kolena, nebo rovnou všech končetin, a jako poslední možný krok a záchrana, jestliže nic ze zmíněného nepomohlo, bylo spálení mrtvolý.⁹⁷

V severním Mazovsku a na Pomoří znali bytost, které říkali *strzyż*, což u nich nebylo jméno pro strigu, ale pro upíra – *upiora*.⁹⁸

3.2 Striga

Západoslovanskou specialitou je striga, polsky *strzyga*. Rodu mužského je to pak *strzyg*, *strzyż* a *strzygoń*. Někde je považována za čarodějnici, která saje lidem krev. Název pochází nepochybně z latinského *striga* a řeckého *strix*, což v latině znamená puščík, i proto je často spojována se sovami. Jak přesně se jí jejího jména dostalo je nejasné, obzvláště u jejího mužského protějšku, jehož jméno spíše působí, že vzniklo u Slovanů a je navázáno na jiné, a to na upíra.⁹⁹

Ačkoliv je někde jméno striga užíváno spíše pro čarodějnici nebo čaroděje¹⁰⁰, má mít více vlastností společných s *upiozem* (což mohlo znamenat upír, duch nebo i přízrak) a *wampirem*. Je označována jako ženský démon¹⁰¹ s ptačími drápy živící se lidskou krví.¹⁰²

Chování strigy by tomu upírovu více méně odpovídalo, proto je možné, že se dokonce i o upíra jedná, jenom se mu dostalo jiného jména. Do 18. století se upírovi v Polsku říkalo *strzyga* nebo *wieszczyca*. Od 18. století se už používalo pojmenování *upiór* a stvoření se už spojovalo s létajícím démonem. Na druhou stranu, vlastnosti čarodějnickví jsou v polských

⁹⁶ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 219-220.

⁹⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 140.

⁹⁸ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 653.

⁹⁹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 255.

¹⁰⁰ PROFANTOVÁ, Naďa a Martin PROFANT. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. 2. vyd. Praha: Libri, 2004, 259 s., s. 54.

¹⁰¹ STRZELCZYK, Jerzy. *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*. Wyd. 1. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS, 1998. 258 s. Mity i legendy świata., s. 194.

¹⁰² BRÜCKNER, *Mitologia słowiańska i polska*, cit. d., s. 283.

zdrojích spojeny spíše se strigou než s *upiozem*. Každopádně ještě v 19. století byli upír a striga jedni z neaktivnějších démonů ve světě polské venkovské kultury.¹⁰³

Je více teorií na to, jak se člověk mohl stát strigou. Věřilo se, že to mohl být člověk, který měl dvě duše, jednu dobrou od Boha, druhou špatnou od ďábla. Když takový člověk umřel, dobrá duše opouštěla tělo a tento svět, zlá zůstala v těle a mrtvý znovu obživil. Jiná varianta je, že obě duše tělo opustily, ale jenom jedna opustila tento svět. Ta druhá si našla nové tělo a vešla do živého člověka. Další teorie byla, že existovali lidé se dvěma srdci, jedno srdce umřelo spolu s člověkem, to druhé stále žilo a tělo mohlo fungovat dál, nerozkládalo se a mrtvý mohl vyjít z hrobu. Takového démonického člověka bylo možné rozpoznat už za života. Byl to člověk, který se narodil se dvěma řadami zubů, nebo mu druhá řada vyrostla později. Měl na těle značky, hlavně na zádech, často byly ve tvaru nůžek. Nerostlo mu ochlupení v podpaží a v rozkroku a neměl obočí. Za života takový člověk často rozmlouval sám se sebou, což znamenalo, že spolu hovoří jeho dvě duše. Po smrti byla jedna strana jeho těla teplá, protože v něm nadále žila jeho démonická duše. V různých regionech Polska se víra v to, jak strigy vznikaly, mírně lišila.¹⁰⁴

To, jak vypadalo tělo strigy po smrti, je v podstatě shodné s tím upírovým. Nerozkládalo se, nebo bylo jen lehce napuchlé, jako kdyby byl člověk mrtvý jen pár dní, byly na něm vidět příčiny jeho úmrtí – krvavé rány, podlitiny po provaze, byl-li oběšený, a tak dále. Stále mu rostly vlasy a nehty, měl ruměnc v tváři i na krku. Krve bylo v těle spoustu a usekl-li mu někdo hlavu, krev stříkala ven. V jiných verzích zase byla krev ztuhlá a studená. V hrobě ležící upír nebo striga měli otevřené oči a ani položení mincí na víčka nepomáhalo. Jejich oči mohly též žhnout jako uhlíky. Podle jiných zpráv měli zase oči vždy zavřené jako mrtvola. Po vyjití z hrobu byli větší a silnější než běžný člověk. Mohli být též rozeznáni podle oděru, který se od nich šířil. Dalším znakem bylo, že občas chodili pozadu nebo velkými kroky. Jednou z jejich schopností bylo létání. Mohli se změnit v ptáky, plazy nebo jiná zvířata. Mohli se stát neviditelnými. Celkově se ale od lidí výrazně nelišili a bylo těžké je rozpoznat.¹⁰⁵ Způsobů na zbavení se strigy je mnoho a v podstatě se shodují s těmi na zneškodnění upíra.

¹⁰³ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 211-214.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 214.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 215-216.

3.3 Mora

Slovanský lid věřil, že duše je od fyzického těla zcela rozdílná, a tudíž jej může i opustit, obzvláště ve snu, a pak se do něj zase vrátit. Taková duše na sebe bere rozmanité podoby a může děsit jiné lidi. Tak vznikla víra v můry, která je známá nejen Slovanům, ale i dalším národům. Mora (staročesky *móra*, staroslovansky *mora* = čarodějnice, polsky *mora*, *zmora*, rusky *mora*, *mara*, *kikimora*, německy *mar*, *mare*, *mara*, řecky *mora* aj.) má být živá osoba, žena nebo muž, z níž v noci vychází duše ven, a tělo zůstává ležet jako mrtvé. Poláci jí často říkají též *gniotek* nebo *dusiolek*, ale také *nocznica*.¹⁰⁶

Ve slovanské lidové kultuře ještě ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století byla tradiční víra v duchy, kterým byl připisován specifický způsob trápení lidí, stále živá.¹⁰⁷ Dokumentace nashromážděná Oskarem Kolbergem v 19. století v Polsku ukazuje tehdejší obraz mory. Byla považována za přátelského souseda nebo sousedku, která přichází zhruba o půlnoci v podobě můry nebo komára, protáhne se škvírou v okně a hledá svůj oblíbený objekt, člověka. Vleze k němu od nohou, tiskne se na něj a vyleze až k prsům. Jestliže moru někdo chytí, je lepší, aby ji co nejdřív zase pustil, než jí spatří nebo uslyší někdo další, neboť by pak mohla trápit celý dům svým nečistým duchem. Byla nebezpečná i domácím duchům. Proto si lidé o tom, že je někdy napadla mora, povídají velmi tiše, nikdy ne nahlas, aby ji k sobě nepřivolali.¹⁰⁸

Podobu mory na sebe berou jak ženy, tak muži.¹⁰⁹ Někde takovému člověku, moře, připisují dvě duše, jedna v noci zůstává v těle a druhá tělo opouští. Morou se člověk rodí, velmi často se jí stávala sedmá dcera, nebyl-li v rodině už syn. Má se vyznačovat hustým černým nadnosem srostlým obočím a občas také ploskými chodidly. Dalším častým způsobem, jak mora vznikala, bylo neopatrností šestinedělek nebo kmotrů. V Polsku se nejčastěji věřilo, že mora je duší čarodějnice, zmrzačené ženy, nebo slepé či hluché či s nějakými jinými démonickými znaky, která ve spánku opouští její tělo a pak se vypraví o několik kilometrů dál, kde útočí na svoje oběti. Další možností je dítě narozené se dvěma srdci nebo dvěma řadami zubů. Původ by mohl být zapříčiněn chybou v rituálu přijímání živých ke komunitě, kdy rodiče při křtu místo slova *wiara* vyslovili slovo *mara*. Démonická duše pak opustila tělo, které obývala, po jeho smrti. Méně populární byla víra v to, že se jedná o duše mrtvých lidí, a ještě méně často se

¹⁰⁶ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 17-18.

¹⁰⁷ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 153.

¹⁰⁸ KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. *Lubelskie*. Cz. 2. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1962. V, 244 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 17, s. 99-100.

¹⁰⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 154.

myslelo, že mora po smrti člověka vylézala z hrobu. Častěji se objevoval názor, že mora vznikne z duší lidí, kteří zemřeli násilnou smrtí, byli zavražděni, vzali si život, nebo byli vinni z různých zlých činů, například vraždy dítěte.¹¹⁰

Mora se za noci vplížila do lidských příbytků, aby dusila spící lidi. Brala na sebe rozmanité podoby: drobný bílý předmět, bílá myš, kočka, had, bílý kůň, nebo také stéblo slámy, bílý stín, pápěří, kožený měch a tak dále. Nejdříve na lidi sešla spánek a pak na ně sesílá zlé sny, dusí je a saje jim z prsou krev.¹¹¹ Líbá je a líže jim obličej.¹¹² Nejraději moří děti, ale nepohrdne ani zvířaty (koně a krávy) a její přítomnost není prospěšná ani stromům, které pak schnou.¹¹³ Ženám, které měly zrovna v prsou mléko, ho sála namísto krve. Podle jiných zpráv mora přicházela ke spícím lidem jako duch nebo přízrak. Ti cítili pouze otisky jejích rukou, dotyk jazyka nebo velkých rtů a slyšeli, jak mlaská a saje. Teprve až když se napadnutý člověk budil, viděl, jak přízrak před jeho očima mění podobu ve zvíře nebo předmět, a mizí. Mora rovnou nezabíjela, ale často se ke své oběti vracela a ta pak postupně bledla a slábla. To, jak mora vznikala a jak lidem škodila, je velmi podobné s tím, co se ví o upírovi nebo strize. Hlavní rozdíl mezi morou a upírem či strigou je ten, že se mora zjevovala jako duch nebo přízrak, zatímco upír a striga jako obživlá mrtvola.¹¹⁴ Mora mohla způsobit i některé choroby. Dávala se jí za vinu například kolika, kocovina, porucha trávení nebo zácpa, dušnost, bolest hlavy a podobné.¹¹⁵

Na západě Polska byl jeden ze znaků, které mohly prozradit, že člověk je morou, husté, často nad nosem srostlé, obočí.¹¹⁶ Poláci také věřili, že obranou před morou je třeba změna polohy spánku otočením se na břicho. Když to mora zjistí, rozhněvá se a od své oběti odejde. Další možností bylo dát hlavu namísto nohou nebo spát na pravém boku, protože ten je považován za dobrý. Když mora na někom seděla nebo ležela, byla těžká jako mlýnský kámen. Napadený člověk se probudí a přislíbí jí chleba s máslem. Další den ráno ho dá první příchozí ženě, kterou spatří. Jestli to je mora, je od ní osvobozen. Ochranou před morou mohla být i jehla zašitá v oblečení nebo nůž v posteli.¹¹⁷

Lidé přišli na mnohé způsoby, jak se mory zbavit. Je možné ji přibít hřebem na stěnu nebo ji přestříhnout, což má za následek usmrcení člověka, z kterého můra vzešla. Další

¹¹⁰ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 225.

¹¹¹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 653-654.

¹¹² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 154.

¹¹³ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 17-19.

¹¹⁴ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 225-226.

¹¹⁵ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 154-156.

¹¹⁶ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 613.

¹¹⁷ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 154.

možností je pevně ji držet až do rána, nebo jí slíbit nějaký dar, třeba bochníček chleba, kousek másla a podobně. Ráno si pak ta osoba, která je morou, přijde pro slíbený dar. Před morou může obydlí uchránit také muří či skřítkovské nohy, zrcadlo vložené do kolébky, koště obrácené proutím vzhůru, nůž nebo dvě vidličky křížem a jiné. Na zahrnutí mory znali lidé i mnohá říkadla. Mora nepřestávala děsit lidi ani po smrti, proto byla často ztotožňována s upírem.¹¹⁸ Na jaře lidé vynášeli její podobizny a vhodili ji do vody, čímž mora rituálně umírá, aby zima uvolnila místo jaru a zajistila se tak obnova nově přichozího ročního vegetačního cyklu.¹¹⁹

Na základě přesvědčení o moře vzniklo i pár polských přísloví: „*liże jak mora*“, „*bledá jak mora*“, „*bloumá po nocích jako mora*“ či „*vypadá jak mora*“.¹²⁰

Z terénních bádání z východních polských regionů z let 1962–1965 vyplývá, že více než 80% dotázaných věřilo v démonické nebo polodémonické bytosti, které obtěžují spící lidi. Bytosti byly rozmanitě nazývané. Například v bělostockém regionu to bylo nejčastěji *mara*, poté *czort-diabeł*, *nocny diabeł*, *koszmar* i *zmora*. V lublinském to byla nejčastěji *zmora*, pak *mara*, *nocnica* nebo *nocula*, *upiór* i *zlý duch*. V řešovském *gnieciuch*, *gniotek*, *gnotek*, nebo *biż*, *bożek*, *dusiciel*, *wiek* i *zmora*.¹²¹

V jihovýchodní oblasti lublinského regionu je mora nejčastěji chápána jako postava polodémonická a její charakter je vykreslen následovně:

*„Były to pomstyctivé duše některých lidí, kteří vyjdou ven a hrají si s jinými lidmi, zatímco spí. Lidé-mory jsou v normálním životě obvykle klidní a harmoničtí. Pokud je v rodině šest dívek za sebou, ta poslední je určitě morou.; Jestliže bylo v rodině sedm dcer, ta poslední musela být nocula. Říkalo se, že sedmá dcera měla dvě duše: dobrou a špatnou, byla to ta zlá, která dusila lidi.“*¹²²

Vykreslený obraz víry v demony platí i v jiných regionech vesnických obyvatel Polska. Představy o morách v Mazurách nebo Varmii se v zásadě neliší. Někdy se morou stávala už třetí dcera nebo se jí stala ta sedmá a tři dcery narozené po sobě. Jako obrana před nimi sloužila i magie, nesmělo se mýt nádobí po čtvrtční večeři, boty se navečer daly špičkou mezi dveře,

¹¹⁸ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 18-19.

¹¹⁹ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 137.

¹²⁰ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 154-156.; „*lizie jak zmora*“, „*blada jak zmora*“, „*jak mara włoczy się po nocy*“, „*wygląda jak zmora*“, překlad vlastní.

¹²¹ Tamtéž, s. 157.

¹²² Tamtéž, s. 158.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; „*Były to mściwe dusze niektórych ludzi, które podczas ich snu wychodzą i igrają sobie z innymi ludźmi. Ludzie-zmory są zazwyczaj w normalnym życiu spokojni i zgodni. Jeżeli w rodzinie jest po kolei sześć dziewcząt, to ostatnia pewnie jest zmorą.; Jak w rodzinie było siedem córek, to ostatnia musiała być noculą. Mówiono, że siódma córka ma dwie dusze: dobrą i złą, właśnie ta zła dusila ludzi.*“, překlad vlastní.

aby si mora myslela, že člověk je venku a že ho vevnitř nenajde, dávání stohu slámy na postel nebo lehání do postele hlavou namísto nohou. Ve středním Polsku se za moru považuje každá pátá, šestá a sedmá dcera, jejichž matka v čase těhotenství prošla mezi dvěma dalšími ženami, které byly také těhotné. Poznájí tam moru podle toho, že je žena bledá, hubená, přes den malátná a ospalá.¹²³ Mory tu na sebe mohou vzít podobu koně, což bylo jejich úplně nejhorší podoba, protože taková mora dusila lidi tak moc, až je zabila.¹²⁴ Ve Velkopolsku se bytosti říkalo *mora* a v jižním Malopolsku a v Podhalí *gnieciucha*, *gniotka*, *siodła* i *siodelka*.

3.3.1 Topení Marzany

Dnes má mora v Polsku mnoho jmen. Říká se jí *Marzanna*, *Marzana*, *Marena*, *Morana*, *Morena*, *Mora*, *Śmierć*, *Śmiercicha* nebo *Śmierotka* a je považována za slovanskou bohyni zimy a smrti nebo znovuzrození.¹²⁵

Marzanna je v dnešní době v polštině také název figuríny, která je rituálním způsobem pálena nebo topena, aby přivolala jaro. Rituál se provádí během jarních oslav v době jarní rovnodennosti. Zvyk je zakořeněný jako obětní obřad, který měl zajistit dobrou úrodu v nadcházejícím roku. Věřilo se, že zabití bohyně smrti, odstraní to, co způsobila, v tomto případě zimu a umožní příchod jara.¹²⁶

Figurína se tradičně vyrábí ze slámy, ovijí se bílým plátnem a zdobí se různými stuhami a korálky. Podle tradice měl průvod s dětmi, které v rukou držely větvičky jalovce, a *marzannou* obejít všechny domy ve vsi. Po cestě se *marzanna* vymáchala v kterékoliv vodě, která se naskytlá. K večeru se figury ujímá mládež a ve světle zapálených větví jalovce vynáší *marzannu* ze vsi. Pak byla *marzanna* zapálena a vhozena do vody.¹²⁷

S topením *marzanny* jsou spjaty různé pověry. Bylo zakázáno dotýkat se její plovoucí figury ve vodě, neboť hrozilo, že řeka vyschne. Během cesty domů po konci rituálu se člověk neměl ohlížet přes rameno, protože by to znamenalo, že si přivodí chorobu. Jestliže člověk zakopl a upadl, znamenalo to smrt v nadcházejícím roku.¹²⁸

¹²³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 161.

¹²⁴ BARANOWSKI, Bohdan. *Pożegnanie z diabłem i czarownicą*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1965. 203 s., s. 171.

¹²⁵ SZCZEPANIK, Paweł. *Słowiańskie Zaświaty. Wierzenia, wizje i mity*. Szczecin: Wydawnictwo Triglav, 2018, seria: Wszechnica Triglava, s. 103-104.

¹²⁶ Tamtéž, s. 104-105.

¹²⁷ Tamtéž, s. 105.

¹²⁸ Tamtéž, s. 105-106.

Rituál topení *marzanny* je často spojený s dalším svátkem zvaným *Gaik*. To je lidový slovanský svátek zasvěcený vítání jara. Spočívá v tom, že se chodí po vsi s ozdobenými větvemi různými stužkami. Název pochází zřejmě od pohanského zvyku vyznačování části lesa pro svatý háj – *święty gaj*. Ve staropolštině se též objevuje slovo *gaić*, které mělo význam zasazování mladého lesu. Gramaticky je slovo *gaik* zdobnělinou slova *gaj*.¹²⁹

3.4 Planetníci

K víře, že lidská duše byla hluboce propojena s přírodou, jak za života, tak i po smrti, patří *planetníci* nazývaní též *chmurníci* nebo *oblačníci*. Známí byli na Ukrajině a na jihu Polska¹³⁰, zejména v Horním Slezsku, Malopolsku, jihovýchodní části Mazovského, Lublinského a Bělostockého regionu. Řadí se mezi polodémony a jejich pole působnosti byly bouřkové mraky a krupobití. Pohled na ně se velmi lišil a různil hlavně s odstupem času. Jsou zaznamenány velké rozdíly i mezi polovinou 19. a 20. století. Existuje hypotéza, že víra v planetníky je mladší než jiná přesvědčení Slovanů o démonech a nemá kořeny v tradici dávnověku.¹³¹ Název planetníci pochází ze slova *planety*, ve významu oblaků, a je přejato do polského jazyka v neznámém období. Ze středověkého Polska je znám pouze význam pro planety jako astronomická tělesa.¹³²

Planetníci byly jen někdy živými lidmi, mnohem častěji to byly duše utopených, oběšených, udušených, nebo duše sebevrahů. Výpověď z okolí Babiej Góry praví, že se planetníkem stal člověk ohavný, který byl stvořen z hlíny ďáblem. Přinášejí husté, těžké mraky, zmrazují vodu a tu pak posílají do oblak v podobě krup. Za pomoci duhy čerpají vodu z řek, střílejí z hůry blesky a snaží se trefit nekřtěné lidi. Někdy ke svému škození používají draky, kteří se vylíhli z hadů nebo žab, vyrůstají do ohromných rozměrů a pak na povely planetníků vozí na svých hřbetech vodu nebo dešťové mraky. Občas draci pukli a pak na zem padají kroupy.¹³³ Ve slezských Beskydách přinášeli kroupy a bouřky oblačníci, kteří vznikli z lidí, co se oběsili, utopili nebo z nekřtěných dětí. Na západě Polska tomu bylo stejně, mraky řídily duše nekřtěných dětí, oběšenců nebo utopených. Sever Polska zase neznal bytosti vzniklé z duší nebo duchů, nebo lidí, kteří by měli moc nad mraky.¹³⁴

¹²⁹ *Praca zbiorowa: Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2 F-K, cz. 1 F-H, hasło „Gaj”. Warszawa: Ossolineum, 1964, s. 78.

¹³⁰ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 269.

¹³¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 66.

¹³² GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 269.

¹³³ *Słownik folkloru polskiego*. Warszawa, 1965., s. 317-318.

¹³⁴ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 655.

Co zůstává stejné pro planetníky ze všech regionů je, že způsobovali oblačnou oblohu, bouřky, lijáky a krupobití. Další jména, která se pro ně používají, jsou *czarnoksężnicy*, *chmurnicy*, *chmurotwórcy* a další regionálně rozrůzněné názvy.¹³⁵

Opět jsou zaznamenány výpovědi venkovanů z druhé poloviny 20. století z Lublinské oblasti, například:

„*Ve vesnici byl kněz, který si, když se blížila bouře, vzal knihu, šel na hřbitov a tam se modlil. Poté mrak přešel, aniž by způsobil ve vesnici škody.*“¹³⁶

Polští planetníci stříleli blesky do duší nekřtěných dětí. Během deště mohl některý z nich spadnout na zem a nějaký čas žít s vesnickými lidmi. Po čase si ho zase oblaky vezmou zpátky a odnesou ho tam, odkud přišel. Planetníci byli lidé silní, většinou mladí, velmi vysokí, nebo naopak velmi malí chlapci, občas nosili obrovské klobouky.¹³⁷ Charakteristický vzhled planetníků z Lublinské oblasti je nejčastěji popisován jako osoby hubené a seschlé s bledou kůží a s přísným pohledem. Byli velmi moudří a dostalo se jim magické moci, díky které mohli například létat v povětří. Mohli měnit podobu, nejčastěji v černého psa nebo berana, mohli se stát neviditelnými a oplývali různými nadáními. Věřilo se, že mají nějakým způsobem zdeformovanou nebo vysokou postavu, hlavu vždycky nesou vysoko a mohou mít pořád mokré vlasy a bradu. Nejčastěji se oblékali do bílého oblečení a nosili černou pokrývku hlavy, občas si na sebe brali černé městské oblečení. Často bylo zmiňováno, že jejich oblečení je mokré nebo aspoň vlhké. Mnoho dotázaných lidí však odpovídalo i tak, že se planetníci od běžného člověka ničím neliší. V některých regionech planetníci lidem neškodili vůbec. Když pobývali na zemi, tak rádi pracovali ve vodních mlýnech. V podhůří se říkalo, že strašili tamní děvčata, ale jinak lidem žádnou křivdu nezpůsobovali.¹³⁸ Ve vesničce Podwilk na jihu Polska se věřilo, že když někdo pekl chleba, měl z lopaty používané při pečení odsypat trochu mouky do ohně – dýmem z té mouky se živili planetníci v oblacích.¹³⁹

¹³⁵ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 67.

¹³⁶ Tamtéž, s. 69.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; „*We wsi był ksiądz, który, jak szła burza, brał książkę i siedł na cmentarz i tam się modlił. Wtedy chmura przechodziła, nie wyrządając żadnych szkód we wsi.*“, překlad vlastní.

¹³⁷ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 656.

¹³⁸ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 70-73.

¹³⁹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 656.

3.5 Čarodějové, vědmy a kněží

„Tvůrce a nositele pohanské ideologie představovaly u Slovanů dvě společenské skupiny: nižší sféru démonolatrie ovládali čarodějové a jejich ženské protějšky – vědmy a hadačky; vlastní kult božstev byl doménou organizované vrstvy kněží, která se však plně vyvinula jen v lokálně omezené oblasti polabských a pobaltských Slovanů, kde se pohanství udrželo nejdéle.“¹⁴⁰ Rozdíl mezi nimi byl takový, že se čarodějové a vědmy uplatňovali spíše v osobním komornějším typu magických praktik, zatímco kněží sehrávali svoji roli během veřejných obřadů a slavností, pořádaných pro celou obec nebo nějaký větší společenský celek. Funkci kněží před nimi zastávali rodoví a kmenoví vůdci, odtud souvislost výrazů kněz a kníže. Avšak hranice mezi nimi nebyla příliš jasná a striktní, protože někdy i kněží prováděli magické praktiky a věštili, zatímco čarodějové v některých oblastech dosáhli do vyšších kruhů společnosti a nabývali širšího vlivu. Čarodějové, kněží a vědmy přestáli přijetí křesťanství, snahy církve o to se jich zbavit přetrvaly až do novověku.¹⁴¹

Výraz *magie* toho nemá ani tolik společného s vírou jako spíše s technikou. Typická magie se často snaží ignorovat veškeré kritické myšlení a skutečné výsledky jejího působení a pokouší se zapůsobit na představy, které existují pouze v lidských myslích. Náboženství, magie a technika v myslích lidí nestály proti sobě a velmi často splývaly v jedno. Principiálně totiž fungují v podstatě stejně, člověk pronese nějakou prosbu nebo příkaz, které jsou manifestací vnitřního styku s objektem jeho víry.¹⁴²

3.5.1 Čarodějové a vědmy

Snad nejznámějším a nejrozšířenějším polodémonem je čarodějnice nebo jak se jí také říkalo, vědma. Představují bytosti dopodrobna vykreslené v lidských fantaziích. Méně už slovanský lid mluvil o čaroději. Ženy z venkova byly vždycky náchylnější k pověrám a mnohem častěji než muži jim podléhaly. Však ostatně ženy byly mnohem častěji přichyceny při pokusech o čáry nebo přímo při čarování. S tím je spojeno, že venkovské ženy se mstivou, zlomyslnou a žárlivou povahou nebo zamlklé a stranící se společnosti, a obzvláště ty, které sama příroda obdařila nějakými ohyzdnými mateřskými znamínky, byly všude u Slovanů ještě do nedávna podezřívány z toho, že jsou čarodějnicemi.¹⁴³

¹⁴⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 191.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 191.

¹⁴² MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 232-234.

¹⁴³ Tamtéž, s. 651-652.

Víra v čarodějnice a čaroděje je velmi stará a její vznik náleží časům předkřesťanským.¹⁴⁴ Křesťanská víra však vepsala do lidové kultury svůj obraz čarodějnic. Nejčastěji to byla žena z lidu, často z nejspodnějších vrstev společnosti, které byly připisovány intimní vztahy s ďáblem a činnosti s ním spojené, které měly škodit lidem.¹⁴⁵ Čarodějnice nejsou národní představou, jsou to bytosti kosmopolitní. Nebyly narozené a vychované v té nebo oné zemi, ale byly zplozeny na rozcestí mezi světem dočasným a věčným.¹⁴⁶ Takovýto obraz byl ustálen v lidové kultuře v 16. – 18. století.¹⁴⁷

Je velmi důležité rozlišovat, zda šlo o podobu čarodějnice a čaroděje z pohanských dob před příchodem křesťanství, která byla ve směr dobrá a lidem prospěšná, nebo jestli se jedná o jejich pozdější podobu, která je spojována s ďáblem a je považována pro lidi za vysoce škodlivou.

Čaroděj byl ve slovanském pohanském světě velmi vzdělaná, vysoce ctěná a vážená osobnost. Často se u nich projevovaly jisté paranormální schopnosti.¹⁴⁸ Pro existenci čarodějů a jejich ženských protějšků čarodějnic, vědem, jsou doklady ze všech slovanských oblastí, a to už od raného středověku. Slova *čary* a *čarodějstvo* byly podle všeho odvozeny od čar vytvořených v popelu. Ženy u ohně zřejmě věštily podle toho, jestli byl počet čar v popelu sudý nebo lichý. Ze stejného kořene pochází i slovo *čaro*, které ve 12. století na Rusi označovalo nádobu, užívanou čaroději k přípravě rituálních nápojů.¹⁴⁹ Výraz *čaroděj* je všeslovanský a souvisí právě s rytím čar a obrazců do země, do popelu nebo jinam, jež provázelo magické praktiky, zařikávání a podobně. Užívalo se však i jiných obecně rozšířených označení, například *věd*, *vědun*, již zmíněná *vědma*, vše odvozeno od slova *věděti*, nebo *vraž* či *vrač*, což je zase od *vražiti*, ve významu věstit a čarovat, *hadač* nebo *věštec*, a samozřejmě existuje dlouhá řada krajových názvů. Někdy se rozlišovalo, zda člověk s magickými schopnostmi vykonával dobro nebo zlo. Vykonavatelé škodlivé magie se říkalo *čaroděj*, *čarovník*, vykonavatelé té dobré a užitečné *znachor*, *mudrc*, *vraž* či *vrač*. Čaroděj byl pak obáván, ale mudrc ctěn.¹⁵⁰ Čarování pozitivního nebo negativního charakteru bylo velmi důležitou součástí slovanské lidové víry. Typ čarodějnice ze západní Evropy, která pronikala do polské lidové kultury, se střetla s postavami, které tam již existovaly. Ty stávající byly funkčně velmi podobné té nové, byly to

¹⁴⁴ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 652.

¹⁴⁵ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 192.

¹⁴⁶ BERWIŃSKI, Ryszard Wincenty. *Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznej i naukowej krytyki. Tom II*. Poznań: Nakładem autora, 1854. 226 s., s. 181.

¹⁴⁷ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 192.

¹⁴⁸ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 233.

¹⁴⁹ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 54-55.

¹⁵⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 191-192.

*vědmy, ježibaby, báby kořenářky, nebo mastičkářky.*¹⁵¹ Zpočátku nebyla ani ta křesťanská čarodějnice představitelkou pekelné moci, spíš jenom využívala ďáblovy pomoci ve svých praktikách bílé i černé magie. Sloučením pohanského a křesťanského pohledu na čarodějnice-vědmy a čaroděje vznikl obrázek čarodějnice tak, jak ji známe dnes.¹⁵²

Zpráv o čarodějích ve slovanských zemích je mnoho, nejvíce jich pochází z Rusi, kde se jim říkalo volchvové, kteří praktikovali magii a byli mimo jiné nositelé největšího odporu proti nové víře. „*V Polsku se pokoušel již kníže Měšek potlačit v 10. stol. zarikávače a hadače, avšak bez úspěchu, neboť o nich mluví církevní prameny po celý středověk. Když např. r. 1209 táhlo polské křesťanské vojsko do boje, mělo s sebou hadačku, která předvídala zdárný výsledek tažení.*“¹⁵³ S čaroději pravděpodobně souvisí i údaj mnicha Chrabra z desátého století: „*Dříve zajisté Slované, pokud byli pohany, neměli písma, nýbrž črtami a řezy počítali a hádali.*“¹⁵⁴ Tato slovanská obdoba písma, která byla nejspíše blízká runám, magii a věštění nachází své analogie v baltském germánském prostředí.¹⁵⁵ V polské lidové tradici byli čarodějové většinou řazeni do okruhu šarlatánů, pastevců a lidí všelijakého potulného druhu. Čarodějové-pastevci byli součástí víry v centrálních i východních regionech Polska. V Podhalí fungovala ještě na přelomu 19. a 20. století silná sociální skupina čarodějů. Byli to lidé, kteří se zajímali o vědu a magické praktiky. Jejich věda byla lidového charakteru a byla předávána ústní formou z generace na generaci formou obřadu. Členové skupiny byli studnou vědomostí a informací o čarování a jeho účincích v prostoru podhalské vsi. Zasahovali do tamního společenského života a byli schopni ho i nějakým způsobem řídit nebo usměrňovat.¹⁵⁶

„*Nechod' s tou ženou, protože má kozla v očích.*“¹⁵⁷ Tak zní jedno z dávných přísloví lublinského kraje, zachycené na počátku druhé poloviny 20. století. Je mířeno na čarodějnice, protože se věřilo, že čarodějníci mohou prozradit i její oči a pohled v nich. Chůzi měla těžkopádnou a nevzhlednou, mluvila špatně chraplavým hlasem, nikdy nebyla veselá a ostatním se vysmívala, vždycky byla vzteklá, nevděčná a probouzela se o půlnoci, aby se mohla paktovat s čertem.¹⁵⁸ V pohanských dobách bylo narození čaroděje nebo vědmy signalizováno nějakým znakem, například čepičkou z plodové blány na hlavě novorozence. Tito lidé pak v určené dny

¹⁵¹ BARANOWSKI, *Pożegnanie z diabłem i czarownicą*, cit. d., s. 126.

¹⁵² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 193.

¹⁵³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 194-195.

¹⁵⁴ CHRABR. *Mnicha Chrabra obrana slovanského písma: cyrilometodějská památka z konce IX. století*. Přeložil Josef VAŠICA. V Brně: Akord, 1941, 17 s., s. 5.

¹⁵⁵ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 58.

¹⁵⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 199-201.

¹⁵⁷ KOLBERG, KRZYŻANOWSKI, *Lubelskie*, cit. d., s. 108.; „*Nie wdaj się z tą kobietą, bo ma kozła w oczach.*“, překlad vlastní.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 108.

opouštěli svoje tělo, aby bojovali s nepřátelskými, jim podobnými lidmi. Tyto skupiny proti sobě nutně nestojí jako síly dobra zla, ale jen jako dva tábory, které se snaží zajistit vítězství a prosperitu pro svůj lid. Na vítězství mohla záviset úroda a zdraví určité komunity lidí. Svědectví je více, ale jejich motivy jsou až příliš rozšířeny na to, aby se daly jednoznačně spojit se slovanským pohanstvím.¹⁵⁹ Jedním ze způsobů, jak rozpoznávali čarodějnice v západním Polsku, v okolí Běloruska a Polesí, bylo velmi husté, nad nosem srostlé obočí. Dalším znamením bylo v určitých regionech zjevení můry, která byla považována za vtělení duše čarodějnice. Červené, krví podlité, zarudlé oči nebo nateklá víčka byly dalšími znaky, podle kterých se dal rozpoznat čaroděj nebo čarodějnice.¹⁶⁰

V latinsky psaných pramenech, domácích i cizích se často objevují výrazy jako *magi* nebo *sortilegi* pro čaroděje, *augures* pro věštce, *incantatores* pro zaříkávače a *phitones* pro hadače. K nim samozřejmě náleželi příslušné ženské protiklady například *auguratrices*, *sortilegae* a *phitonissae*. Taková rozmanitost pojmů souvisí s tím, že vykonávali různé funkce a činnosti, a proto měli čarodějové a vědmy tolik pojmenování.¹⁶¹ Konkrétnější představy o tom, jaké měly čarodějky, více než čarodějové schopnosti, se zachovaly v novodobějším folklóru. Podle něj se čarodějnicí mohla stát jak mladá krásná dívka, tak i ošklivá stařena. Taková žena se pak vyznala v léčitelství a moci bylin, byla schopná přivolávat déšť nebo bouři, měla vliv i na to, jak se bude dařit dobytku, uměla vyvolávat duchy, nebo se u ní projevoval dar objasnit krádež.¹⁶² Jeden z dávných názorů byl, že člověk posedlý duchy, jako čarodějnice, má schopnost věštit budoucnost.¹⁶³ Byla schopna měnit svoji podobu, mohla se stát rostlinou, předmětem nebo i zvířetem, nejčastěji se přeměňovala v žáby či ropuchy a můry. Myslí se tím změna podoby samotné vědmy, nejenom duše, která opustila její tělo, což ale bylo samozřejmě také možné.¹⁶⁴ Po namazání určitou směsí šťáv mohla létat, což činila nejčastěji za temných nocí zimního a letního slunovratu a také na počátku jara, kdy se konala čarodějnická setkání. Její pohřbené tělo nehnilo, podobně je tomu i v případě upírů. Když byla ve vodě, tak se nepotopila.¹⁶⁵ Bylo to z toho důvodu, že měla velmi lehké tělo. Díky tomu mohla létat v povětří na koštěti nebo jiném hospodářském náčiní.¹⁶⁶

¹⁵⁹ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 58.

¹⁶⁰ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 613-615.

¹⁶¹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 192.

¹⁶² Tamtéž, s. 195.

¹⁶³ BARANOWSKI, *Pożegnanie z diabłem i czarownicą*, cit. d., s. 120.

¹⁶⁴ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 652-653.

¹⁶⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 195.

¹⁶⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 195.

Lidé si od nich mohli žádat služby jako hádání budoucnosti, ochranu proti zlu, nebo naopak jeho vyvolávání, zaklínání, léčení pomocí bylinek nebo zařikáváním, přípravu jedů, nápojů lásky, což mohla být třeba ochucená voda, ve které dívka umyla své tělo, nebo se pro jejich výrobu využívalo pár kapek mužského potu nebo semene a podobně. Vyráběli nápoje k zabránění početí nebo přípravky, které měly název *otrava* a užívaly se k zahubení nemilého muže. Dalším užívaným přípravkem byl nápoj, který se vyráběl z kozlíku lékařského, tehdy zvaného *odolan*, a ten měl zase zabránit nežádoucímu svedení dívky.¹⁶⁷ Dalšími službami, které čarodějové a čarodějky nabízeli, bylo zhotovení amuletů, přivolávání deště, pomoc při rozmnožování dobytka a zajištění úrody, účast při rodinných obřadech, jako byly narození, svatby, úmrtí nebo pohřby. Rozsah jejich služeb byl veliký, některé byly striktně fyzické, jiné spíše nadsmyslové. Jinými slovy pomáhali s potřebami v hospodářském životě, vykonávali lékařskou praxi a zapojovali se a radili i v osobních a sexuálních záležitostech.¹⁶⁸

Díky širokému vlivu, který měli v oblastech praktických potřeb, hospodářství, ale i v společenském a osobním životě lidí, si vědmy a čarodějové udrželi po staletí svoje místo ve společnosti i přes zákazy praktik a pronásledování ze strany církve. Báby mastičkářky se udržely velmi dlouho po příchodu křesťanství, a i když jejich činnost se nedá úplně považovat za čarování, mnoho lidí to tak vidělo a bohužel i ony se později stávaly obětmi čarodějnických procesů.¹⁶⁹ Nejsou však známky toho, že by se kdy jednalo o organizovanou skupinu, podle všeho vystupovali vždy individuálně. Muži působili spíše na veřejnosti a ženy zase v ústraní. Když už se spojili v nějakou skupinu, jednalo se spíše o bratrstvo, volný svazek, ve kterém se znalosti předávaly ústně a velmi přísně se střežily. Předávány byly pouze vybraným adeptům po jejich uvedení do funkce. Svoje místo si čarodějové a vědmy nevydobyli podvody a obratnými triky, jak by nasvědčovalo svědectví církve, které proti nim bylo samozřejmě zaujaté, ale bylo získáno projevem některých paranormálních schopností, jako je například sugesce, hypnóza, mediální a extatické stavy, mimosmyslové vnímání a jiné jevy, které jsou i v současné době předmětem zkoumání psychotroniky. Další schopností, která jim pomáhala ve výkonu jejich práce, byl vrozený cit pro přírodu a komunikaci s lidským tělem, to jim pomáhalo zejména během jejich léčebné praxe.¹⁷⁰ Víra v čarodějnice se zakládala na tom, že měly jakési nadpřirozené mediální schopnosti nebo fyzické znaky. Měly znalosti drog, které byly schopné vyvolat halucinace v podobě zážitku létání vzduchem, sugesce, sexuální halucinace a

¹⁶⁷ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 55.

¹⁶⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 192.

¹⁶⁹ BARANOWSKI, *Požegnání z diablem i czarownicą*, cit. d., s. 126-128.

¹⁷⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 192.

podobně.¹⁷¹ Díky svému vlivu a vážnosti se čarodějové objevovali i v doprovodu knížat, kterým radili, vykládali jim znamení, věštili budoucnost a sledovali kalendář, aby se řádně dodržovali všechny důležité svátky.¹⁷²

Čarodějnice měly škodit lidem nejenom bezprostředně, ale i tak, že způsobovaly třeba sucha, krupobití, kradly úrodu nebo dokonce některé planety, měsíc a podobně. Velmi rozšířená vesnická pověra byla o tom, že kradly kravám mléko.¹⁷³ V Lodžském vojvodství na sebe mohla u krádeže brát podobu kočky, lasičky nebo hada. Ráda kradla mléko přímo svým sousedům. Měla mít i schopnost dojit mléko třeba i z kravího ocasu.¹⁷⁴ Připisovala se jim schopnost přivodit lidem různé choroby a onemocnění, mohly očarovat domácí zvířata, dobytek i ptactvo.¹⁷⁵

Schopnosti a praktiky slovanských čarodějů a vědem se nelišily od kouzelníků přírodních národů nebo od ugrofinských a turkotatarských šamanů. To, co vykonávali, bylo rozšířeno a obecně známo na všech kontinentech. Původ jednotlivých praktik lze tedy jen těžko určit.¹⁷⁶ O extázi a mimořádných schopnostech z ní vyplívajících se zachovaly doklady hlavně v novodobé lidové kultuře. Jediným starobyklým náznakem znalosti této praxe je údaj z 12. století, že pomořanští kněží upadali při zaklínání do křečí a stavu šílenství. U Slovanů, podobně jako v jiných kulturách, sloužily k navození extáze hlavně tance, zpěv, rytmické výkřiky, vykuřování, půsty, asketická cvičení a drogy, z nich obzvláště konopí, konvalinky a květy akácie.¹⁷⁷ Nápoj připravený ve speciální nádobě a jeho kolektivní, ritualizované požívání mělo pravděpodobně spojitost s extatickými stavy, do nichž se čarodějové uváděli, jelikož šlo zřejmě o odvary z přírodních drog. Čarodějové k dosažení transu pravděpodobně používali i jiné praktiky. Extatické stavy byly zaznamenány na Rusi a u západoslovanských kněží v Pomořansku.¹⁷⁸ V Nestorově kronice se objevuje postup čaroděje při věštění. Jednalo se zřejmě o zdůraznění superiority křesťanství nad pohanstvím:

„Ve stejné době, v těch letech se stalo, že jeden Novgorod'an přišel k Čudům. Přišel ke kouzelníkovi a chtěl, aby mu čaroval. Ten podle svého zvyku začal volat běsy do svého domu. Novgorod'an seděl stranou na prahu toho domu, čaroděj ležel, ztuhl a běs jím házel. Čaroděj se pak postavil a řekl Novgorod'anu: „Naši bohové nemohou přijít, protože máš na sobě něco,

¹⁷¹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 195-196.

¹⁷² PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 55.

¹⁷³ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 652.

¹⁷⁴ BARANOWSKI, *Pożegnanie z diabłem i czarownicą*, cit. d., s. 171.

¹⁷⁵ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 198.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 55.

¹⁷⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 193.

¹⁷⁸ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 55.

čeho se bojí. ‘ Ten si vzpomněl, že má na sobě kříž, a tak odešel a pověsil vedle toho domu. [Čaroděj] znovu začal volat běsy. Běsi jím házeli a ptali se [Novgorodana], proč přišel. Pak se [Novgorodan] začal ptát [čaroděje]: ‚Proč se [běsi] bojí toho, jehož kříž nosíme na sobě? ‘ Odpověděl mu: ‚To je znamení nebeského Boha, kterého se naši bozi bojí. ‘¹⁷⁹

Kvůli tomu, že se magické praktiky a jejich provedení tradovala striktně ústně, se z její nauky nedochovalo takřka nic kromě tohoto jednoho fragmentu, o němž se zmiňuje *Povest vremennych let* z konce 11. století.¹⁸⁰

S čarodějnicemi je spojeno spousta každoročních obřadů, které jsou zaměřeny na boj s nimi. Boj s čarodějnicemi zabírá velkou část apotropaických opatření, která lidé každý rok prováděli.¹⁸¹ Ještě za pohanských dob se věřilo, že je možné se proti magické moci chránit za pomoci rostlin s apotropaickými vlastnostmi jako byli rostliny s trny (v Polsku hlavně Kašubsko), aby se čarodějnice o ně popíchala, až by přišla v noci do chléva na mléko. Trny zašité do oděvu zase mohly ochránit jejich nositele. Trní mohly zastoupit bodláky. Poláci některé trnité rostliny zvou *czartoplochom* („čertoplachem“). Dalšími rostlinami jsou česnek, mák, černobýl, vrbový proutek a podobně. Obranou byly i zuby, rohy, kly a drápy vložené do lůžka nebo nošené při sobě v podobě amuletů. Fungovat mohlo i železo, například jehly, šídla, nože nebo nůžky, kosa, nebo všelijaké jiné náčiní. Lidé ještě používali oheň, žár, dým, sůl, klíče, koště a další.¹⁸² Kdo chtěl před čarodějnicemi uchránit svůj dobytek, mohl potřít krávu svččenou vodou, speciálními oleji, pramenitou vodou nebo vodou dešťovou. Občas bylo nutné při omývání krávy pronášet příslušná zaklínadla. Časté bylo též okuřování dobytka speciálními bylinkami. Ve chlévě se u vstupu mohly zavěsit také nejrůznější bylinky, nasypat sůl, položit chléb nebo poházet kousky vlčí srsti. Obdobně se mohlo postupovat i u dalších domácích zvířat.¹⁸³

Poté, co čarodějnice ztratily svůj prvotní charakter a pověst tajemných kněžek ve svatyních černé a bílé magie a spojily se s ďáblem, čili škodily lidem, vyvinula se v církvi speciální literatura a organizace, které měly za úkol s nimi bojovat. Boj se odehrával převážně v malých městech a na vsích. Všeobecně je znám jako *hon na čarodějnice*. Vypukly též čarodějnické procesy, které v roce 1548 krakovský sejm přenechal v církevní jurisdikci. Procesy se v Polsku nejvíce rozmohly ve Velkopolsku, Malopolsku a Pomoří. Začaly ve

¹⁷⁹ *Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský: nejstarší staroruská kronika*. Překlad Michal Téra. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. 276 s. Pro Oriente: dědictví křesťanského Východu; sv. 28., s. 155.

¹⁸⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 193-194.

¹⁸¹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 652.

¹⁸² Tamtéž, s. 306-327.

¹⁸³ BARANOWSKI, *Pożegnanie z diabłem i czarownicą*, cit. d., s. 120.

městech ve druhé polovině 16. století a během 17. století se dostaly i na polskou ves. Ženy byly podrobeny takzvanému testu vodou. Byly vhozeny do vody, nejčastěji svázané, třeba do kozelce. Jestliže žena vyplavala na hladinu, byla prohlášena za čarodějnici a podrobena dalšímu výslechu a mučení, jestliže nevyplavala, byla prohlášena za nevinou.¹⁸⁴

Čarodějnice polské vsi 19. století se liší od té, kterou vykreslovala církev v 15. – 17. století. Byly pořád démonickými bytostmi, které se při provozování své magie obracely pro pomoc ke zlým duchům, ale už nebyly považovány za služebnice d'ábla, kterému by svými činy pomáhaly svést lidi na scestí, a snažily se tak dostat jejich duše do pekla, kde by byly podrobeny věčnému mučení. Znovu se objevila tendence rozdělovat čarodějnice na dobré a zlé. Pořád byly živé pověsti o čarodějnických sletech na odlehlých místech, obzvlášť na vrcholcích kopců a hor. Už se jim však neříkalo sabaty, kde by čarodějnice obcovaly s d'áblem. Lidé jim opět nechávali tu možnost pomáhat, například s různými chorobami a neduhy, nebo mohly sejmout prokletí uvalené jinou čarodějnici. Hranice, kde byly čarodějnice upalovány, už dávno vyhasly, avšak hony na čarodějnice zůstaly i nadále v lidské paměti a tu a tam se objevovaly incidenty na polských vsích.¹⁸⁵

Na konci 20. století už ztrácí čarodějnice i čarodějové své místo v démonických představách polského venkovského lidu. Jsou spíše jen hrdiny starých pověstí a pohádek a jsou připomínáni v různých příslovích a pořekadlech.¹⁸⁶

3.6 Vlkodlaci

Další možnou podobou, kterou na sebe může duše člověka vzít, je vlk. Takovému člověku se pak říká vlkodlak, polsky *wilkołak*, *wilkolek*, slovensky *vľkolák*, *vrkolák*, německy *werwolf*, anglicky *werewolf*, a tak dále.¹⁸⁷ Staropolsky se vlkodlakům říkalo *wilkołki*. V jejich názvu, nejvíce zřejmě v tom českém, je možné slyšet původní slovanský výraz *dlaka*, který znamenal *srst*. Pověra o vlkodlacích přesahuje slovanský areál a je hojně rozšířená i u ostatních národů.¹⁸⁸ Představy o vlkodlacích nevznikly u Slovanů, ale stejně jako tomu bylo u upírů, se od nich rozšířily do velké části světa.¹⁸⁹ Vlkodlaci se v polské lidové kultuře ustálili mezi 16. – 18. stoletím. Z té samé doby pochází různé pověsti o lidech proměňujících se ve vlky. Silná

¹⁸⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 194-195.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 198.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 201.

¹⁸⁷ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 234.

¹⁸⁸ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 267.

¹⁸⁹ BRÜCKNER, *Mitologia słowiańska i polska*, cit. d., s. 284.

víra v existenci vlkodlaků byla hlavně na východě Polska, ale nebyla lidem cizí ani v oblastech Malopolska, Velkopolska nebo Podhalí.¹⁹⁰

Nejstarší zmínka o vlkodlacích pochází z míst, kde přebývali staří Slované, je spojena s národem Neurů:

„Tito lidé zdají se čaroději býti. Vypravují o nich Skythové a Řekové v Skythii usedlí, že každého roku jednou jeden každý z Neurů na několik dní vlkem se stává a že pak zase své podoby nabývá.“¹⁹¹

Nejstarší záznam o vlkodlacích u Slovanů, a tedy proměně člověka ve vlka, je možno najít ve *Slově o pluku Igorově*¹⁹²:

„Kníže Vseslav, lidem soudce, knížecky městům panoval, a sám v noci vlkem se stával; z Kyjeva před kuropěním do Tmutarakaně, vlčím klusem Velikého Chorse předběhl.“¹⁹³

První zápis týkající se vlkodlaků v Polsku pochází ze 16. století a informuje o tom, že mazurští sedláci zahlédli v lese zvláštního člověka, který hustým ochlupením a způsobem, jakým se choval, připomínal zvíře. Toho člověka pak našli a on se jim přiznal, že je vlkodlakem.¹⁹⁴

Lidé rozlišovali mezi tím, co je příroda a zvířecí a co je domácí a lidské, ale zdá se, že představa proměny člověka ve zvíře jim nebyla vůbec cizí. Také věřili, že některá zvířata mohou rozumět lidské řeči. Jak přesvědčení v možnost proměnit se ve vlka čili lykantropii, vzniklo, není doposud zcela jasné. Jednou z hlavních teorií je propojení obřadu zasvěcení mladých bojovníků, a jejich rituální přeměny ve zvířata. Ti se pomocí omamných nápojů dostávali do stavů vysoké agrese a navlečením kůže predátora-vlka se dostávali do stavů, které postrádaly lidskosti.¹⁹⁵

Pověř o tom, jak se člověk stává vlkodlakem je mnoho. A opět, člověk a jeho duše se může vlkodlakem už narodit. Způsoby jsou různé, může přijít na svět nohama napřed, nebo se narodí se zuby. Může se také narodit poté, co měla žena styk s upírem nebo s vlky. Další vliv má mít i postavení planet v době narození.¹⁹⁶ Ale když se člověk vlkodlakem nenarodil, může se jím stát i tak, že ho někdo ve vlkodlaka zakleje. Takový zakletý člověk pak běhá ve vlčí

¹⁹⁰ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 201.

¹⁹¹ HÉRODOTOS. *Herodotovy dějiny*. Překlad Jan Kvíčala. V Praze: tisk a náklad Dr. Julia Grégra a Frant. Šimáčka, 1863-1864. Kniha třetí, s. 239. Bibliotéka klassiků řeckých a římských., s. 45.

¹⁹² MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 20-21.

¹⁹³ *Slovo o pluku Igorově = Slovo o polku Igorově*. Přeložil Roman KOŇAŘÍK. [Bílovice]: Černý Drak, 2018, 87 s. Písně dávné slávy, s. 49.

¹⁹⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 202.

¹⁹⁵ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 267.

¹⁹⁶ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 21-22.

podobě po vesnici, nikomu neškodí, jen chodí dům od domu a smutně kouká, zbavit prokletí a vlčí podoby ho může jenom ten, kdo ho proklel.¹⁹⁷ Občas stačilo, aby se člověk napil z vlčí stopy a už získal moc měnit se ve vlka. Ten, který už vlkodlakem je, se v něj může proměnit po pouhém kotoulu. K většině proměn ale docházelo o letním nebo zimním slunovratu.¹⁹⁸ Vlkodlakem se mohl stát také umrlec, přes kterého přeběhl kohout, pes nebo kočka. Mrtvý pak opustí v noci hrob, toulá se po světě a číhá na mladé ženy.¹⁹⁹ Do své původní podoby se vrací po kohoutím zakokrhání nebo při oslovení křestním jménem.²⁰⁰

Někdy se za vlkodlaka považoval člověk, který měl velmi husté, až nad nosem srostlé, obočí.²⁰¹ „Vlkodlaka lze poznat podle jeho krátkého ocásku, respektive chumáče vlasů, který má v kříži, a také podle strašlivé pomsty, kterou vykonává na lidech, kteří jej urazili a podráždili tím, že dusí jejich dobytek.“²⁰²

Bylo více typů vlkodlaka. Jedni měli moc se sami přeměňovat ve vlky, druzí v ně byli prokleti, jak už bylo zmíněno.²⁰³ Vlkodlaci měli mít schopnost se proměnit nejen ve vlka, ale i v koně, krávu, psa, kočku a jiná další zvířata. Po nocích přepadávali dobytek, sáli mléko kravám, koním i ovcím, dusili koně a posílali mor na rohatý skot. S domácími zvířaty se ale vlkodlaci nespokojili, napadali také lidi, strašili je a bili.²⁰⁴

Vlkodlak stojí na hranici mezi lidským světem a přírodními démony. Víra v ně je prastará, pochází z doby, kdy se lidé ještě cítili být součástí přírody. I odtud pochází přesvědčení, že se duše jak zemřelých, ale i živých mísí se světem přírodních duchů a v některých případech se v ně i přímo mění.²⁰⁵ Tyto motivy spojují slovanské vlkodlaky se šamanismem, oba znají proměnu ve zvíře a znaky při narození jsou také podobné. Po jiné stránce je spojují se strigami. Vlkodlak ale nebyl vždy chápán pouze jako démon, o to strašnější, že se mohl nerozpoznán pohybovat ve společnosti. Jeho moc se občas pojila i s mocí knížecí a mocí magickou, kterou kníže coby vlkodlak disponoval jako volchv, čaroděj.²⁰⁶

¹⁹⁷ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 203.

¹⁹⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 140.

¹⁹⁹ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 22.

²⁰⁰ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 234.

²⁰¹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 613.

²⁰² KOLBERG, Oskar, KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. a GROZIŃSKI, Władysław, ed. *Mazury Pruskie*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1966. XLVIII, 676 s. *Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg*; T. 40., s. 75-76.; „*Wilkołak daje się rozpoznać po krótkim ogonku, a raczej kosmyku włosia, który ma popod krzyżem kości pacierzowej, jak i po strasznej zemście jaką wywiera na ludzi, którzy go obrazili i podrażnili, dusząc ich bydło.*“, překlad vlastní.

²⁰³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 203-204.

²⁰⁴ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 22.

²⁰⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 140-141.

²⁰⁶ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 234.

Na sklonku 19. století se víra ve vlkodlaky dochovala pouze náznakově v jihovýchodních oblastech Polska.²⁰⁷

²⁰⁷ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 201.

4. Duchové domovů

Duchové domovů byli povětšinou přátelští a užiteční, rádi přebývali u pece nebo ohniště, na střeše, zahradě, starali se o dobytek a přinášeli bohatství a úrodu. Jsou to duchové rodinní, tvořili součást hospodářství a společnosti.²⁰⁸

Představa toho, že každý dům má svého ochranného ducha, který bude obydlí chránit a přinášet mu blahobyť, pokud si ho obyvatelé budou udržovat přátelsky nakloněného a budou mu přinášet oběti, byla rozšířena po celé pevninské Evropě a v indoevropské mytologii. Udržela se i poté, co se jí církevní zákazy pokusily vytlačit z povědomí lidu a přežila až do novodobé lidové kultury.²⁰⁹ Ochránci domovů měli mnoho podob a byli dvojího původu. Na rozdíl od lidských duší, které zemřely předčasně nebo nepřírozeně, nebo od duší přeměňujících se v demony, jako například v mory nebo duchy vodní, pocházejí duše domácích démonů od lidí zemřelých přírozeně, v hojnějším počtu se však jednalo spíše o duchy mimolidského původu, a to o skřítky, šotky, hospodářičky a další. Ti se sice také mohli starat o blahobyť lidí, ale přímo s nimi nebydleli a nebyli s lidmi v tak úzkém kontaktu jako ti, kteří byli považováni za duše předků.²¹⁰ V Polsku se domácím duchům říkalo *duszyczki, bożeta, domowi, domownicy, gospodarze, sąsiedzi, dobrochoty* a *żyrownicy*. Termín *uboże* vznikl v křesťanských časech, kdy domácího ducha zařadili do řádu zakázaných bytostí, a tak se stal *ubohým, chudáčkem*.²¹¹

Helmold se ve 12. století zmiňuje o rozšíření kultu domových duchů u Polabských Slovanů:

*„I rozmohly se za oněch dnů po veškeré Slavii mnohonásobné modlářství a pověrečné bludy. Neboť mimo háje a domácí bůžky, jimiž venkov i města oplývaly...“*²¹²

Dávní Římané dělili svět na dvě sféry: jedné vládli lidé a ta druhá jim byla cizí. V první působili a pomáhali různí *Lares* (římská ochranná božstva) a v domovech *penati*. V té druhé působila úplně jiná božstva, mezi jinými Faun i Silvan. Jejich způsob vidění řádu věcí je dozajista také dědictvím indoevropského původu, které sdíleli i se Slovaný.²¹³

Kosmas dokonce tvrdí, že praotec Čech přinesl *penaty* na plecích svých až k Řípu. Tam pravil svým druhům, ať *penátům* složí libovou obětí. Dalimil tlumočí Kosmovy texty s tím rozdílem, že *penátům* říká *dědky*:

²⁰⁸ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 270.

²⁰⁹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 128-129.

²¹⁰ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 666-667.

²¹¹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 272.

²¹² HELMOLD, *Helmolda, kněze buzovského, Slovanská kronika*. Praha: Vyšehrad, 1947, 180 s., s. 84.

²¹³ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 270.

„*Čech osledi. I vybra se se vším z země jiež bieše Charváty jmě. I bra se lesem do lesa, dědky své na plecí nesa.*“²¹⁴

V mladších, a tedy více slovanských motivech o domácích démonech se objevují dva hlavní typy: prvním je velmi intenzivní motiv množení bohatství, mohlo se jednat o peníze, obilí a podobně, druhým motivem je to, že jsou duchové přítomni pouze u boháčů, proto jejich majetek tak rychle roste, nebo jsou přítomni u čarodějnic a čarodějů.²¹⁵

4.1 Děd

Na vznik domových duchů z kultu předků přímo ukazuje jméno jednoho z nich – *děd*, *dědek*, *děduška*.²¹⁶ Dalšími jmény pro něj byly *domovik*, *domowy*, *soused*, *hospodář* a *tatínek*.²¹⁷ Jména bytostí se u různých Slovanů liší, ale jejich funkce, vlastnosti či schopnosti zůstávají v podstatě stejné.²¹⁸

Děd je nejuniverzálnějším domácím démonem, plnícím mnoho funkcí a určitě patří do představ všech Slovanů, kterými byl považován za člena rodiny. Staral se o hospodářství, dům, členy rodiny, dobytek a další domácí zvířata a ostatní majetek sedláků. Nedostal se do písní, pohádek a pověstí, ale zůstával ve sféře obecné znalosti předávané ústně v krátkých příbězích o jeho jednání v lidských domovech, vztahu s lidmi a dobytkem. Panovalo přesvědčení, že se v noci nachází a přechází v každém domě, svoje místo má ve chlévě nebo na dvoře. Když se někdo chtěl i s dědem přestěhovat, museli ho požádat, aby šel s nimi.²¹⁹

Většinou byl *domovik* neviditelný. Někdy byl však v noci nebo za soumraku viděn jako černá postava s rohy, ale převažovalo přesvědčení, že je podobný hlavě rodiny, nebo je starý a šedivý a připomíná zemřelého dědečka nebo otce. Oblečený byl do klasického oděvu rolnického lidu.²²⁰ *Domowy* má lidské slabosti i potřeby, ale umí navázat kontakt s jinými duchy a sám zůstával v jádru dobrý. Občas mu lidé přidávali i ženu, která měla vylézat z pod podlahy a příst, říkali jí *domachę*, *domowichę*.²²¹

V Haliči znají ducha *Domowyka*. Říká se mu také Chovanec. Podobá se černému kocouru nebo opici. Má rodině přinášet štěstí a nejčastěji se zdržuje ve mlýnech, kde přesívá

²¹⁴ DALIMIL et al. *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. 2. vyd. Praha: ČSAV, 1958. 343, [1] s., [4] s. obr. příl. Práce ČSAV. Sekce jazyka a lit. Památky staré lit. čes.; sv. 18., s. 20.

²¹⁵ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 674.

²¹⁶ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 44.

²¹⁷ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 271.

²¹⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 130.

²¹⁹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 271.

²²⁰ Tamtéž, s. 271-272.

²²¹ Tamtéž, s. 271.

mouku.²²² Haličští Bojkové svého domového ducha zvou *Did'ko*, *Did*, *Diod*. V jejich představách vypadá jako malý a svižný sedláček v červené rohaté čepici, v červeném kabátci a červených spodkách. V ústech by pak měl mít zapálenou dýmku a měl by mít nápadné svítivě zelené oči. Často se zjevuje v podobě zvířat, například psa, kočky, nebo myši. Tohoto domového ducha si lze vychovat z nedospělého vejce, které se má zakopat pod práh světnice a po devíti letech se Did'ko vylíhne. Did'ko bydlí v peci nebo v krbu a po nocích vysedává na přelízkách nebo na křížovatkách, kde se dává do hovoru s kolemjdoucími, které se snaží přelstít. Za svoje služby chce staré šaty, klidný kout pro sebe ve světnici a nesolené jídlo. Pro hospodáře, který si ho najme, je takový penát k užitku. Pase a hlídá dobytek, nadhání zvěř, loví ryby, sbírá roje včel nebo dohlíží na pole. Když se hospodář jeho služeb nasytí, může ho buďto prodat nebo ho v láhvi vyhodit někde na veřejné místo. Pokud ale hospodář, který si ho najal, zemře, začne sloužit jeho dědici. Pokud ho dědic i s jeho službami nepřijme, začne v noci působit takový povyk, až přinutí současného hospodáře k tomu, aby se odstěhoval. Pak sám opouští příbytek a přestěhuje se do bažin nebo močálů, aby žil divoce s ostatními, vysloužilými Did'ky a stává se zlým a lstivým.²²³ Huculové v Haliči ho zase nazývají *Dido*, *Diduch*. Jejich penát má mít malé neohrabané tělo, velkou hlavu s dlouhými vlasy a šedivou bradou. Je posměvačný, ale zároveň dobromyslný.²²⁴

Pokud jste chtěli Dědušku přestěhovat do nového stavení, aby ho začal strážit místo toho starého, musela tchyně nebo jiná babka naposledy zatopit v peci starého domu, vyhrabat ohniště do hrnce v pravé poledne, ten přikrýt ubrusem, obrátit se k zadnímu koutu a poprosit Dědušku, aby šel do nového domu s nimi. V novém domě ho budou očekávat s chlebem a solí nebo jinými lákadly. Žena, která začala s rituálem přemístování, pak musí postavit hrnec na ohniště v novém domově, vyklepe ubrus, kterým byl hrnec přikryt do všech koutů a vsype uhlí do pece. Pak poobědvají. Rozbijí hrnec a v noci ho zakopou pod přední roh domu. Aby do domu nikdo nepustil zlého domového ducha, pověsí se do konírny medvědí hlava.²²⁵

Při budování domu nebo studny na Balkánu, ale i dříve v Polsku, se v rohu domu pod základy zakopával černý kohout, vejce nebo zvířecí hlava. Poukazují na to i vykopávky ze Štětína a Gdaňsku z 11. – 12. století. Je možné v tomto činu vidět pokus o oběť domácím

²²² MÁCHAL, Jan. *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 53-54.

²²³ Tamtéž, s. 54-55.

²²⁴ Tamtéž, s. 55.

²²⁵ ERBEN, Karel Jaromír, Věnceslava BECHYŇOVÁ, Marcel ČERNÝ a Petr KALETA. *Slovanské bájesloví*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009, 511 s., [16] obr. příl., Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada., s 331.

duchům nebo duchům celé pevnosti, jestliže byla obětina zakopána pod hradbami. V Gdaňsku bylo v domech nalezeno více podobných darů pocházejících z 10. – 12. století.²²⁶

Domowy mohl občas svým polibkem vyvolat reakci v podobě pupínků na rtech nebo jinak nevysvětlitelné záchvaty pláče a křiku nemluvnat.²²⁷ Poláci znají ještě *Dziada*, ale je pro ně pouze strašidlem, kterým se straší neposlušné děti.²²⁸

4.2 Skřítek

V Polsku, stejně jako na západě Běloruska a Ukrajiny, se objevuje v několika regionech představa létajícího ohnivého ducha přinášejícího lidem peníze a bohatství. Polské původní jméno zní *latawiec* nebo *lataniec*. Ve Velkopolsku se mu říká *skrzat* (česky skřítek) a původ názvu lze hledat v germánských jazycích ve slově *scrato*, podobně jako polské *chobold* pochází z *kobold*. V Mazovsku ve stejné funkci vystupuje *atwor*, který přináší peníze ve chvíli, kdy padá hvězda. Slovo *atwor* pochází z baltického *aitvaras* s odkazem ke germánské kultuře.²²⁹

Skrzat přebývá na střeších nebo v různých zákoutích podobně jako spousta dalších domových démonů. Když jsou neustále krmeni, přinášejí za to hospodáři peníze, často také obilí nebo třeba plátno, a to všechno kradou v jiných zahradách.²³⁰ *Skrzat* se rodí z vejce nošeného v podpaždí, nejpravděpodobněji čarodějnicí. Může se objevovat v podobě ptáka, nejčastěji mohl být zahlédnut jako zmoklé kuře, které vleče křídla i ocas po zemi. Může na sebe brát i podobu malých ptáčků, okolo kterých za letu srší jiskry.²³¹ Jeho podoba se často mění. Jestli má skřítek zrovna podobu zmiije, ptáka nebo například kočky nebo jiného zvířete, záleželo na tom, jestli v ten moment přinášel bohatství nebo ne, jinak se totiž rolníkům často ukazoval jako ohnivá bytost. Původ této myšlenky může být ve výjevu padajících meteoritů. V tom případě na sebe bral podobu hada, lana nebo koštěte, co měli oheň na svém konci, nebo podobu zářícího ptáka s dlouhým ocasem. Často lidé tuto zvláštní bytost vidávali letící a šumějící nízko nad korunami stromů nebo lesem. Někteří dokonce viděli, jak přeletěl nad jejich chalupou a vlezl si do komína. Bytost bývala červená, když nesla peníze, žlutá nebo modrá, když nesla obilí a bílá, když nesla mouku nebo bílou vlnu.²³² Živí se obilím, které krade ze sýpek a za

²²⁶ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 273.

²²⁷ Tamtéž, s. 274.

²²⁸ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 55-56.

²²⁹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 273-274.

²³⁰ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 675.

²³¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 132.

²³² MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 675.

nepěkného počasí se schovává v lidských příbytcích.²³³ Vydává pištivé zvuky, odtud úsloví: „*Pištiš jako skřítek*.“ Když někdo rychle běží, může se ozvat zvolání: „*Letí jako skřet!*“ Se skřítky též souvisí zaklení: „*Aby tě skřeti vzali!*“ a když je někdo chudý a vypadá jako bída sama, tak se o něm říká: „*Vypadá jako skřet*.“²³⁴

Skřet nepřinášel jen bohatství, častokrát se staral i o dům, ve kterém bydlel. Zbavit se takového *skrzata* je pak velmi těžké. Jestli se někdo snažil dům podpálit, aby se od něj osvobodil, tak se akorát setkal s tím, že *skrzat* vyletěl z plamenů nezraněný jako fénix a velmi krutě se mstil. Oheň je totiž jeho živlem, a právě ohněm se vždy mstil, jestliže mu někdo provedl nějakou křivdu.²³⁵

Víra v ně je nejsilnější na severu Polska, kde lidé dokonce na obilných zrnech ve stodolách dělali znaky kříže, aby je *skrzat* nemohl ukrást. Právě na severu lidé věřili, že skřeti mohli mít podobu zmijí, což bylo vnímáno jako podoba *smoków* (draků).²³⁶ V českém prostředí jsou hospodářčkové, kterých symbolem je had. Takový had opatruje obydlí a přináší mu blahobyt v mnoha podobách. Podobné názory o hadech domácích – zmijích nebo *zmajích* jsou rozšířené i u jiných Slovanů. Náleží sem také rozmanité pověsti právě o *Smocích* (Zmocích). Lid v Polsku pak věřil v to, že *Smok*, *Ćmok*, *Ćmuk* má přinést peníze a obilí.²³⁷

Časem se ale povědomí lidí o domových skřítcích změnilo, upustilo od původních představ a nahradily je představy jiné. U Lužických Srbů to byl *Plon*, který měl přinášet hospodáři peníze a obilí a měl se zjevovat v podobě ohnivého draka nebo ohnivé koule, případně zmoklého kuřete. Něco podobného znají i Čechové, kteří mají *Plívnička*, a Poláci, kteří tuto bytost zvou *Plonkem*. Má se opět zjevovat v podobě malého zmoklého kuřete nebo ohnivého draka a nejradši má teplá místa za komínem, v peci nebo u kamen. Hospodáři má také přinášet peníze a obilí a celkový blahobyt. Jídává to, co jídávají domácí. Nenajde-li však svoje jídlo, začne v domě hřmět a v noci dusit hospodáře.²³⁸

„*Jistý sedlák jednou vyšel na pole, tam našel kuře, které bylo mokré a tráslo se zimou. Slitoval se sedlák, vzal kuře domů a dal je na kamna, aby se zahřálo. Po krátké době začalo kuře přinášet žito a pšenici. Rolník viděl, co se tady děje, když si všiml hromádek nanošeného obilí. Nic neříkajíce, popadl kuře, které bylo skřítkem, smáčkl ho a vyhodil za dveře. Pouze o*

²³³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 132.

²³⁴ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 60-61.; „*Piszczycz jak Skrzatek*.“, „*Leci jak Skrzat!*“, „*Bodaj cię Skrzaci wzięli!*“, „*Wygląda jak Skrzat*.“, překlad vlastní.

²³⁵ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 675.

²³⁶ Tamtéž, s. 675.

²³⁷ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 64-56.

²³⁸ Tamtéž, s. 65-66.

*tři staje dál něco zakuňkalo a nastrádané obilí zmizelo.*²³⁹ Tak zní výpověď člověka z 19. století z Poznaňského regionu.

4.3 Ludkové

Dalším démonem chránícím domovy, a který se ke Slovanům dostal pravděpodobně od Germánů, je *kraśniak*, *krasnohud*, *krasnoludek* nebo prostě jen *ludek*. Byli velmi dobře známi u Němců, Angličanů i Skandinávců, ale udržovali se v povědomí i u mnoha dalších západoevropských národů. V Polsku to bylo hlavně v krajích Pomoří, Velkopolska, Mazovska a Slezska.²⁴⁰

Ludkové nepobývali přímo v domě, který měli pod svou ochranou, ale i tak žili v přátelství s rodinou, která v něm bydlela. Vždycky se však přátelili pouze s jednou rodinou. Občas si od ní chtěli půjčit nějaké věci, třeba hrnec. Když byla žádaná věc bez problémů nabídnuta, tak se rodině odměnili. Pokud jim nabídnuta nebyla, byli uraženi a krutě se odplatili. Většinou se zdržovali v horách, ale nebylo výjimkou, že si své obydlí zřídili v lesích nebo v zemi anebo přímo ve stavení. Podle Lužických Srbů byli *ludkové* první obyvatelé v Lužicích.²⁴¹ Byli malé postavy, odtud taky pochází jejich pojmenování, slovo *ludkové* totiž znamená malí lidé, lidičkové. Hlavu měli nepoměrně velkou k tělu a oči vypoulené, vlasy střapaté. Oblečení nosili pestré a doplňovali ho červenou čapkou nebo velikým kloboukem. Ta červená čapka je mohla udělat neviditelnými. Lidem pomáhali a nikdy nebyli považováni za zlé bytosti.²⁴² Měli také svou vlastní řeč, a to řeč srbskou, kterou různě pozměňovali, přidávali do ní dialektická slova, prohazovali slovosled nebo řekli slovo kladné a hned za ním to samé, ale v záporu.²⁴³ Lidé se od nich měli naučit stavění příbytků a různým řemeslům, zejména kovářství. Z krajiny vymizeli poté, co se v jejich domovinách rozmohlo křesťanství a z nově zbudovaných kostelů začaly vyzvánět zvony, jejichž zvuk *ludkové* nedokázali snést.²⁴⁴ Milovali hudbu a zpěv, uměli

²³⁹ KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. W. Ks. *Poznańskie*. Cz. 2. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1963. II, 386 s. *Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg*; T. 10., s. 27.; „*Pewien kmiotek, wyszedłszy raz w pole, znalazł zmokłe i drżące od zimna kurczę. Zdjęty litością wieśniak zabrał je do domu i posadził na piecu, aby się ogrzało. Kurczę owo po krótkim czasie zaczęło znosić żyto i pszenicę. Zmiarkował chłopiek, co się tu święci, spostrzegłszy owe kupki naznoszonego zboża. Nic nie mówiąc, schwycił owo kurczę, które było skrzatkiem, tego wytłukł i wyrzucił za drzwi. Dopiero o trzy staje coś zarechotało, a zboże owo naniesione znikło.*“, překlad vlastní.

²⁴⁰ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 678.

²⁴¹ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 79-81.

²⁴² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 131-132.

²⁴³ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 80-81.

²⁴⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 131.

věštit a předpovídali lidem budoucnost. Žili po rodinách, ale jednotlivé rodiny spolu sváděly bitvy. Po jednom takovém boji prý všichni *ludkové* zahynuli.²⁴⁵

Jejich jméno vystupuje v polském jazyce dodnes, a to v podobě pestře oděných *krasnodudků*. Na Kujavsku se jim říká *krosnalci*, což znamená zakrslíci, v Kašubách a Pomoří *krośnięta*, to zase znamená drobné bytosti.²⁴⁶ *Krasnodudci* byli maličcí obyvatelé puklin v zemi. K lidem byli dobří, přicházeli jim na pomoc, když potřebovali a dostávali je z bídy.²⁴⁷ „Věří se, že dokud se *krasnodudci* zjevovali, bylo na světě mnohem lépe; nyní ukazují se už jen zřídka, proto je ve světě bída a nedostatek.“²⁴⁸

Na Kujavsku se věří, že *krosnalci* bydlí v myších dírách a při měsíčním svitu vylézají a baví se běháním po světlici. Lidem ke škodě nejsou, pokud je něčím nepostraší nebo jim nezačnou vyhrožovat, pak totiž začnou *krosnalci* růst a mohou se proměnit v obry.²⁴⁹

Na Poznaňsku se vyprávějí pověsti o malých lidech s velkou hlavou a ošklivou tváří, avšak oblečených v barevném oděvu, a proto je nazývají *krasnodudi* nebo *krasnodudci*. Tito *krasnodudci* žijí v dírách, za pecí nebo pod komínem lidských příbytků. Jelikož žijí i pod zemí, byli též zvaní *podziomkové*. Svým spřáteleným lidem prokazovali různé služby. Pokud se stalo, že je lidé vylekali, nasadili si na hlavu červenou čapku a stali se tak neviditelnými. Pokud šla žena *krasnodudce* za kmotru, dostala hrst smetí, které se proměnilo ve zlato. Pokud však lidské dítě nebylo pokřtěno, *krasnodudci* ho ukradli a namísto něj podstrčili svoje dítě s ošklivou velkou hlavou. Takové dítě neprosplávalo, nerostlo, hodně křičelo a jedlo a nikdy se nenaučilo správně mluvit.²⁵⁰

V Mazurách a Varmii znají zlého ducha *kłobuka*, *kolbuka*.²⁵¹ Některými je popisován jako dobrý, protože jim přináší užitek a množí jim majetek, ale všemi ostatními je považován za ducha zlého, protože jim krade všechno, co má jakoukoliv materiální hodnotu. Někteří se dokonce domnívali, že *kłobuk* je bytost ďábelská nebo ďáblu minimálně slouží. Mohl na sebe brát podobu černého zmoklého kuřete, kočky, kačeny, vrány a dalších. Při přinášení ukradených věcí do místa svého bydliště však měl podobu planoucího ptáka s dlouhým ohonem. Pokud

²⁴⁵ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 81.

²⁴⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 131.

²⁴⁷ KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. *Pomorze*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1965. XLII, 570 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 39., s. 263.

²⁴⁸ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 83.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 84-85.

²⁵⁰ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 131-132.

²⁵¹ GIEYSZTOR, Aleksander, ed. *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 274.

zrovna nekrade, tráví svůj čas v komíně nebo na střeše, kde hoduje na jídle, které mu vděčný hospodář opatřil.²⁵²

Další kašubské pojmenování pro *króśnięta* je *dremme*, *drumme*, což znamená drobní, malí. Většinou nosili červené čapky a červené sukně. Bydleli pod ohništěm nebo ve chlévě a opatrovali dobytek. A opět, pokud se k nim lidé dobře chovali, tak se jim dobře odvděčili, pokud ne, jejich reakce byla přesně opačná. Další bytostí, která je známá Polákům ale i Rusům, jsou *karłové*, *karłici*, *karzelci* z německého *kerl* nebo odvozené od švédského *tomte karl*.²⁵³ *Karzelci* žili s lidmi v souladu a přátelství. Často jim pomáhali v létě na polích a lukách. *Karłové* mají být o polovinu menší než lidé, ale za to velmi mocní. Většinu života tráví v podzemí a stejně jako *krasnoludci* vyměňují lidské děti za své, která jsou ošklivá a žravá. Polský lid věřil, že po lidech budou žít *karłové* a po nich *krasnoludci*.²⁵⁴ Lužičanům je známý *koltek*, *kobolt*, jemuž byl vzorem německý *kobold*. *Kobolt* je malý mužíček bydlící v odlehlých místech a koutech stavení. Vybírá si místa jako je dřevník, půda, sklep nebo komora. Jeho oblíbeným pokrmem je pивní polévka, do které je nadroben chléb a nalito mléko. Pro toho, kdo ho pravidelně krmí pak po nocích pracuje. Například umývá hrnce, uklízí, přede nebo nosí obilí. Pokud není dobře a pravidelně krměn, tak začne po nocích místo práce vyvádět. Dělá randál, straší obyvatele a může je až shazovat z postelí. Další bytostí, která je Polákům známá a která spadá do kategorie ludků, je *skarbnik*.²⁵⁵

4.4 Domáci duchové s podobou zvířat

Dalším druhem domových duchů jsou bytosti, které se objevují v podobě zvířat, zejména hadů. Například český had hospodářiček nebo domovníček. Život takového hospodářička je spojen s životem hospodáře. Umře-li jeden, druhý umírá záhy. Sídlí pod prahem nebo pecí, a pokud mu není ublíženo, tak zaručuje rodině blahobyt. Podobné představy se objevují také v Lužici nebo Polsku. Tam dokonce rozlišují hada mléčného a žitného. Mléčný had chránil dobytek a ten žitný zase pole a úrodu na nich.²⁵⁶ Polský had, který byl prezentován jako domácí duch, zřejmě pocházel z pověsti o králi hadů, nebo s ní byl minimálně spojován.²⁵⁷ V Polsku a Rusku byl zřejmě tento domácí had zván *uboże*. Další víra byla taková, že šel-li

²⁵² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 141-142.

²⁵³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 131-132.

²⁵⁴ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 85.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 86.

²⁵⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 132.

²⁵⁷ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 311.

člověk na důležité jednání kvůli hospodářství nebo k soudu a uviděl přitom na cestě živého hada, jednání zaručeně dopadlo dobře. Nalezeno bylo i několik předmětů v podobě hada, vyrobených z kostí nebo parohů, které lidé nosili jako amulety. Had byl uctíván u Slovanů, východních, jižních i západních.²⁵⁸

Ve střední Evropě se spojuje štěstí v domě, asi pod německým vlivem, také s přítomností čápa, a proto se mu klade na střechu kolo pro hnízda. Polský výraz *atwor* i litevský *aitvaras* souvisí zřejmě se severoněmeckým *otfer*, *odevare*, což znamená čáp.²⁵⁹ Čápi a vlaštovky by se dali považovat za taková polo-domácí zvířata. Věřilo se, že jejich hnízda na domech měla moc ochránit před bleskem nebo požárem a že přinášela štěstí, proto byli vždy vítanými členy hospodářství. Čáp byl mimo jiné považován za věšebného ptáka. Dokázal věštit štěstí i neštěstí. Pokud byl na jaře někým viděn poprvé v letu, znamenalo to, že ten člověk bude dlouho zdrav. Pokud jej však poprvé uviděl sedícího, mohl očekávat nějakou nemoc.²⁶⁰

Některé slovanské národy věřili, že různé druhy zvířat mají svého vládce. U hadů to měl být právě král. Často těmto vůdčím jedincům byla připisována nějaká zvláštní schopnost, třeba že byly neobyčejně velicí, nebo že měli například bílé zbarvení.²⁶¹

²⁵⁸ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 78.

²⁵⁹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 132.

²⁶⁰ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 54.

²⁶¹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 546.

5. Duchové osudu, nemocí a smrti

„Rovněž i všechny ostatní zvyky mají tyto barbarské kmeny už odedávna podobné. Věří, že je jediný bůh, tvůrce hromu, a jediný pán všech věcí, a obětují mu býky a jiná zvířata všeho druhu. Nevědí, co je nelítostný osud, a ostatně ani mu nepřipisují nějaký vliv na lidi. Když se pak blíží jejich smrt – buď že onemocní, anebo jdou do války -, slibují bohu, že mu přinesou děkovnou oběť, jestliže nezhynou; a když vyvážnou, obětují mu, co slíbili, a představují si, že vykoupili svůj život za cenu té oběti.“²⁶²

Dílo Prokopia z Kaisareie ze 6. století zachycuje, že Slované vlastně v osud ani nevěřili a ani se nedomnívali, že má nad člověkem nějakou moc. Ale věřili, že obětiny bohům jim mohou zajistit zdraví nebo aspoň přežití určitých událostí. Pokud se tak stalo, splnili, co přislíbili a věřili, že díky té oběti se jim povedlo ve zdraví vyvážnout. Z této zprávy se dá vyvodit, že Slované nebyli fatalisté, kteří by vkládali svůj život do rukou osudu, ale věřili, že existuje nějaká vyšší bytost nebo bytosti, které si lze obětmi a dary naklonit a ty se pak postarají o jejich bezpečnost.²⁶³ Vzhledem k velkému množství slovanských představ o bytostech, které osud ovlivňovaly, a v pozdějším slovanském folklóru jsou doloženy již pro 10. – 12. století, nelze Prokopiov záznam chápat v absolutním smyslu neměnného, předem určeného osudu. Slované byli přesvědčeni, že za osudem stojí určité duchovní bytosti, které lze obětmi ovlivnit a osud tak změnit.²⁶⁴

Koncept spojování nemocí s démonickými bytostmi je velmi starý a široce rozšířený mezi obyvateli Eurasie. Existovali démoni spojeni přímo s nějakou nemocí nebo démoni jen obecně škodící zdraví lidí.²⁶⁵ Mnoho dalších démonů, kteří nepatří do této skupiny, mělo moc přivodit lidem různé choroby, neštěstí, bolesti a strasti nebo dokonce i smrt, ale nebyla to hlavní náplň jejich charakteru.²⁶⁶

5.1 Rod a Rožanice

V písemných památkách, převážně ruských, jsou zmínky o bozích, jejichž jména jsou *Rod* a *Rožanice*. Přesvědčení starých Slovanů o důležitosti rodu s tím, že osud závisel na něm, tedy na dědech a předcích, a na matce *rožanici* (*rožděnici*, *rodičce*), se projevuje právě v

²⁶² PROKOPIOS Z KAISAREIE. *Válka s Góty*. Překlad Pavel Beneš. 1. vyd. Praha: Odeon, 1985. 438 s., s. 211.

²⁶³ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 68.

²⁶⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 126.

²⁶⁵ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 186.

²⁶⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 172.

uctívání kultu těchto dvou bohů.²⁶⁷ I když slovo bůh se pro označení Roda a Rožanice, tak úplně nehodí. Rod rozhodně nebyl nějakým centrálním božstvem, spíš byl bytostí nižšího řádu, převážně východoslovanského původu a souvisel patrně s falickým kultem, jelikož byl spojován s plodností. Oba náleží spíše do démonologie než panteonu.²⁶⁸ Rod měl sesílat na zem lidské duše, aby se pozemsky zrodily a házel na zem hroudy, z nichž se rodily děti. Rod byl někdy používán ke strašení dětí, a i to nasvědčuje tomu, že ve skutečnosti v jeho případě o žádné božství nešlo.²⁶⁹

Rod z povědomí lidí ale postupně vymizí a zůstanou jen *Rožanice*. Možné vysvětlení může být takové, že spojení s rodičkou, matkou bylo těsnější než s celým rodem. *Rožanice*, tedy rodičky, zůstávaly v myslích lidí jako duchové, kteří mají sílu určit osud novorozených dětí. Jsou zosobněním jejich osudu, kterému nelze uniknout. *Rožanic* bylo mnoho, stejně jako bylo mnoho matek rodu. Nitě osudu, které spřádaly, byla v podstatě představa spojení určitého osudu a rodu. Přesvědčení bylo takové, že jsou dušemi mrtvých žen.²⁷⁰ *Rožanice* jsou známy od starověku a uctíval je v podstatě celý evropský kontinent až po Kavkaz a Sibiř. V Čechách byly nazývány *sudičkami*, v Polsku zase *rodzanice*. „*Plní vesměs stejnou funkci jako starořecké moiry, římské parky a germánské norny. Zjevují se o půlnoci do tří dnů od narození dítěte, obvykle tři, někdy i více, jako průsvitné postavy krásných dívek nebo babiček, z nichž jedna má hlavní slovo – v Bulharsku se nazývá ‚zlatá bába‘. Předou osud člověka jako zlatou šňůrku, jejíž přestřižení znamená smrt, a s rozsvícenou svící v ruce přináší každá jiný dar a vepisuje osud dítěte znamením na čele.*“²⁷¹ Slované jim pro příznivou sudbu předkládali za oběti chléb, sůl, sýr, máslo, med, kaše, obilí, víno, pivo, nebo mince. Pekly se jim zvláštní koláče a ze zvířat se jim nejčastěji obětoval kur.²⁷² Byly pro ně stavěny speciální obětní stoly. Pilo se na jejich počest u hrobů blízkých. Zřejmě jim byly zpívány běsovské písně. Z počátku byla *Rožanice* nejspíše jen jedna bytost, poté dvě, zřejmě matka a dcera. Jejich počet se liší kraj od kraje, někde jsou typické tři. Další obětinou pro ně byly dětské vlasy.²⁷³ Někdy jejich úlohu vykonávaly i jiné bytosti, třeba víly, v Polsku a v Pomoří to byly *kraśniacy*²⁷⁴ nebo *boginki*.

²⁶⁷ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 69.

²⁶⁸ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 206.

²⁶⁹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 127.

²⁷⁰ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 206.

²⁷¹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 127.

²⁷² GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 205.

²⁷³ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 192.

²⁷⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 127.

Démoni na sebe brali ženskou podobu. Pokřesťanštěná verze polské *rodzanice* mohli být též *andělé*, kteří při narození dítěte vykreslovali jeho osud.²⁷⁵

5.2 Duchové přinášející nemoci nebo smrt

Démonická personifikace nemocí, zvláště těch v období epidemií, a smrti má hluboké kořeny ve staroslovanské víře, ale i ve víře jiných evropských národů. Samozřejmě není cizí ani polské lidové kultuře.²⁷⁶

Démoni způsobující nemoci měli u Slovanů různá jména, například morová příšera *čuma* (ruská), *kuga* (jihoslovanská) a *dżuma* (polská), *lichoradka* působící zimnici, *pistrít* byl démon horečky, *ospa matuška* mohla přivodit neštovice a další.²⁷⁷

Démoni chorob často a silně stimulovali fantazii lidí, hlavně v časech vypuknutí různých epidemií. Na tom se shodují slovanští lidé ze severu i jihu. Za dávných dob, kdy byly šípy střílené z luku častou příčinou oslabení, zranění nebo smrti, vzniklo propojení s nemocemi, které byly jako neviditelné střely od démonů. Co člověk cítil, když byl zraněn šípem nebo když byl nemocný, se natolik podobalo, že mohla vzniknout tato analogie. Nejčastějšími chorobami způsobenými démony jsou u Slovanů ochrnutí a mrtvice, silné bolesti v různých částech těla z neznámých příčin, bodání v hrudi a další. Zešilet mohl člověk, pokud pobýval sám nějaký čas s démonem, poslouchal jejich zpěv nebo muziku, nebo když démon obýval lidské tělo po dlouhou dobu. Nejčastěji mohl pomatení smyslů způsobit čert. Démoni chorob byli známí i mimo slovanský areál. Občas byl však na místě démona bůh.²⁷⁸

Během hledání původu epidemií se ustálily dva motivy. Prvním je, že epidemie se objevila v okolí určitých démonických bytostí neznámého původu. Ty bytosti byly nejčastěji opisovány jako *morowe dziewice* (morové panny) a lidé si je představovali jako mladé a velmi štíhlé nevěsty oděné v bílé šaty nebo jako staré a ošklivé ženy. Někdy to měli být neviditelní duchové nemající žádný tvar.²⁷⁹ V Nestorově kronice lze najít záznam pod rokem 1092 ve městě Polock. Tam za pomoci neviditelných střel duchové infikovali tamní obyvatele:

„Léta 6600 předivné bylo v Polotště mámení: býval v noci hřmot, nářek po ulici, běsové jako lidé uhánějice; a jest-li že kdo vyšel z domu, chtě viděti, ihned poraněn býval neviditelně od běsiv ranou, a umírali z toho, i nesměli vycházeti z domův. A potom počali se ve dne

²⁷⁵ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 206.

²⁷⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 172.

²⁷⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 128.

²⁷⁸ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 189-191.

²⁷⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 172-173.

*zjevovati na koních, a nebylo jich samých viděti, ale koní jich bylo viděti kopyta; a takto ranívali lidi Polotské i jeho okolí.*²⁸⁰

Součástí tohoto motivu byla víra, že takoví duchové chodívali od města k městu, do vsí i osad a všude šířili morové povětrí, kterým infikovali okolní lid, stejně jako dobytek a ptáky. Druhým motivem, který se objevoval v lidové kultuře, byla představa, že epidemie byly vyvolané čarodějnicemi. Ty měly uvalit mor na popud zlých duchů nebo ďábla. Čarodějnice měly velmi široký arsenál magických schopností, který jim k tomuto účelu mohl posloužit. Proto velmi často po morové epidemii přišlo rozsáhlé pronásledování čarodějnic. První motiv vznikl na podloží tradiční slovanské víry o démonické personifikaci chorobotvorných jevů a stanovil jejich další pokračování v polské lidové kultuře. Druhý motiv vznikl na půdě propojení staré slovanské víry s nově příchozí západoevropskou křesťanskou vírou zahrnující postavy ďábla a čarodějnice.²⁸¹

Jak už zmíněno, chorobotvorní démoni měli povětšinou podobu ženskou. Podle víry obyvatel středního Polska v 18. století to byly ošklivé i hubené ženy, oblečené do bílé, které přicházely nebo přejížděly na kostře koně nebo speciálním vozíku ode vsi ke vsi a šířily nákazu.²⁸² Když neměli podobu žen, mohli se ukazovat jako mladé dívky, muži, nebo jako kočky, psi a jiná zvířata. Také se věřilo, že to, jak bude nemoc zlá, záleží na počtu bytostí. Obzvlášť v případě horečky. Většinou vystupovaly v počtu 7, 9, 12, 77 nebo až 9krát po 9 bytostech, obvykle sester.²⁸³

Ve Velkopolsku ještě ve druhé polovině 19. století byly pozůstatky víry v samostatného démona, který šířil dětský mor nebo dětské nemoci.²⁸⁴ Polské *nocnice* mohly vyvolávat bolest prsou matek. Občas jsou nazývány též *placzkami*.²⁸⁵ Démoni mohli přivodit horečky, nemoci plic, zažívacího traktu, způsobit špatný zrak a mnoho dalšího. Kolikrát se ale nevinili pouze démoni, ale do hledáčku lidí se dostával i ďábel a například démoni vředů a hnisajících ran mají zoomorfni podobu pro lidi neviditelných malých červů s černými hlavičkami. Ještě na počátku 20. století se v polské lidové kultuře objevovali tito různorodí démoni, třeba právě démoni horečky a chřipky. Na základě těchto přesvědčení vznikl systém, který měl fungovat proti tomu, aby lidé hledali v nemoci pomoc v tradičním lidovém lékařství, založeném na bylinách, ale

²⁸⁰ NESTOR, *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let.*, cit. d., s. 170.

²⁸¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 173.

²⁸² BARANOWSKI, Bohdan. *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*. Łódź: Wydaw. Łódzkie, 1971. 480 s., s. 218.

²⁸³ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 188.

²⁸⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 174.

²⁸⁵ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 274.

hlavně na magických praktikách a zaklínání, občas také ve formě modliteb. V průběhu 20. století se však víra v demony přinášející nemoci pomalu vytrácí a někde mizí úplně. Živější zůstává přesvědčení, že nemoc mohou někomu přivodit někteří lidé, zvláště čarodějnice a čarodějové, spíše než démoni.²⁸⁶

Dokonce i *smrt* měla svou podobu a svou moc. Většina slovanských představ o ní byla jako o bíle oděné dívce, která má svíce ve svém podzemí. Hořící svíce naznačuje život, jestliže svíce zhasla, znamenalo to smrt. Bylo možné ji spatřit na křižovatkách cest nebo u postelí nemocných, kde, když stála u hlavy, zvěstovala smrt, stála-li u nohou, věštila uzdravení. Na rozdíl od ostatních démonů osudu, nelze s ní nic dělat, je možné jen oddálit nevyhnutelné, například otočením postele.²⁸⁷ V polské lidové víře vystupovala nejčastěji jako seschlá, kostnatá nevěsta s bledou tváří a v bílém oděvu, nebo v podobě podobně oděného kostlivce s kosou v ruce. Druhé vyobrazení je mladšího věku a pochází z křesťanské demonologie. Další hypotéza toho, jak mohla smrt vypadat, se zakládá na současném zvyku topení Marzanny, jak již bylo výše zmíněno. Ještě na počátku 20. století se v některých regionech Polska vyskytovala víra v demona smrti. Na jihu Malopolska vypadala jako štíhlá vysoká žena v bílém, držící kosu nebo kladivo, ve východním Mazovsku držela smrtka nůž. Smrt ke svým obětem přicházela nebo přilétala. Výjimečně jí byl připisován černý oděv.²⁸⁸ V dávnějších pojetích smrti byla snad u všech Slovanů vždy vyobrazena jako žena-nevěsta v bílém, přičemž bílá bývala kdysi barvou smuteční.²⁸⁹ Objevovaly se i lokálně rozrůzněné podoby, jako černý anděl, což byla zřejmě výpůjčka z židovského náboženství, mladá dívka, kněz nebo postavy ze zvířecí říše, jako kočka, nejčastěji černá. Smrt dostávala i mnohá jména, *Basia* v Mazovsku a Podlesí, *Kasia* ve Velkopolsku nebo *Jagusia* či *Zosia* v Malopolsku.²⁹⁰

Hoře také mělo svoji podobu. Vytrvale pronásledovalo člověka, dokud se mu nepodařilo jej zajmout a zneškodnit. I *bída* se dala přelstít. Bída byla hubená bledá dívka nebo zkrivená jednooká žena, která mohla člověka umučit k smrti, pokud se jí nezbavil.²⁹¹

²⁸⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 175-176.

²⁸⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 128.

²⁸⁸ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 176-177.

²⁸⁹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 701.

²⁹⁰ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 177-178.

²⁹¹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 128.

6. Přírodní duchové

Daleko nejširší oblast starého slovanského náboženství tvoří démonolatrie – kult přírodních duchů, nesčetných bytostí nižšího řádu, oživujících přírodní zákony a síly, jež obklopují člověka. Démonické personifikace atmosférických jevů měly podle tradice vládnout mlhám, duhám, oblakům, větrům a vichřicím, bouřím a krupobití, bleskům a hromům.²⁹² V tomto směru se situace nijak neliší od pohanství jiných etnik.²⁹³ Církvi se nepodařilo tuto vrstvu lidského chápání a představ vymýtit ani po přijetí křtu. Bylo pro ni snadné oficiálně nahradit slovanské bohy a bytosti svatými, ale protože byli lidé pevně spjati s přírodou a jejími bohy a bůžky, bylo v podstatě nemožné vykořenit víru v přírodní duchy a bytosti, jež lidé vídali v přírodních jevech a se kterými se spojovali za pomoci různých magických praktik. Zřejmě i díky tomu se tolik z této prastaré víry zachovalo až do novověku. V polských vesnicích byla víra v přírodní božstva a duchy velmi silná ještě v 16. a 17. století. Ovšem je nutno podotknout, že se zachovala ve značně pozměněné a lokálně rozrůzněné podobě, většinou už jen jako tradice, jejíž původní význam a smysl byl zapomenut.²⁹⁴

Starší historické prameny z 10. – 13. století se většinou zmiňují o úctě k výšinám, kamenům a stromům, pramenům, řekám, jezerům, moři, ohni a dalším přírodním silám. V kontrastu s historickými záznamy, jsou ty etnografické. Z nich je možné soudit, a někteří badatelé tak učinili, že dříve, než u Slovanů nastoupilo antropomorfní polyteistické náboženství, byl v jejich kultuře přítomen zřejmě jenom kult přírody. Tento závěr je ale nejspíše chybný už jenom proto, že se zdá, že staré slovanské bohy od počátku provázeli právě zmínění démoni.²⁹⁵

Starým domácím názvem pro demony byly výrazy *divь*, *diva*, jež se zachovaly například v pojmech *divoženka*, *divý muž* a *samodiva*, a *běsь*, *běs*, který původně znamenal přírodní božstvo a ducha vůbec, později vlivem křesťanské literatury nabyl významu zloducha, ďábla. Podobný osud sdílel i výraz *čьrtь*, *čert*, související s čarami, čarováním.²⁹⁶ Slovanské pohanství zná spoustu démonických bytostí. Mezi ty nejvýraznější patří právě *běs* a *div*, mezi zástupkyně ženského pohlaví pak *boginka*, *víla* nebo *samodiva*. Pojmy se však překrývají, protože v různých jazycích pojmenovávají stejnou nebo obdobnou bytost. Další komplikací s demony je

²⁹² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 45.

²⁹³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 104-105.

²⁹⁴ BARANOWSKI, Bohdan. *W kręgu upiórów i wilkołaków*. Łódź: Wydaw. Łódzkie, 1981. 327 s., cit. d., s. 112.

²⁹⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 105.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 105-106.

to, že křesťanští autoři měli ve zvyku psát o pohanských vyšších bytostech, tedy bozích, jako o démonech.²⁹⁷

Víra v duchy vznikla pravděpodobně v době, kdy lidé žili a rozhodovali se více na základě instinktů než intelektu. Proto se nevyvinula z přemýšlení o životě a smrti, spánku a bdělém stavu, ale spíše z toho, že člověk svět a přírodu okolo sebe vnímal jako svoji součást, změny v nich prožíval intimně, jako by to byly procesy jeho vlastního těla, ne jako něco odděleného od sebe, jak to vnímají moderní lidé. Přírodní jevy pro něj byly něco, co mělo duši, samo o sobě. Okolní svět pro něj byl světem plným bytostí a duší, které ho přímo či nepřímo ovlivňovaly, v dobrém nebo i nepříznivém směru. Nebyl to jen souhrn abstraktních sil.²⁹⁸

Velkou skupinu přírodních duchů tvoří duchové spjatí s elementy – země, voda, vzduch a oheň. Ne všechny atmosférické jevy podlely personifikaci, například mlhy, duhy nebo blesky. To ovšem nevylučuje, že nebyly součástí manifestace jiných jevů, které už byly zapříčiněny různými démonickými nebo polodémonickými bytostmi.²⁹⁹

„Někteří nabízejí oběti démonům nebo od nich žádají odpovědi; někteří zas směřují svá věštění do ohně, do země, do vody, do vzduchu, anebo do stromů, rostlin či jakýchkoliv malých věcí, anebo chtějí být uzdraveni a ochráněni něčím jiným nežli Bohem.“³⁰⁰

Elementy hrají důležitou roli v náboženském cítění a počátcích filozofického myšlení a byly promyšleny v esoterních naukách, zejména alchymii, až do novověku. Na první pohled zjevné rozdíly ve skupenství či rozdílnosti hmot – pevná, tekutá, plynná nebo oheň, byly dávány za vinu působení různých bytostí, které s daným elementem či skupenstvím, byly spojeny. Ne že by hranice mezi nimi byly striktně vymezeny, přeci jenom i v přírodě se elementy navzájem prolínají a mísí, ale přesto lze bytosti vymezit dle jejich hlavních elementů na bytosti země, které se dále dělí na skalní a horské duchy, demony lesů, polí a blat, bytosti vody, kde se nacházejí například *topielci* a víly, mezi bytosti vzduchu patří zase *latawce* nebo démoni dešťových mračen, a nakonec bytosti ohně, kam se řadí bludičky, ohnivý muž nebo například draci.³⁰¹

²⁹⁷ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 62.

²⁹⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 106.

²⁹⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 46.

³⁰⁰ DYNDA, Jiří. *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*. V Praze: Scriptorium, 2017, 365 s., cit. d., s. 280, úryvek z kázání Stanisława ze Skarbimierze.

³⁰¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 81.

Dříve lidé věřili, že se duše mrtvých stávají součástí přírody a jejich okolí a poté ovlivňovaly příznivě či naopak nepříznivě jejich životy, také proto se sféra přírodních duchů často prolínala se světem mrtvých.³⁰²

V Polsku bylo možné ještě ve 20. století nalézt pozůstatky této víry. Z terénních bádání plyne, že určité základní formy daných přesvědčení dozajista fungovaly v lidové kultuře v regionech Podhalí, Podhůří, na Lublinsku a Bělostocku, ve Varmii a Mazurách, stejně jako na některých územích středního Polska a v okolí Krakova ještě v minulém století.³⁰³

6.1 Element země

„Nebo jiní pokládají pokrmy u stromů či rostlin a žádají zdraví anebo prospěch od někoho jiného než od Boha.“³⁰⁴

Zemský element reprezentují duchové lesů, hor, jeskyň a kamenů. Již staré prameny se zmiňují o úctě k horám, výšinám a kamenům. Dřív se lidé u kamenů modlívali a přinášeli jim oběti. Nebylo to však z úcty ke kamenům samotným, ale k bytostem, které v nich přebývaly, nebo s nimi byly spojeny. Podobné to bylo i u výšin, i když tam není tak jisté, jestli úcta na onom místě projevovaná patřila jim nebo hájům či idolům, které na nich byly umístěny. Ve většině případů šlo ale o úctu k bytostem daného místa. To je příklad hory *Ślęzy* ve Slezsku, která byla podle archeologických dokladů centrem kultu již od pravěku.

„Hrad Němčí leží ve slezském kraji, jenž nese jméno podle jistého vysokého a rozlehlého kopce. Všichni místní lidé ho chovají ve velké úctě pro jeho mohutnost i význam, rovněž se zde uctívaly zlořečené pohanské kulty.“³⁰⁵

Podobnou pověst mají ve Slezsku ještě další výšiny: *Lysa Góra*, *Radunia*, *Góra Kościuszki*. Ve Štětíně stály chrámy na třech tanních výšinách, spojených příznačně s kultem Triglavovým. Dále byli také uctívání horští duchové.³⁰⁶

Hmotným důkazem uctívání a přinášení obětí jsou obětní kameny s vyhloubeninami, které měly většinou podobu misek, někdy se podobaly spíše lidské noze nebo ruce, zvířecím stopám, střelám nebo křížům. Tyto kameny lze na evropském kontinentě spatřit od Velké Británie až po Rusko a z velké části se jejich původ datuje až do pravěku. Využívaly se však

³⁰² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 107.

³⁰³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 46.

³⁰⁴ DYNDA, *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, cit. d., s. 310, úryvek ze *Sermones Polonici*.

³⁰⁵ DĚTMAR Z MERSEBURKU. *Kronika*, cit. d., s. 251.

³⁰⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 107-108.

přes celý středověk, mnohdy až do novověku. Kult uctívání kamenů, které symbolizovaly bytosti s nimi spojené, nebo v nich přebývající, měl tedy velmi hluboké kořeny napříč časem a etniky. Úctu k výšinám a jiným posvátným místům přejímala nakonec i církev, která na nich stavěla kostely nebo kláštery.³⁰⁷

6.1.1 Lesní duchové

Lesy pokrývají mnohdy ohromné plochy země a dávají lidem obživu, dříví na podpal a v určitých případech i ochranu. Zřejmě i proto se staly místem, které obývají různé druhy lesních bytostí, jako *leśny*, *leśnik*, *lasowy*, *dziad leśny*, *gajowik* a další.³⁰⁸ V této skupině jsou démoni, kteří se pojí s tajemností a jistou osobitostí lesů a hájů. Jsou v protikladu k duchům domovů, kteří jsou z prostředí dobře známého a bezpečného, kdežto lesy jsou naopak pro lidi neznámé a častokrát velmi nebezpečné. Les zůstává místem, které je řízeno úplně jinými silami, než kterými vládne člověk. Slovanské motivy, které se s tímto místem vážou, jsou podobné ostatním indoevropským národům.³⁰⁹ Je nutné také dodat, že skupina lesních démonů je velmi bohatá a různorodá, ale žádný z těchto démonů neměl v lidové víře tak ustálený obraz, jako například démoni typu upír, mora nebo topielec.³¹⁰

Tehdy ještě nedotčená a divoká příroda, hluboké lesy a jejich tajemný a neprobádaný prostor vždy podněcoval fantazii Slovanů. Zprávy o uctívání lesních bytostí jsou velmi staré, i když jen povrchní a méně konkrétní než pozdější četné etnografické doklady. Většinou mluví jen o uctívání stromů, hájů, o dryádách a hamadryádách a bytostech známých z antických bájí. Ve skutečnosti nešlo o kult stromů jako takových, nýbrž o kult duchových bytostí, které v určitých stromech nebo hájích přebývaly – podobně jako tomu bylo při uctívání kamenů. Svědčí o tom tak zvané *sjenovite drveta* Jihoslovanů, to znamená stromy, jež mají svého *sjena* – ducha, a nesmějí se proto kácet. Mezi lesní duchy a bytosti také částečně patří i víly, rusalky a navky, jejichž hlavním elementem je voda, ale mohly žít i na stromech, převážně na dubu a lípě, a tančily v lese. U západních Slovanů jim odpovídaly lesní panny a žínky, které měly podobné vlastnosti a schopnosti.³¹¹

Z terénních bádání z 20. století vyplývá, že většinou byli lesní démoni popisováni jako duchové, poté jako d'áblové a nejméně často jako duchové zlí. Vznikali z lidských duší,

³⁰⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 109-110.

³⁰⁸ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 105.

³⁰⁹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 263.

³¹⁰ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 170.

³¹¹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 124.

obzvláště od lidí takových, kteří v lese spáchali sebevraždu oběšením, nebo byli v lese zavražděni. Dále mohli lesní démoni pocházet od d'áblů, dětí, které zemřeli bez křtu, hříšníků a dalších. Jejich vzhled je nejčastěji popisován jako antropomorfní. Jsou hubení, zarostlí, bez oděvu, nebo naopak je to muž v městském oblečení s kloboukem, v oblečení myslivce, nebo například dívka s rozpuštěnými vlasy. Občas byla bytost popisována jako zvíře, nejčastěji jako černý pták, sova, vlk, pes, kůň, kočka, divočák nebo zajíc. Občas jsou popisováni jako světýlka, postavy napůl lidské nebo zvířecí anebo jsou lidem neviditelní.³¹²

Označení *div* pochází z árijského *déva*, což znamená bůh, nebo výrazu *dívi*. U Slovanů toto slovo však nemělo význam bůh, ale démon, démonická bytost, která nějakým způsobem škodí.³¹³ Div přebývá v korunách stromů. Odtud se měl tento zlý duch spouštět dolů na své oběti. V některých východoslovanských zemích ho nazývají Nikola či Mikola. Jde o případ, kdy se původní pohanské představě, dostalo křesťanského jména. Div byl znám i Kašubům, podle nich dával lidem, kteří bloudili v lese hádanky, kdo uhádl, dostal se z lesa bezpečně ven, ten, kdo neuhodl, toho si vzaly zlé moci.³¹⁴ Polský ekvivalent diva je *borowy*, *boruta*, *laskowiec* a *leśny duch*. Div byl považován za vládce lesa, mohl na sebe brát podobu vlka, výra nebo vichřice. V představách Huculů pase stáda jelenů, srců a zajíců a stráží ho medvědi. Oběti skládané v lese, zaklínání a magické praktiky daly myslivcovi i pastýři od diva pokoj.³¹⁵

„*Bouře noci sténající ptactvo probudí a skučením zvěř rozhání. Běsný div houká z vrcholu stromu – volá, aby naslouchala neznámá země, Volha i Pomoří, Posulí i Surož, Korsuň i ty, tmutarakaňský balvane!*“³¹⁶

Pověstí o divých ženách, polsky *dziwożony*, je velmi mnoho. V polských pověrách často vystupují jako chladné, necitelné ženy s kamenným srdcem, neukojitelným chtíčem a obojetné ve styku s ženami i muži. Jsou vysoké, hubené a bledé s rozčuchanými dlouhými vlasy. Mají mít vytahaná prsa, která si přehazují přes ramena, aby jim nepřekážela při běhu, a na oblečení také moc nedbaly,³¹⁷ většinou pobíhaly po okolí nahé. Neměly vytahaná jen prsa, ale i bradavky, které měly být abnormálně velké. V některých oblastech Polska měly divoženky velkou hlavu a malý, nebo naopak velký trup.³¹⁸ Na hlavě mohly nosit červenou čapku. Živily se bylinami. Nejvíce kvůli nim trpěly ženy po porodu, *dziwożony* na ně totiž cíhaly a čerstvě

³¹² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 107.

³¹³ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 63.

³¹⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 124-125.

³¹⁵ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 263-264.

³¹⁶ *Slovo o pluku Igorově = Slovo o polku Igoreve*, cit. d., s. 23.

³¹⁷ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 121-124.

³¹⁸ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 614-628.

narozené dítě ukradly a podstrčily místo něj jiné a ošklivé. Divoženky byly velmi divoké.³¹⁹ Po lesích a polích běhávaly v tlupách, a když se setkaly s lidmi, tak o jejich osudu rozhodl jejich věk. Mladé si vzaly s sebou za milence nebo milenky a staré usmrtily lechtáním. Mládež se proto nezdržovala samotná v lese, jedině ve větším počtu. Ochranou proti divoženkám bylo cokoli kovového nebo nošení česneku u prsů. Dále na ně zabíraly bylina trojan a květy, zvané *dzwonki* (třezalka). Mohly také vyměnit děti a ty ukradené pak změnit na bytosti sobě rovné.³²⁰

V jihovýchodní části Polska byl lesní duch známý jako *rusalka leśna*. Byla to sličná dívka, ale mstivá čarodějnice. Nejlépe se dala poznat podle zelených vlasů. Aktivní začala být po západu slunce a zase usínala s kuropěním. Lidi k sobě vábila milým úsměvem a sladkým zpěvem, pokud se nechali zlákat, zatáhla je do hlubin lesa, tam je lechtala tak dlouho, dokud nepadli smíchy. Obranou proti jejímu zpěvu a dalšímu vlivu je modlitba.³²¹ Tito duchové se objevovali ve všech slovanských lidových kulturách a vždy měli vztah k duším lidí zemřelých v lese. Jejich doménou bylo panování nad lesními zvířaty, zvláště vlky, a provázení lidí po lesních cestách. Vesnický lid se také velmi často zmiňoval o jejich hlase, měli zpívat bez užití slov, jejich zpěv pak působil jako ozvěna, občas nahlas křičeli, ržáli a smáli se. Někdy se cestujícím lidem ukazovali v podobě vlka, výra nebo jiného zvířete. Občas se změnili ve vítr nebo vichřici.³²²

I v dalších oblastech Polska se zachoval obraz ženského lesního démona, říkají mu *leśna*. Podle obyvatel Podhalí se zdržuje v lesích, ale často vychází na pole a cesty, aby svou krásou a líbezným hlasem vábila neopatrné mladíky, a ne jenom je, občas se jí povedlo učarovat i usedlé horaly. Vodí je ke skalním srázům, nízkým hájům mladých stromků, nebo do močálů a bažin. Občas pak zmizí a nechá své oběti na místě překvapené, kde se to ocitly. Často se proto stávalo, že její kořist skončila mrtvá, protože člověk například spadl ze srázu nebo uvázl v bažině.³²³

S postupem křesťanství se funkce lesních duchů jako opatrovatelů zvířat, přesunula na některé svaté a démoni lesů byli uváděni jako d'ábelské lesní bytosti. V tomto čase mohlo dojít k ustálení *Boruta* jako d'ábla lesního a bažinného. Z toho důvodu započala degradace démonů lesních a z polské kultury začali pomalu mizet.³²⁴ Původ tohoto d'ábla je dost nejasný.

³¹⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 146-147.

³²⁰ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 121-124.

³²¹ KOLBERG, Oskar, KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. a BURSZA, Józef, ed. *Tarnowskie-rzeszowskie*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1967. XXVII, 362 s. *Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg*; T. 48., s. 270.

³²² MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 683.

³²³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 111.

³²⁴ Tamtéž, s. 106.

Pravděpodobně pochází od jednoho z lesních démonů a jméno má podle boru. Nejčastěji vystupoval jako pán z města, jako černý netvor s rohy a ohonem, jako šlechtic, jako sedlák, jako sova, beran, kočka, kuň nebo jiné zvíře. *Boruta* obvykle míval na povel další menší demony nižšího řádu.³²⁵

Na území skoro celého Polska byl velmi známý démon zvaný *borowy*, *borowec*, *lasowy*, *leśnik*, *leśny dziad* a další. Nejčastěji se zjevoval v podobě lesního strážce, v patřičné uniformě, nebo nosil čapku, která byla pro lesní stráž typická. Někdy chodil s pistolí. Často se zjevem nelišil od normálního muže. Občas byl popisován jako velmi malý nebo naopak velmi velký, s mrtvolně bledou tváří, divnými očima a podobně. Často lidi navedl do hustých houštin, odkud se jim jen těžko nacházelo cesty ven, nebo je zavedl do bažin. Někdy bylo už z daleka slyšet jeho hvízdání nebo pokřikování. Dětem vysypával džbány nebo košíky s jahodami, malinami nebo houbami. Pokud narazil na samotnou dívku, zavedl ji k sobě do chalupy uprostřed močálů, odkud nebylo úniku, a dívku pak pojal za manželku. Když mu byl však nějaký člověk sympatický, dočkal se od něj pomoci. Třeba jej vyvedl z lesa, když se ztratil, dal mu měšec plný peněz, ochránil dívku před zbojníky, zastřelil divočáka, který napadl hajného a podobně. Většinou však lidi neměl příliš rád. Původ démona je možná už v dávných lesních božstvech, byl ale hlavně duchem, který vládl nad lesní zvěří. Pomocí vlků, kteří ho poslouchali, pásł stáda jelenů, srn, divočáků a dalších lesních zvířat. Myslivcům, které si oblíbil, naháněl zvířata ze svého stáda. Na druhou stranu se zlobil na ty, kteří zabili jelena nebo srnu z jeho stáda, aniž by k tomu svolil.³²⁶

Trochu méně známí jsou diví muži nebo *dzicy ludzie*,³²⁷ jak by se řeklo v Polsku. Ti žijí v lese, celé tělo jim pokrývá srst nebo mech a hlavu jim pokrývá kapradí. Chytají mladé dívky a berou si je za ženy. Zjevují se osamělým poutníkům s vichřicí, děsí je, svádí je z cesty a do bažin. Do moci divého muže se dostává ten, kdo překročí bludný kořen. Divý muž pak člověka vodí po lese a zůstává neviditelný. Pokud chce bloudící člověk zase najít správnou cestu, měl by se přezout nebo obrátit jednu ze svých kapes naruby. Diví muži rádi škádlí zejména hajné a myslivce a to tím, že napodobují sekání, řezání a praskot padajících stromů. Dále v lese loví zvěř a hlasitě přitom halekají. Z toho důvodu se jim v Čechách říká hejkal, hýkal, nebo hejkadlo. Na hejkalovo volání by se nemělo odpovídat, protože ten, kdo mu odpoví, bude sveden z cesty.

³²⁵ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 158-159.

³²⁶ Tamtéž, s. 160-161.

³²⁷ Tamtéž, s. 165.

Jeho moc ale neplatí na ty, kteří u sebe nosí chléb.³²⁸ V Polsku se vyskytovali převážně v oblastech s rozsáhlými a hustými lesy, jako je například Podlesí.³²⁹

Někdy měli lesní démoni podobu malých dětí, děvčat i chlapců. Často nosili červené čapky nebo šátky stejné barvy. Tito démoni také s oblibou zaváděli poutníky do hloubi lesa nebo do mokřad a tam je nechali. Nejčastěji byly jejich kořisti jiné děti.³³⁰

Lesní démoni na sebe občas brali podobu zvířat. Často to byl jelen nebo laň. Snažili se svést lidi z cesty a dovést je k močálům. V Podlesí se mluvilo o hrozném lesním démonovi, který na sebe bral podobu medvěda, rysa nebo divoké kočky. Napadal děti sbírající lesní plody nebo houby a rozsápal je. V polské lidové kultuře se také věřilo, že existovali ptáci, kteří unášeli děti do hlubin lesa a tam je pak snědli nebo si je ponechali, aby jim sloužily. Někteří lidé byli přesvědčení, že jsou lesní duchové neviditelní, a straší lidi hlavně v noci. Praskot dřeva, hlasy ptáků, dupot zvěře, to vše mohlo v noční lesní scénérii vesnického člověka vystrašit a mohl si myslet, že se jedná o projev nadpřirozených sil. Občas měli tito démoni plakat nebo volat o pomoc dětským či dívčím hlasem, aby svedli putujícího člověka z cesty mezi houštiny nebo bažiny.³³¹

„Povídá se, že zlí duchové žijí v hustých lesích. V noci tito duchové vycházejí z lesa a chodí po okolí. Když zakokrhal kohout, duchové se vrátili do lesa... Před 100 lety bylo takových duchů mnoho. Nyní je jich méně. Říkalo se, že ti duchové jsou zlí.“³³²

6.1.2 Duchové hor a podzemí

Výšky, ostré hrany, šumící horské potoky, vrcholky hor schované v oblacích, zasněžené kameny, planiny koupající se v slunci a kotliny, kam se slunce skoro nedostane, tak vypadal podle horského lidu svět duchů hor. Často se jejich vlastnosti nebo jména křížily s démony lesů, polí, vody i větru.³³³

Výjimkou mezi horskými démony je krkonošský duch *Liczyrzepka*. Jeho sídlo bylo ve středu hory Sněžky, z jejíhož štítu pozoroval svoje království. K bytostem podléhajícím jeho

³²⁸ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 125-126.

³²⁹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 165.

³³⁰ Tamtéž, s. 164.

³³¹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 167-169.

³³² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 107.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; „*Opowiadano, że złe duchy mieszkają w gęstych lasach. W nocy te duchy wychodziły z lasu i chodziły po okolicy. Jak zapiał kur, duchy powracały do lasu.*“, „*Duchów takich około 100 lat temu było bardzo dużo. Teraz jest ich mniej. O duchach tych mówiono, że to złe.*“, překlad vlastní.

³³³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 111.

vůli patřili lesní rusalky a duchové, kteří se starali o horské rostliny, a krasnoludci, kteří pečovali o doly s uhlím a rudou, ohřívávali vodu v léčivých vřídlech a přidávali do nich sole a byliny, aby pomohli dobrým lidem při vykonávání jejich domácí práce i práce okolo hospodářství. Podoba *Liczyrzepka* není jasná, když na sebe vzal lidskou podobu, vypadal jako stařec s dlouhým šedivým vousem a podpíral se holí. Není však jisté, jestli je jeho podoba ozvěnou dávné lidové víry nebo zda jde o výtvar literární fantazie.³³⁴

V etnografických záznamech je zachycena víra v různé horské d'ábly a jiné zlé duchy střežící ukryté poklady loupežníků, nebo v duchy, co se potulují po horských stezkách či v okolí určitých skal. Někteří horalové dlouho nechtěli chodit mezi vysoké skály, které jsou moc blízko u sebe, nebo se báli šplhat na některé horské štíty či se nořit v hluboké jeskyně, protože se báli magických následků a bytostí, které na oněch místech mohou přebývat. Na různá speciální místa, většinou něčím zvláštní kameny, kladli obětiny v podobě chleba, obrázků svatých nebo speciálních křížků, aby si bytosti naklonili.³³⁵

Duchové hor si jsou velmi podobní s duchy podzemí. Už jenom proto, že třeba krkonošský duch hor měl svoje sídlo uvnitř hory a byla mu připisována vláda nejenom nad faunou a flórou Krkonoš, ale i nad nerostným bohatstvím a staral se i o blaho horníků. Pod jeho mocí byli i krasnoludci, kteří jsou snad nejvýznamnější duchové podzemí. Duchovi dolu se nejčastěji říkalo *skarbnik*, střežil ukryté poklady a snad z nich pocházejí i duchové, kteří střeží nerostná bohatství.³³⁶

Bytost *skarbnik* je známá též jako d'ábel, zlý duch,³³⁷ ve Slezsku jako *Pustecki*, nebo jako *Szarlej* v Bytomi, a někde se mu říkalo prostě jenom *On*. V této bytosti se skrývali duchové dolů, zlí i dobří. *Skarbnik* byl duchovním vládcem v dolu a strážce bohatství, která v nich byla nalezena, jako je uhlí, rudy kovů nebo sůl. Do oblasti jeho moci spadají i duše horníků, kteří v dolech zemřeli. Pověstí bylo bytostí lstivou, mstivou, tvrdohlavou a s nepřilíš přátelským postojem k lidem. V některých pověstech lidem pomáhal, když se k němu horník choval přátelsky nebo se s ním podělil o jídlo, prokázal mu *skarbnik* velkou vděčností. Například jej varoval před závalem, požárem, zatopením chodby vodou a dalším nebezpečím, nebo udělal za horníka nějakou práci, ale takových případů bylo minimum. Jeho oblíbeným zájmem bylo zavést horníka labyrintem chodeb do těch vzdálených a opuštěných, ze kterých nemohl najít cesty zpět, to pro něj končilo většinou smrtí, jeho duše pak bloudila dál chodbami dolu a strašila

³³⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 112.

³³⁵ Tamtéž, s. 112-113.

³³⁶ Tamtéž, s. 113.

³³⁷ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 182.

ostatní horníky. *Skarbnik* byl nejčastěji popisován jako stařec s dlouhým šedivým vousem, oblečený byl ve starých hadrech a ty měl přepásané lanem. Další jeho podobou mohl být horník s ošklivou tváří a divnými očima, v pracovním oděvu a lucernou v ruce. Občas měl podobu zvířecí, vypadal pak jako myš nebo černý pes či kočka, když se *skarbnik* objevil v této podobě, většinou to znamenalo, že se stane nějaká nehoda.³³⁸ Mohl mít však i podobu kněze, rytíře, krasnoludka, draka, hada, sovy, strašlivé bestie nebo třeba satana s rohy. Často byl také neviditelný a jeho přítomnost se dala jen vycítit. V lidové víře byl *skarbnik* považován za duši dávného vlastníka pokladu, jeho sloužících, lupičů, kteří poklady ukradli a ukryli, nebo démona nejasného původu. Démon se dovedl velmi rozzlobit, pokud mu někdo něco přislíbil a posléze nedodržel, pokud bylo v dole hlučněji, než je potřeba, nebo pokud horníci někde nakreslili znamení kříže. Pak se mstil závalem nebo zatopením dolu vodou.³³⁹

Pověsti o ukrytých pokladech byly oblíbené snad u všech národů. Není se čemu divit, možnost vymanění se z chudoby, ve které většina vesničanů žila, byla velmi lákavá. Proto skoro každý člověk ze vsi snil o nalezení pokladu, který by ho proměnil v boháče. S ukrytými poklady se váže i názor, že zakopané peníze v noci vydávají slabou zář, někdy je podobná zapálenému ohni a měla ulehčit jejich nalezení. Člověk se však stále musel popasovat s démony, kteří poklady chránili. V lidové tradici se jejich vzhled i funkce velmi různily. V některých oblastech to byly ukrutné a zlé bytosti, jinde dokázaly rozpoznat dobré hledače od špatných a těm dobrým pomoci.³⁴⁰

Krasnoludki górnicze jsou dobrými duchy dolů. Bytosti jsou vyobrazeny v podobě malinkých lidí, oděných v šedivé kalhoty a kabátky s kapucí. Mají dobrý vztah k lidem a horníkům pomáhají třeba s kopáním nebo je varují před různými nebezpečími. Občas se projevovala jejich hravá povaha v podobě škádlení lidí. Mohli jim vyndat knot z lamp, nebo jim schovat nějaký kus náčiní.³⁴¹

Dalším démonem dolů je *Biała Pani*, *bielinka*, *placzka* nebo *ojdola*. Chodila po dolech a vzdychala nebo plakala. Její kroky nebylo slyšet, její šaty vydávaly lehkou zář jako svatojánské mušky, její tvář nikdo nikdy neviděl a vyhýbala se lidem. Nikdy se neobjevuje v novém dole, pouze v těch starých.³⁴²

³³⁸ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 114-115.

³³⁹ BARANOWSKI, *W kręgu upiórów i wilkołaków*, cit. d., s. 182-188.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 183-184.

³⁴¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 115-116.

³⁴² Tamtéž, s. 116.

6.2 Vegetační démoni, démoni polí a démoni času

Specifickou skupinu přírodních duchů představovali vegetační démoni, oživující jednak svět polního rostlinstva, důležitý pro zemědělce, tak i lesní vegetaci. Často sdílejí sféru své působnosti s duchy, kteří se objevují v určitou denní nebo noční dobu a mají vztah k rytmům času.³⁴³ Podle jejich působnosti v rostlinstvu pěstěném nebo divokém je lze dělit na demony polní a lesní. V jejich případě jde opět o představu působení různých bytostí nebo nějaké vyšší moci v přirozených ročních cyklech přírody.³⁴⁴

Většina polních bytostí by se ve své podstatě dala zařadit mezi *vily*, *rusalky* a *navky*, které také pečovaly o úrodu a dobytek, tančily v obilí a tam po sobě, podle staré víry, nechávaly kruhy s bujnějším porostem. Po žních se těmto duchům přenechávaly poslední klasy.³⁴⁵

Úzký vztah k vegetačním démonům mají také bytosti střežící posvátnost určitého mezníku v rytmu času, jakým je především poledne, půlnoc a západ slunce. Z nich jsou asi nejvýznamnější poledne a půlnoc, které jsou obecně považovány za hodinu duchů a takové hodiny měly být prožívány v klidu. Mezi demony pojící se k časovým mezníkům patří *polednice* nebo také *kosířka*, *poledníček*, *půlnočnice*, *večernice* a *klekánice*.³⁴⁶

Poledníček je mužskou variantou polednice. Měl mít podobu bílé postavy chlapce, který trestá polední práci nebo ty, kteří polím škodí. Pravým opakem polednice je *půlnočnice*. Když se zjevila o půlnoci, znamenalo to smrt v rodině. *Klekánice*, která má být sestrou výše zmíněných a byla známá převážně v českých zemích, sloužila jako výchovný odstrašující prostředek pro děti, které se rády toulaly venku dlouho do večera. V polské Haliči měli zase *žitného dědu*, který měl tři hlavy a ohnivé jazyky. Kvůli svému zjevu působil ale spíše jako strašák, stejně jako česká *žithola*. Střežili obilí před dětmi, chytnuli-li děti, které do obilí vlezly, natloukli jim do zadků cvočky.³⁴⁷ V některých oblastech existovala i další obměna polního ducha se jménem *večernice*. Byly podobné polednicím, jenže se nezjevovaly v poledne, ale jak už jejich jméno napovídá, jejich dobou byl večer, doba západu slunce.³⁴⁸

Ve Slezsku měl polní démon vypadat jako šedá mlha, která bloudí v poledne po světě. Když narazil na unavené žence na polích, kteří vyčerpáním usnuli pod snopem, vlezl na ně, opakoval slova „spíš, spíš“, šlapal jim po břichách a prsou a smáčel je. Takové pojetí bylo ve slovanské lidové kultuře celkem rozšířené. Za ty nejstrašnější byli považováni *polednice* a *polní*

³⁴³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 107.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 123.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 123.

³⁴⁶ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 106-107.

³⁴⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 123-126.

³⁴⁸ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 107.

d'áblové, v některých částech Mazovska a Velkopolska byli nazýváni *polními* nebo *poledními d'áblicemi*, tato pojmenování jsou opět mladšího původu, ustálila se přibližně v 16. – 17. století a je na nich vidět vliv křesťanství.³⁴⁹

K polním démonům by se také dala zařadit bytost ze severního Podlesí, tak zvaná *baba grochowa*, hrachová bába. Zřejmě byla obdobou polednice. Oblečená byla do šatů upletených z hrachoviny nebo měla na hlavě místo vlasů chomáče hrachu a ploužila se přes poledne po hrachových polích, kde také nejčastěji trávila svůj čas, občas přešla i do polí s vlčím bobem. Stejně jako polednice dusila odpočívající žence. Nebezpečná byla i dětem, které strašila nebo také dusila. V některých částech Velkopolska byla na konci 19. století známa bytost starající se o obilí. Byl to démon oblečený v černém, s podobou člověka, ale jednu nohu měl lidskou a tu druhou psí.³⁵⁰

6.2.1 Polednice

Její původ je předkřesťanský a byla známá všem západním Slovanům, kromě dvou oblastí v Polsku, Kašub a Mazur, kde, jak se zdá, neměli o polednici ani ponětí.³⁵¹ Polednice měla za úkol chránit posvátnost polední hodiny, času, kdy slunce je na svém vrcholu a začíná se stáčet ke své cestě k obzoru.³⁵²

Polednice je v Polsku známá jako *baba o żelaznych zębach*, *żytnia baba*, *rżana baba*, *diablica polna*, *diablica południowa*, *czarownica południowa*,³⁵³ *południca*, *żytniczka*, *przełudnice*, *południówka* a *przypołudnica*. Původ této bytosti byl nejčastěji z duší mrtvých lidí těch, co zemřeli tragickou smrtí, z duší nepoctivých zeměměřičů, nekřtěných dětí, nebo třeba z duší děvčat, která umřela jako panny. Obecná představa o ní vypadala tak, že se má zjevovat v létě v obilí nebo v lese jako vysoká žena oděná do bílé plachty od hlavy až k patě, s ostrým srpem v ruce. Představy o polednicích byly občas lokálně obohaceny o rysy, jako jsou bledá kůže, červené oči nebo dlouhý červený jazyk. Věřilo se, že pronásledovaly lidi, kteří v poledne pracovali nebo na poli spali, a sesílaly na ně bolesti hlavy, nemoci a někdy i smrt. V poledne bylo dobré hlídat svoje děti, aby se nepřibližovaly k polím, neboť je mohly polednice chytit a zakopat nebo sníst. Polednice se na poli nevyskytovaly, pokud na něm nebylo obilí, obecně tedy platilo, že na nich byly zhruba od dubna do žní, poté vcházely do země a na dlouhou dobu

³⁴⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 99.

³⁵⁰ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 107-109.

³⁵¹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 690.

³⁵² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 125.

³⁵³ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 103.

usnuly. Jestliže to byly bytosti d'ábelské, tak se vracely do svých pekelných sídel.³⁵⁴ V době bouří a vichru se mohly zjevit i v lidských obydlích. Zároveň jim jsou připisovány i rozmanité přírodní jevy, včetně fata morgany. Mají v oblibě pronásledovat ženy a děti, které kradou. Když šly děti na lusky, tak je jejich matky varovaly: „*Nechod' do hrachu, nebo tě vezme polednice.*“³⁵⁵

Byly techniky, jak se před polednicí chránit, bylo jich však méně než v případě jiných démonických bytostí a často byly magického charakteru. Nejčastěji bylo doporučováno, pokud se chtěl člověk polednici ubránit, aby se hned, jak ji spatřil, pokřižoval, polednice pak měla okamžitě zmizet a na jejím místě měl zůstat sloup prachu. Další možností bylo odříkání modlitby nebo kropení se svčcenou vodou, lidé mohli také jednoduše utéct domů. Nejlepší však bylo se polím v poledne úplně vyhýbat.³⁵⁶

V 19. století byla víra v polednice celonárodně rozšířená a tolik se regionálně nerůznila. Někjaké rozdíly tu však stále byly. Lemkové si ji představovali jako polní dívku s modrými očima a plavými vlasy, která přebývá v obilí. Na území Malopolska byla polednice vysoká a ošklivá žena, oděna v bílé šaty a zjevovala se v doprovodu sedmi černých psů. V poledne tito démoni pobývali v obilí nebo hrachu, to se nezměnilo. Polednice vyháněly z polí lidi, kteří se tam přes poledne zdržovali, a štvaly na ně své psy. Obdobně nastaveny byly, i když přišlo na děti. V Sieradzské oblasti zvali démona *przypołudnica* a byla to žena, obvykle oděna v bílém, s nohama jako páv, která v létě v samé poledne vylézá z žita nebo pšenice a chytá každého, kdo se přiblíží. Bělostocké *polní rusalky* se zjevovaly jako mladé ženy s dlouhými rozpuštěnými vlasy, nejčastěji šedými. Oděny jsou v dlouhé šaty a na hlavě nebo ramenou často mají modrý šátek. Byly považovány za bytosti lidem neškodící. Ve Varmii a Mazurách přebývaly v polích démonické bytosti, které místní zvali *babojędzy*, *żytne baby* nebo *żytne maiki*.³⁵⁷ Lesováci v Sandoměři si *południce* představují jako malé ženy, které tráví čas posedáváním v dírách na polích, a když je v létě teplo, nebo když lidé v poledne z polí odešli, tak z nich vylézaly ven.³⁵⁸ V Mazovsku a Podlesí se polednice objevovala jako bytost podobná smrti se strašlivou tváří. Někdy měla místo hlavy pouze lebku se železnými zuby.³⁵⁹ V některých regionech polednice zůstala už jenom jako nástroj k strašení dětí, aby nechodily po polích a neničily úrodu.³⁶⁰

³⁵⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 100-104.

³⁵⁵ MÁCHAL, *Bájeslovi slovanské*, cit. d., s. 131-132.; „*Nie chodź do grochu, bo cię przypołudnica weźmie.*“, překlad vlastní.

³⁵⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 103.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 99-105.

³⁵⁸ MÁCHAL, *Bájeslovi slovanské*, cit. d., s. 131-132.

³⁵⁹ BARANOWSKI, *W kręgu upiórów i wilkołaków*, cit. d., s. 104.

³⁶⁰ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 104.

Cykličnost objevování se polednice každý rok a její pravidelné přebývání na polích v pravé poledne je odrazem dávného kultu narození a obrození života v přírodě. Zpočátku byly polednice démony starající se o vegetaci a obilí. Následně jim ale byly připsány určité atmosférické jevy, jako vlnění lánů obilí a někdy i přivolávání vichřic. Tím začala být polednice nebezpečná a byla spojena s hrozbou, kterou představuje pražící letní slunce v poledne. Začala být řazena do skupiny zlých ženských démonů, jako jsou třeba *mamuny* nebo *divoženky*, hlavně kvůli negativnímu vlivu na děti. Postupem času však z povědomí lidí mizí a ve 20. století zůstala v paměti už jen v několika málo polských regionech.³⁶¹

Velmi vzácně na sebe polednice brala mužskou podobu, převážně starého, bíle oblečeného dědka, který také dusil žence na polích. Nazýván byl *południk*, *żytnik*, *diabeł polny* a podobně.³⁶²

*„Lidé mluvili o duchách, kteří v poledne chodili mezi obilím. Říkalo se jim polednice. Vypadali jako žena nebo muž a byli oblečeni v bílých šatech... Říkalo se, že ve 12 hodin ani ve dne, ani v noci se nemá chodit na pole, protože tam straší. Co a jak straší, nebylo blíže řečeno; říkalo se jen, že to żytniczka sedí v obilí a straší.“*³⁶³

6.3 Element vody

Nejrozšířenějším kultem přírodních duchů byl kult vodního elementu. Je bohatě doložen od nejstarších dob až do novověku. Úcta k řekám, jezerům, mořím a bytostem v nich přebývajících, byl jeden ze základních kamenů slovanského pohanského náboženství.³⁶⁴

*„Dále uctívají řeky, vodní víly a další božstva, oběťují jim všem a při obětech poznávají věštby.“*³⁶⁵

Voda měla pro Slované až skoro sakrální význam. Magická síla, která vyzařovala ze směru a točení proudu, z vodní plochy jezera nebo mořských vln vždy vyvolávala silné pocity strachu nebo fascinace, což v dávných dobách znamenalo personifikaci daných jevů ve vodní bytosti. Samotný význam vody se ve slovanském folklóru točí spíše k moci očištné a

³⁶¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 100.

³⁶² BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 105.

³⁶³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 101.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; *„Ludzie opowiadali o duchach, które w południe chodziły między zbożami. Nazywano je południcami. Miały one wygląd kobiety lub mężczyzny i odziane były w białe szaty.“*; *„Mówiono, że o godzinie 12 ani w dzień, ani w nocy nie trzeba wychodzić w pole, bo straszy. Blíže nie okrešlano, co i jak straszy; mówiono jedynie, że to żytniczka siedzi w zbożu i straszy.“* překlad vlastní.

³⁶⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 110.

³⁶⁵ PROKOPIOS Z KAISAREIE. *Válka s Góty*, cit. d., s. 211.

uzdravující. Jsou známy i modlitby, které byly odříkávány při noření a umývání se ve vodě, zbavující nemocí a působení zlé moci.³⁶⁶

Bytosti přebývající u vod nebo přímo v nich měly většinou ženskou podobu. Slovanům byly známé *vily*, *rusalky*, *samovily*, *vodní* nebo *mořské panny* a *žínky*, které měly v podstatě totožné vlastnosti a schopnosti, ale měly i své krajové odlišnosti.³⁶⁷ Další skupinou byli démoni vod s lidským původem. Byly to duše lidí, kteří přišli o život utonutím.³⁶⁸ Zároveň patří bytosti vodního elementu mezi ty snad s nejhorší povahou. Často jim jsou připisovány skutky jako stáhnutí lidí a hospodářských zvířat pod hladinu, trhání rybářských sítí, vyvolávání vodních vírů a povodně, které zatápěly pole, louky a občas i lidské příbytky. Všeobecně budili démoni vod strach i hrůzu, stejně jako živel sám.³⁶⁹ To se zřejmě váže k tomu, že v dávných dobách mnoho lidí neumělo plavat a případy utonutí byly dávány za vinu vodním duchům.³⁷⁰

Slované měli zvyk tak zvaného krmení vodního živlu. Byla to obětina tvořená chlebem, solí, kurem a jehňaty, pokládána do vody při záplavách nebo v dobách sucha, během cestování po vodě a u mlýnů, mostů nebo hrází.³⁷¹ Zvyk živení vody zacházel až tak daleko, že člověk, který tonul, nebyl zachraňován, aby nebyla voda oslabena.³⁷²

V průběhu času se hlavně vlivem křesťanské víry pohled na vodní demony měnil. Byly přebírány i vlivy západoevropské v podobě nových vodních démonů, jako byly například nymfy nebo sirény. Změna byla zaznamenána hlavně v literatuře 19. a 20. století, týkala se převážně původu různých bytostí, který začal být uváděn jako d'ábelský. Terénní bádání z různých polských regionů ukazují, že se víra ve vodní demony zachovala, hlavně u starších pokolení, až do 20. století.³⁷³

„Někteří sbírají vodu skapávající z paškálu, když je v předvečer Velikonoc posvěcován pramen [křestní vody], [a to] nikoliv proto, aby jí vyhnali [d'ábla], k čemuž je svým zasvěcením určena, nýbrž aby [d'ábla] přijali.“³⁷⁴

³⁶⁶ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 257.

³⁶⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 111.

³⁶⁸ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 257.

³⁶⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 82.

³⁷⁰ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 81.

³⁷¹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 258.

³⁷² MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 508-509.

³⁷³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 82-84.

³⁷⁴ DYŇDA, *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, cit. d., s. 316, úryvek ze *Sermones Polonici* (15. století).

6.3.1 Rusalky a navky

„V popředí stojí víly a rusalky, které souvisejí s jinými elementy, zdá se však, že jejich vlastní doménou byl právě vodní živel. Původní název, známý všem Slovanům, zněl asi vila (na Balkáně samovila), případně diva, samodiva (převzatá i do novořečtiny jako samotitha), divka, což má indoevropský kořen – srov. keltské *dive divone*, latinské *divus, diva* atd.“³⁷⁵

Navky a rusalky mají opět představovat duše zemřelých. Název navky souvisí se staroslověnským *navь*, rusky *навье*, malorusky *navk*, což znamená mrtvého.³⁷⁶ V Polsku byly nazývány *rusalki, rusawki* nebo *rusauki*.³⁷⁷ Označení rusalka je patrně novějšího data, nebo alespoň není doloženo před 16. stoletím. Vzniklo zřejmě z domácího kořene, nejspíše *rusá* podle barvy vlasů nebo *rusa* ve významu řeka, nebo vzniklo pod vlivem antických slavností bakchického rázu zvaných Rosalia. *Rusalije* se spojovaly se vzpomínkou na mrtvé a z toho asi vznikla představa rusalek jako duší dívek předčasně zemřelých, utopených nebo sebevražednic, které se zařadily k přírodním bytostem.³⁷⁸ Dalším možným původem jejich jména je od starořímského svátku bohyně Karny, které skládaly oběti v podobě růží, ze kterého by bylo označení převzato až v 18. století. Rusalky jsou spíše východoslovanským démonem, proto se vyskytovaly hlavně ve východní části Polska, zvláště v Podlesí a Mazovsku.³⁷⁹

Rusalky měly být krásné ženy, které rády lapaly mladé muže. Nejčastěji přebývaly ve vodě nebo v houštinách na březích, občas se vydaly i dál, třeba do žita nebo konopí. Byly dušemi žen, které nezemřely přirozenou smrtí, nebo těch, které utonuly. V jedné vsi v Polesí se tradovalo, že se rusalkami stávaly ty ženy, které zemřely po vypití příliš mnoho alkoholu. Jinde se zase mělo za to, že šlo o duše žen těhotných, nepokřtěných, zavražděných nebo děvčátek, která byla v noci udušena matkou.³⁸⁰

Poleské rusalky byly velmi pěkné dívky se světlou pletí. Pokud ale nastala doba, kdy bylo v módě opálení, měly kůži hezky opálenou. Vlasy měly krásné, dlouhé a rozpuštěné a na hlavu si dávaly věnce z květin. Chodily buďto nahé nebo v bílých šatech, někdy však lidé potkali i rusalky, které byly královsky oblečeny, a od jejich šatů se šířil jas, až museli mhouřit oči. Vedle mladých a krásných rusalek vystupovaly i staré a ošklivé. Byly to duše starších žen, které umřely tragickou smrtí, nebo těch, co se k smrti upily. Těmto starým *rusawkám* Polesané

³⁷⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 111.

³⁷⁶ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 87.

³⁷⁷ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 95.

³⁷⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 111.

³⁷⁹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 94-95.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 95-96.

říkali *kazytki* nebo *babi wodne*. Rusalky v Polesí byly velmi plaché a před lidmi vždy utíkaly do vody. Výjimkou bylo, když strašily malé děti nebo pasoucí se dobytek.³⁸¹

Jelikož byla lidská duše snad nejčastěji představována v ptačí podobě, měly se i navky zjevovat v podobě černého ptáka s červenýma očima a s ostrým zobákem i drápy, který létal v noci za mlhy nebo za deště, naříkal v komínech nebo nad řekami a za své oběti, které trápil, si vybíral hlavně těhotné ženy a děti. Zdrojem jejich zloby měla být právě smrt bez křtu, a proto se jich dalo zbavit vyřčením křestní formule. Pokud se tak stalo do sedmi let od jejich úmrtí, navka se změnila v rusalku. Proto se velmi často o navkách a rusalkách vypráví to samé a jejich charakteristiky se překrývají. U těchto dvou bytostí splývá kult mrtvých a kult přírody.³⁸²

Spojitosť nebo možná i totožnosť medzi rusalkami a vílami je vidieť v tom, že jejich hlavní živel a pole působnosti byla voda, i když se zdržovaly i na polích a v lesích. Jejich zjev je popisován velmi podobně, ne-li shodně, jejich moc a životní síla je soustředěna v jejich dlouhých vlasech, které u rusalky musí zůstat neustále mokré, nebo by rusalka zahynula.³⁸³

6.3.2 Víly

Původ slova *vila* nebyl sice zcela bezpečně vysvětlen, ale je pravděpodobné, že souvisí s kořenem *vel*, což znamená hynouti.³⁸⁴ Dalším názorem na původ pojmenování víl, je ten, že pochází od *viliti*, což znamená být posedlý, nebo *vilý*, ve významu bláznivý.³⁸⁵ Na území Polska se vílám říkalo *wiły*, *wilki*. Velmi často se jejich funkce a charakter překrývaly s rusalkami, *boginkami* a *mamunami*.³⁸⁶

Víra ve víly je prastará. Jsou o nich zmínky ve staroruských sbornících, kde jsou uvedeny vedle Peruna, Chorsa, Volosa a dalších bůžků, kterým se Slované klaněli a přinášeli jim oběti.³⁸⁷ Na jejich spojitost s dušemi mrtvých odkazuje i pověra, že je bylo možné často vidět u hrobu zabíjených lidí, kde za svitu měsíce tancují s plápolajícím světlem. V lidových tradicích lze nalézt, že víly žily původně s lidmi v přátelství a dobrých vztazích. Víly pomáhaly žít obilí, kosit trávu, krmit dobytek, a dokonce i pomáhaly se stavbou domů. Lidé je dokonce i některé věci naučili, aby jim mohly pomáhat orat, sít, zavodňovat louky a pochovávat mrtvé.

³⁸¹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 96-97.

³⁸² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 141.

³⁸³ Tamtéž, s. 113.

³⁸⁴ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 101–102.

³⁸⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 111.

³⁸⁶ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 98-99.

³⁸⁷ DYŇDA, Jiří. *Slovanské pohanství ve středověkých ruských kázáních*. Praha: Scriptorium, 2019. 408 s., s. 44–45.

Ale když lidé změnili své chování, když pastýři opustili od písni a hudebních nástrojů a vzali do rukou biče a začali nadávat, když lidé začali válčit o svá území a používat střelné a hlučné zbraně, víly území opustily a odešly pryč. Proto je poté už jen málokdo mohl spatřit, jak samotné sedí a pláčou.³⁸⁸

Před lidmi se většinou schovávaly. Víly obvykle strávily zimu ve vodách řek a jezer, od jara do podzimu většinou trávily čas v nábřežních houštinách, ačkoliv někde stále zůstávaly ve vodě a na souš si chodily jen odpočinout. Převážně jsou tyto bytosti popisovány jako mladá děvčata s bledými lícemi a některá měla zelené vlasy. Oblečené byly obvykle v bílém a občas nosily vzdušné zelené šaty. Převážně je mohli lidé spatřit, jak praly své prádlo, běhaly a bavily se v křoví nebo mělké vodě, tančily nebo odpočívaly na břehu. Občas strašily děti nebo děvčata, hlavně ta, která byla v jiném stavu. V některých oblastech měly víly krást nebo vyměňovat děti za své, obdobně to dělaly i *boginki* a i proto byly spolu tyto dvě bytosti často zaměňovány.³⁸⁹

O ženských démonech je známo, že se často zjevovali nazí³⁹⁰, jinak jsou víly popisovány jako krásné a věčně mladé ženy, s bledou pletí a občas byly oděny v bílých šatech, jak už bylo zmíněno. Četné zmínky jsou o sňatcích víl s muži. Těm byly víly dobrými ženami a hospodyněmi, ale jen do doby, než jim muž připomenul jejich původ. Potom víly zmizely a už se nikdy nevrátily, jenom o své děti se potají ještě staraly.³⁹¹ Měly v oblibě hlavně mladé a statné muže, kterým věnovaly svou lásku a pomoc v životě i v boji s nepřáteli. Děti víl byly neobyčejně moudré a měly výbornou paměť. Stávalo se, že se víly spřátelily s dívkou, která si od nich pak přála krásu a ochranu pro svého milého. Víly také chránily zvířata, která měla v oblibě, byli to jeleni, laně a kamzíci.³⁹² I ony samy se dokázaly proměňovat ve zvířata, nejčastěji si vybíraly podobu labutě, koně nebo sokola.³⁹³

Pokud však někdo víly urazil, nebo je vyrušil na jejich reji, či neuposlechl některého z jejich pokynů, mohly víly i škodit.³⁹⁴ Mohly člověka pomást na rozumu. Takovému člověku se pak říkalo *vilovnjak*. Zlé skutky pak byly spojeny zejména s černými vodními vílami, které strašily nebo topily koupající se mladíky, poutníky sváděly z cest, nedovolovaly žízňivým, aby se napili ze studánky nebo jejich pramene, a na mořích pronásledovaly nebo potápěly koráby.

³⁸⁸ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 102-103.

³⁸⁹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 98-99.

³⁹⁰ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 628.

³⁹¹ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 104.

³⁹² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 113.

³⁹³ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 232.

³⁹⁴ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 631.

Pokud si lidé chtěli víly naklonit, přinášeli jim zejména k pramenům oběti. Byly to nejčastěji koláče, lesní plody, květiny a také rozvěšovali pro víly pestré stužky na stromy okolo.³⁹⁵

V Polsku se víla démonickou bytostí stala zřejmě až vlivem křesťanství.³⁹⁶ V kraji Sieradzkém vílám říkali *wily*. Pro ně to byly duše mladých hezkých děvčat, která byla za života lehkomyšlná, tudíž byla odsouzena vznášet se v povětří mezi nebem a zemí. Zda lidem škodily nebo pomáhaly, záleželo na tom, jak se k nim daný člověk za života choval.³⁹⁷

6.3.3 Topielec a wodnik

U Poláků se vodní muž nazývá *topielec*, *toplec* a velmi se podobá českému vodníkovi. Polsky se vodníkovi říkalo *wodnik*.³⁹⁸ Zatímco víly, rusalky nebo vodní žinky se objevovaly často ve skupině, vodníci byli individualisté. A na rozdíl od ženských představitelk vodního živlu, byl vodník k lidem spíše nepřátelský. Nejraději se zdržoval v černých a temných vodách. Neblahé zkušenosti s nimi měli zejména mlynáři, rybáři a plavci. Ti se ho snažili usmířit obětmi, a to většinou zvířecími. Přiváděli nebo přinášeli mu koně, krávy, ovce, černé kozy, černé svině, černé kohouty, husy, kachny nebo ryby. Občas se spokojil i s kousky chleba s máslem nebo s vínem. Aby vodník nerozbořil hráz, bylo nutné do ní zakopat koňskou hlavu, takové nálezy byly objeveny například v Gdaňsku.³⁹⁹ Koně měl totiž nejraději. Je zachycen zvyk, kdy se koupil kůň, namazala se mu hlava medem, k šíji přivázali dva mlýnské kameny a pak byl kůň utopen jako oběť vodníkovi.⁴⁰⁰

Wodnik měl v některých regionech černou tvář, ruce a nohy. Občas měl velkou hlavu a malé tělo. Oči měl někdy ohnivé nebo jiskřivé. Vlasy měl dlouhé a zelené.⁴⁰¹ Povětšinou byl však malý se zelenými vlasy, očima a nosem jako jestřáb a s velmi barevným oblečením. Oblékal se do žlutých kalhot, zeleného nebo červeného kabátce s velkými šosy, na hlavu si dával zelený nebo šedivý klobouk ozdobený kyticí. Poznat se dal podle toho, že mu ze šosu kapala voda. Byl nepolapitelný, jestliže se ho někdo pokusil udeřit nebo chytit, vypadalo to, jako by byl tvořen z bláta. Mluvil huhňavě a jeho řeč zněla zkomoleně a cize. Často se rád proměňoval v rybu, hada, žábu, koně a spoustu dalších. Svoje obydlí si zřizoval v hluboké vodě poblíž mlýnů. Jeho zámeček měl obrovské síně a pokoje byly vykládané křišťálem a diamanty,

³⁹⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 113.

³⁹⁶ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 49.

³⁹⁷ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 101.

³⁹⁸ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 258.

³⁹⁹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 114-115.

⁴⁰⁰ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 258.

⁴⁰¹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 611-618.

schovával v nich hrnečky s pokličkami, kde uchovával duše utonulých. Ve svém sídle žil sám nebo se ženou, hastrmankou, a dětmi.⁴⁰² Jeho žena mohla být vodní panna anebo k sobě přilákal nějakou lidskou dívku a s tou se pak oženil. Známkou vodníkovy svatby byla povodeň. Pokud se dívce povedlo vymanit se z jeho moci a opustit ho, zabíjel ze msty jejich děti.⁴⁰³ Rybníky dokázal rozbouřit a lidi tak vystrašit. Když navštívil město a trhy, měli kramáři dobrý odbyt zboží. Mlynáře škádlí, ale k rybářům je hodný a pomáhám jim lovit ryby. Také bylo dobrým zvykem v místě, kde někdo na loďce míjel vodníkův příbytek, sejmut z hlavy čepici.⁴⁰⁴ *Wodnik* a *topielec* jsou si velmi podobní, některé z jejich rysů splývají, a tak je možné, že se jedná o jednu a tu samou bytost s lokálně rozrůzněnými vlastnostmi.

Dalšími jmény, která pro *topielce* byla užívána, jsou *wodni topiec* nebo *utopek*.⁴⁰⁵ *Topielec* prý není nijak zvlášť velký, ale je velmi silný. Žije ve vodě, kde má v hlubinách svůj skleněný palác. Za tichých měsíčních nocí vyplouvá na hladinu, vychází na povrch vody, pluje po vlnách a vábí k sobě dívky krásným zpěvem. S dívkami pak žije ve svazku manželském. Za kmotry zve ženy, které když přijmou, tak jsou bohatě obdarovány. Duše lidí, které utopil, si schraňuje v hrnečkách s pokličkou na peci. Je-li poklička odklopena, duše vylétají ven v podobě bílých holubic. Svá kouzla provádí čarovným prutem, který může například rozdělit vodu, takže lze vstoupit do jeho paláce suchou nohou. *Topielce* je možné spoutat lipovým lýkem.⁴⁰⁶ Často na sebe *topielci* brali podobu zvířat, ptáků nebo ryb. Rádi měli podobu koně, který se pásal na břehu řeky, jestliže na něj někdo vsedl, skočil do vody a svoji oběť utopil. Netopili jen lidi, ale i zvířata, nejčastěji koně, krávy, prasata nebo ovce.⁴⁰⁷

Ve víře středo-východní Evropy je možné vysledovat dvě různé vyobrazení vodního démona zvaného *topielec*. Je to démon-dítě a obživlý mrtvý. První, *topielec-dítě*, vzniká z dětí utopených hned po narození, nebo z dítěte nenarozeného, plodu ženy, která utonula. Démon tedy vznikl z osob rituálně dosud nepřijatých do komunity živých čili nekřtěných a z těch, kteří zemřeli násilnou smrtí. Podle zákonů archaické představivosti byli takoví tvorové neúprosně odsouzeni proměnit se v démona. V případě jiného druhu smrti dítěte byl vytvořen další démon, například z dítěte, které bylo uškrceno a pohřbeno v zemi, vznikl létající drak nebo démon *poroniec*. Dítě *topielec* pak v hlubinách vod rostlo do třetího nebo sedmého roku života a potom

⁴⁰² MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 140-142.

⁴⁰³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 115.

⁴⁰⁴ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 140-143.

⁴⁰⁵ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 258.

⁴⁰⁶ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 146.

⁴⁰⁷ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 88.

se stávalo pro lidi nebezpečné. Mohlo je zatáhnout do vody a utopit.⁴⁰⁸ Tomuto typu se podobá jeden další popis *topielce*, který praví, že topielec má podobu lidskou, bývá vysoký jako tři nebo sedmiletý chlapec, má velkou hlavu, na ní dlouhé černé vlasy, které jsou neustále rozčuchané, ruce a nohy má dlouhé a hubené. Barva jeho těla je černá, občas bílá, chodí nahý, jenom na hlavě má čapku nebo červený šátek.⁴⁰⁹

Druhé vyobrazení *topielce* zahrnovalo všechny lidi, kteří se utopili v důsledku nehody, což se nejčastěji vysvětlovalo utonutím způsobeným *topielci* dětmi, nebo sebevraždami ve vodě, poté se člověk také nevyhnutelně změnil v tohoto démona. Démoni vycházející z obětí vody se jasně lišili od *topielce* dítěte, avšak nazýváni byli stejně. Nejdůležitější rozdíl je, že utonulí lidé nezměnili svůj vzhled. Na bytostech vycházejících z vody rolníci snadno poznali utopené příbuzné nebo sousedy. Byli také viděni lidé, kteří se utopili už před dávnou dobou. Například vojáci v podivných uniformách a mluvící neznámými jazyky. Takového démona obvykle prozradily pouze detaily, například zelené vlasy s propletenými mořskými řasami nebo sinalá tvář. Běžně se tvrdilo, že zesnulý vycházející z vody se objevil v klobouku nebo v kapuci a voda z něj kapala jen z levé strany. Občas se tvrdilo, že byl oblečený v kožichu, neboť byl chlupatý jako zvíře, nebo byl hrbatý a kulhal. Toto jsou klasické příznaky démonických mrtvých, které se objevují ve slovanském pohanském světě. *Topielec*, „živý mrtvý“ je nemilosrdný a zákeřný. Těží ze své podoby k živému člověku, vydává se proto na cestu a hledá lidi, které by mohl zlákat k řece nebo jezeru, a pak je vtáhnout do hlubin a utopit. Takový démon se těšil z toho, když člověka utopil. Tleskal a strašlivě se smál. Lidé, kteří byli *topielcem* utopeni, se sami stávali démonem stejného druhu. Poté nastávala řetězová reakce, jejich počet exponenciálně rostl a začalo se mluvit o epidemii, stejně tomu bylo i u upírů a strig.⁴¹⁰

Obrana před *topielci* byla skoro nemožná. Až vlivem církve na lidovou démonologii lidé začali věřit, že pokud do vody vstoupí s křížkem na prsou nebo se pomodlí, budou před *topielci* ochráněni. Dále se věřilo, že mu lidé mohli položit otázku, na kterou neznal odpověď, nebo na něj použít nějakou jinou lest a vymanit se tak z jeho sevření a útekem na břeh si zachránit život.⁴¹¹

Kazimierz Władysław Wójcicki v 19. století k *topielcovi* napsal: „*Ve velkých jezerech, v bahnitých hlubinách sedí bytosti, které lid polský i ruský nazývá topielci. Topielec je člověk, jak si lidé z Mazur, Krakova i Krupie myslí, který se utopil kvůli nehodě nebo úmyslně a kterého*

⁴⁰⁸ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 226.

⁴⁰⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 84.

⁴¹⁰ KOLCZYŃSKI, *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, cit. d., s. 226-227.

⁴¹¹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 90.

*oživil d'ábel a ted' přebývá v hlubinách vody. Ty, kteří si užívají koupele nebo rybolovu, tahá pod vodu a topí. Nikde se, stejně se sovou, neukazuje přes den, vždycky zůstává na dně řek, rybníků i hlubokých jezer, ale s příchodem noci vychází na břeh a sedě číhá na kořist. Nic ho nenahněvá víc, než když slyší lidi říkat, že už svítá, protože se musí vrátit do vody. Vedle topielců existují i topielnice, které už nejsou tak nebezpečné. Vábí krásnou tváří i milým hlasem mladé venkovany a ty které lapí, stáhnou do hloubky. Často vystrkují hlavu nad hladinu vody, rozpouštějí si dlouhé zlatavé vlasy sedíce na balvanech, občas bylo slyšet hezký zvuk, protože každý vlas vydával jiný tón. Topielnice, které se ukazují na Visle, mají bílé vlasy a okolo krku korále. V jezeře Gopło nejsou, ale na Starém Bugu se ukazují se zelenými věnci na hlavách a nazývají je tam bogunki. Nejedí paprsky měsíce, jako topielci z Gopła, ale živí se rosou a solí. Hlas bogunek se podobá do zvuků, které vydává vodní pták bukač.*⁴¹²

Jedna z výpovědí obyvatel polské vsi v Lublinském regionu z poloviny 20. století vypráví o d'ábelském původu *topielce*: „*Topielec je duše člověka, který nechtěl žít a sám se utopil. A jak se utopil, dostal se do kontaktu s d'áblem a společně hned vymýšleli, jak utopit ty lidi, kteří se koupou, předtím než sv. Jan vodu pokřtí. Protože když ji pokřtí, tak topielec už není pro člověka nebezpečný a ve svěcené vodě už neplave.*“⁴¹³

S Janem Křtitelem a koupáním je spojen magicko-náboženský zvyk nekoupání se v zimním a jarním období, pocházející ze západních i středních slovanských oblastí, který určoval hranici, kdy bylo možné se v rybnících, jezer nebo řekách koupat a kdy ještě ne. Hranicí byl den 23. června, kdy byla nejkratší noc známá jako Noc svatojánská, jinak se jí v Polsku lidově říkalo také *Noc Kupalna*, *Kupalnocka* nebo *Sobótka*. S tímto dnem se pojí i pořekadla, například: „*Jan už pokřtil všechny vody, od nyníška vám nebudou ubližovat.*“⁴¹⁴ V některých lidových pověrách byly dny nebo části dne, kdy se lidé neměli koupat vůbec. Rozšířený byl názor, že je těžkým hříchem koupat se v neděli před polednem, kdy začíná v kostele bohoslužba.⁴¹⁵

V oblasti Tater a Podhalí mají své vlastní *topielce*. Jejich původ je hlavně z duší utopených lidí, zvláště sebevrahů, utopených nemluvňat z nemanželských svazků, nebo plodu

⁴¹² WÓJCICKI, Kazimierz Władysław a WOJCIECHOWSKI, Ryszard, ed. *Klechdy, starożytnie podania i powieści ludu Polskiego i Rusi*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972. 364 s., s. 253-256.

⁴¹³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 86.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; „*Topielec to dusza człowieka, który nie chcąc żyć sam się utopił. A jak się utopił, to wszedł w komitywę z diabłem i razem obmyślają, jak topić tych ludzi, którzy kąpią się, nim św. Jan ochrzci wodę. Bo jak już ją ochrzci, to topielec nie jest dla człowieka groźny i w święconej wodzie nie wypływa.*“, překlad vlastní.

⁴¹⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 88.; „*Już Jan chrzcił wszystkie wody, odtąd wam nie będą szkodzić.*“, překlad vlastní.

⁴¹⁵ BARANOWSKI, *W kręgu upiórów i wilkołaków*, cit. d., s. 86.

dítěte utopené těhotné ženy. Nejčastěji vypadali jako velcí urostlí muži nebo malé děti, velmi vzácně jako pes. Rádi jedli bob i hrách a sváděli mladé lidi obou pohlaví na scestí. Ve varmijsko-mazurské oblasti, která je bohatá na jezera, mají *topicha*, *topnika*, *topka*, *topielce* nebo i *wodnika* či *vodního člověka*. Jeho původ je v duších hříšných a utopených a není výjimkou, že je spojován s ďáblem. Jeho vzhled je v tomto regionu nejednotný, může to být nahý muž oblepený blátem, malý chlapec s červenou čapkou na hlavě, nebo velmi hubený člověk s mokkými vlasy. Občas je mu připisován vzhled napůl člověka a napůl ryby, zřejmě odkaz na sirény ze západní Evropy nebo vodní krysy. Bránit se proti němu dalo buďto provedením znamení kříže před vstupem do vody nebo ochranným medailonem, obě metody jsou mladšího původu a nepochybně souvisí s příchodem křesťanství.⁴¹⁶

6.3.4 Vodní panny a ženy

Příbuzné vodníků a topielců jsou *vodní panny* a *ženy*, jinak také Polákům v některých regionech známé jako *topielnice*,⁴¹⁷ občas zvané jen *bílé panny*. Postavu mají vysokou, se smutnou a bledou tváří a obvykle byly oblečené do průsvitných zelených šatů. Bydlí ve vodních hlubinách v křišťálových palácích, do nichž vede cesta sypaná zlatým a stříbrným pískem. Rády se houpají na stromech a překrásným zpěvem k sobě lákají mladíky. Během večerů vycházejí z vody do vsí, kde se připojují k mládeži na venkovské zábavě. Pokud se někomu podařilo vodní pannu polapit, získal tím do domácnosti cennou pomocnici, pokud jí však byl darován nový kousek oblečení, zmizela. Poláci pak věří, že vodní panny jsou bíle oděné, v některých jezerech také zeleně nebo modře a šaty mají opásané zeleným opaskem. Jejich vlasy jsou krásné a lesklé a zdobí je lilie.⁴¹⁸ Pro vodní demony je typické, že jsou jejich vlasy dlouhé a zelené.⁴¹⁹

Jeden z popisů, které nashromáždil O. Kolberg v Poznaňském kraji v 19. století, obsahuje následující: „Říká se, že na jezerech Powidzkém se objevují duchové (ti ostatní se nazývají topielci), většinou ženští, a vábí lidi. Mají bílé šaty, se světle zeleným páskem nebo sukni, a bílé lilie (bílé květiny) vetknuté do lesklých vlasů svázané zlatou čelenkou. A na dalších takových jezerech se mají objevit duchové podobní těm v bílém, ale už v modrých nebo zelených šatech.“⁴²⁰

⁴¹⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 91-92.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 83.

⁴¹⁸ MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 147.

⁴¹⁹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 618.

⁴²⁰ KOLBERG, *Poznańskie*, cit. d., s. 13.; „Powiadają że na Jeziorze Powidzkim ukazują się jakieś duchy (inni się wyrażają topielcy), najczęściej żeńskie, i wabią ludzi. Mają one białe szaty, z jasnozieloną opaską lub spódniczka, a na lśniących włosach na głowie białe lilie (białe kwiaty) złotą przywiązaną przepaską. I na innych takich jeziorach ukazywać się mają duchy podobne jak te w bieli już w modrych lub zielonych szatach.“, překlad vlastní.

6.3.5 Boginki. Démoni vodních břehů a moří

Boginka, bogunka nebo *mamuna* je démon, který přebývá u vod, v houštinách nebo v lesích. Mají mnoho vlastností podobných například s divoženkami. V některých krajích jsou považovány za jednu a tu samou bytost. Hlavně na východě Polska se *boginki* vyskytovaly převážně na březích vod. Bytosti byly v různé podobě známé v celé Evropě. Podle představ polského lidu byly *boginki* ošklivé, po nocích halekaly, praly prádlo v řekách, byly mstivé, obtěžovaly ženy i děvčata, zvláště ty krátce po porodu a chtěly jim vyměnit děti za své.⁴²¹ Postavu měly však převážně lidskou, někdy byly viděny jako napůl zvířecí a napůl lidské. Například jako ženy se psíma nohama. Většinou vypadaly jako hubené báby, neobyčejně ochlupené na celém těle s velmi dlouhými prsy, které si občas přehazovaly přes ramena.⁴²² Někdy Poláci o očích *boginek* říkali, že jsou velké jak talíře. Jindy je zase mohly mít ohnivé, plamenné, nebo jim svítily jako kočce. Někdy měly zuby jako prasečí kly a černá záda.⁴²³ V zásadě se ale od většiny vodních démonů lišily v tom, že byly demony spíše pobřežními a pro lidi méně nebezpečné nebo jim v některých regionech neškodily vůbec. O tom se zmiňují některé výpovědi, například: „*Objevily se kolem půlnoci (za měsíčních noci) a praly prádlo u vody. Lidem nic nedělaly; jen když se koně přišli napít vody, boginy je vyplašily.*“⁴²⁴ Často měly vydávat různé zvuky podobné pláči. Povídalo se, že pláčou buď nad osudem svých dětí, nebo litují svých hříchů, kvůli kterým musí teď bloumat po okolí až do konce světa.⁴²⁵

Na mnoha místech byly *boginki* přirovnávány k jiné bytosti lidové démonologie, k *mamunám*. Odtud také vznikl názor, že *boginki* škodí matkám čerstvě po porodu, sesílají na ně různé choroby a vyměňují jim děti.⁴²⁶ Se staráním se o novorozeňata možná souvisí jeden jejich znak, který jim je často připisován, jsou jim velké nebo dlouhé bradavky.⁴²⁷ Nejčastěji vyměňovaly děti těsně po porodu nebo před křtem. Vyměněné dítě špatně rostlo a pomalu se vyvíjelo, málo mluvilo a téměř nic nejedlo. Věřilo se, že když v chalupě zůstane samo,

⁴²¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 95.

⁴²² BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 135.

⁴²³ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 614-620.

⁴²⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 95.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; „*Pojawiały się one koło północy (w nocy księżycowej) i praly bieliznę nad wodą. Ludziom nic nie robiły; tylko jak przychodziły konie pić wodę, to boginy płoszyły je.*“, překlad vlastní.

⁴²⁵ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 135-136.

⁴²⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 96.

⁴²⁷ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 618-619.

vyskakuje z kolíčky a vaří si jídlo, a jestli najde vodku, tak se z ní nemálo napije. Nikdy se nechovalo dobře ve společnosti dalších lidí a rychle umíralo.⁴²⁸

Ochranou před *boginkami* mělo být hlavně to, že se člověk vyhýbal v noci místům, kde se měly vyskytovat, a jestliže se s nimi člověk přeci jenom střetl, měl udělat ve vzduchu znak kříže a přeříkat modlitbu.⁴²⁹ Dobré bylo nosit u sebe křížky a medailonky. Lidé u sebe mohli ještě nosit nějaký kousek ostrého železa, nebo ho mít zašitý v oblečení. Těhotná žena měla mít po čas spánku v košili zašitou jehlu nebo špendlík. Doporučováno bylo i nošení u sebe něčeho červeného nebo aspoň obšitého červenou nití. Okuřování osobních věcí těhotné ženy dýmem z bylin bylo také běžnou praxí. Ochránit novorozence se dalo třeba přivázáním mu na ruku červené stužky, na hlavu dát červenou čapku a chránit ho před měsíčním svitem. Nenechávat dítě ani na chvíli o samotě bylo také velmi důležité. Po západu slunce neměla matka vycházet a ve spánku se nesměla k dítěti otočit zády. Také se mohl dítěti pověsit na krk medailonek nebo křížek a další.⁴³⁰

Původ *boginek* není jistý. Někdy se mělo za to, že jsou dušemi žen, které potratily, zabily své děti, zemřely při porodu nebo těhotné, byly cizoložnicemi, krivopřísežnicemi nebo to byly duše starých panen a čarodějnic. Otcové jejich dětí byli démoni jiného druhu.⁴³¹

K pobřežním démonům je možné přiřadit i tatranského *vodního d'ábla*. V představách horalů vypadá jako nemotorný člověk s kostnatýma nohama zakončenýma koňskými kopyty. Na hlavě má dopředu zakroucené růžky a dlouhý masitý ohon. Na zarostlé tváři mu vyčnívá orlí nos. Nejčastěji je oblečen v městském oblečení s trojhranným kloboukem na hlavě. Je to bytost nenávislná a zlomyslná a někdy i pro lidi nebezpečná.⁴³²

Démoni moře bývali zaháněni v chrámu v Kołobrzegu, který je zmiňovaný okolo roku 1000, kdy biskup Reinbern ničil a pálil svatyně a plašil či zaháněl demony do moře. Dělal to tak, že čtyři kameny pomazal svatým olejem, vykropil je svěcenou vodou a pak je hodil do moře. Jedná se o jediný písemný doklad toho, že byly uctívány nadpřirozené síly moře.⁴³³ Dětmár ve své kronice o Reinbernovi píše následující:

*„Zničil a spálil pohanské svatyně, vyčistil moře od zlých duchů, když do vody vhodil čtyři kameny pomazané svatým olejem a pokropil hladinu svěcenou vodou.“*⁴³⁴

⁴²⁸ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 140.

⁴²⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 96.

⁴³⁰ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 143-144.

⁴³¹ Tamtéž, s. 136.

⁴³² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 97.

⁴³³ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 100.

⁴³⁴ DĚTMAR Z MERSEBURKU. *Kronika*, cit. d., s. 257.

6.4 Element vzduchu

Zprávy o tom, že si dříve lidé personifikovali povětrnostní i atmosférické jevy pocházejí převážně z lidové kultury. Podle všeho mají tyto pověry starou tradici, která byla zaznamenána i v některých středověkých pramenech. Úcta k démonům větru je prastará a je známa i z jiných kultur. Není divu, že Slované tyto představy s nimi sdíleli, ačkoliv se dochovaly jen velmi strohé informace a ve starších zprávách jsou zaznamenány většinou jen jména. Ovšem co nebylo zaznamenáno v pramenech, dochovalo se jako etnografický materiál.⁴³⁵

„Ctili Pogodu, což znamená ‚počasí‘, ctili povětrí, bud' jako jemný vánek, který šelestí v obilných klasech a v listí stromů, nebo přechází do sykotu: to božstvo nazývali Pogvizd.“⁴³⁶

Jelikož větry byly tak fascinující, podléhaly velmi často antropomorfizaci. Například víření vichřice neboli její tanec, evokoval v lidech obraz veselí a zábavy. Proto se Poláci, nebo i další Slované, často o vichřici vyjadřují jako o *čertím veselí*, nebo říkají, že *se čerti žení*.⁴³⁷ Démoni větru byli součástí každodenního života lidí v podobě atmosférických jevů, které člověka uváděly v údiv, ale zároveň jej i děsily.⁴³⁸ V dřívějších stoletích, ve středověku a možná i v 16. století, dominoval v lidové víře názor, že existují démonické bytosti, které řídí bouřky, větry i mraky a jejichž doménou byl hlavně vzduch.⁴³⁹

Často se stávalo, že atmosférické jevy s sebou přinášely újmu na hospodářství, nebo i na lidech samých. Vichřice strhávaly střechy domů, utrhávaly okenice i dveře, ničily rostlinstvo a úrodu, rozfoukávaly stohy slámy a mnoho dalšího. Věřilo se, že vichry mohly způsobit i nějaké nemoci jako šílenství, závratě, slabost, paralýzu nebo různé kožní onemocnění a někdy dokonce i smrt, například z důvodu ovanutí. Proto se ještě celkem donedávna na vsích věřilo, že by se neměla otevírat okna, aby nebyli lidé vystaveni nepříznivým vlivům, které s sebou větry přinášely. Zřejmě i zde vzniklo spojení větrů se zlými nadpřirozenými silami.⁴⁴⁰ Na většině území Polska byli větrní démoni velmi často považováni za bytosti neviditelné, nebo měli podobu malého mráčku, poryvu větru nebo třeba vichřice. Vztahy s lidmi měli většinou negativní. S radostí způsobovali lidem škody. V některých oblastech si však cenili určitých druhů větru, například těch, co nevaly ani moc silně, ani moc slabě, ale tak, aby pročistily

⁴³⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 116-117.

⁴³⁶ DYŇDA, *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, cit. d., s. 332 – úryvek z *Kroniky polské Matěje z Měchova* (1521).

⁴³⁷ MOSZYŇSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 476.)

⁴³⁸ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 268.

⁴³⁹ BARANOWSKI, *W kręgu upiórów i wilkołaków*, cit. d., s. 117.

⁴⁴⁰ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 51.

ovzduší.⁴⁴¹ Ti ostatní byli zlí a mstiví, hlavně poté, co jim lidé nadávali nebo jim nějakým způsobem zlořečili. Ten z větrných démonů, který měl vyloženě špatnou povahu, byl vichr. Báł se jen blesků, před kterými prchal. Proto na něj lidé v ochranných kletbách svolávali právě je. Přízeň větrů se dala získat ponecháním chleba nebo mouky za oknem. Také se věřilo, že větrní démoni mají blahodárné účinky v tom, že mohou vyčistit vzduch od nemocí nebo dokonce probouzet milostnou touhu.⁴⁴²

Od 17. do počátku 20. století byla víra ve větrné demony v Polsku nejvíce rozšířena v jeho jižních a západních částech, nejvíce ve Slezsku, západním Malopolsku, jižním Velkopolsku, kraji Sieradzkém a Wieluńském. Informace o jménech jednotlivých démonů jsou zevrubné. Nejčastěji se objevuje jméno *latawec* a *diabeł powietrzny*. Je však možné, že jméno *latawec* vzniklo až v křesťanské době, nebo zastupuje název bytosti, jejíž jméno už je v dnešních dobách neznámé, s *diabłem* to je podobné, u něj je jen jisté, že jeho jméno vzniklo vlivem církve. V některých oblastech se objevují i *chmurnicy*, *obłocznicy*, *wietrznicy* nebo například *powieszownicy*. Jejich názvy jsou spíše lokálního charakteru a nebyly rozšířené po celém území Polska.⁴⁴³

V 17. – 18. století se v Polsku povědomí lidí o větrech a povětrí mění. Jejich víra v ně byla obohacena o d'ábelské prvky, které byly přejaté z křesťanské víry. Stalo se to pod vlivem několika faktorů a hlavním z nich byla zvýšená misijní činnost na venkově. Následkem byla lidově-křesťanská vize démonologie větrného elementu, která přetrvala až do poloviny 19. století, byla tak zaznamenána v polské etnografické literatuře a stejně se zrcadlila i v lidovém folkloru.⁴⁴⁴ Na území Polska byla víra v původ větrných démonů taková, že se mělo jednat o směsici z duší, které prodlévaly na tomto světě z důvodu nepřirozené smrti, d'ábelských bytostí a speciálních větrných démonů. Z určitosti lze říci, že na konci 19. a na počátku 20. století, byli na celém území Polska za větrné demony považováni oběšenci, sebevrazi, nekřtěné mrtvé děti, ženy volných mravů a další lidé, kteří se za života něčím provinili. Není však jisté, zda tomu tak bylo vždy.⁴⁴⁵

Proti zlým bytostem vzduchu chránily zvuky. Proto byly často užívány rolničky, jako ochrana a byly běžnou výbavou šamanů a čarodějů. „*Zdá se proto, že archeologické nálezy rolniček, nošených v náhrdelnících nebo na koňských postrojích, neměly jen ozdobnou funkci,*

⁴⁴¹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 119-120.

⁴⁴² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 117-118.

⁴⁴³ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 117.

⁴⁴⁴ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 47.

⁴⁴⁵ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 116.

nýbrž sloužily i k tomuto magickému apotropaickému účelu.“⁴⁴⁶ Byly i způsoby, jak mohli lidé získat pomoc větrných démonů. Mohlo to být díky různým magickým zakletím nebo různým krátkým zaříkadlům či modlitbám.⁴⁴⁷

Poláci také znali již na konci středověku zosobněný vítr pod jménem *pochwist*, *pogwizd*.⁴⁴⁸

6.4.1 Démoni bouřkových mraků a krup

Těmto démonům nebyly připisovány pouze bouře a krupobití, ale i dlouhodobé vytrvalé deště a sucha. Myslelo se, že na rozmarech daných bytostí záleží sběr plodin, bezpečnost domovů a ostatních hospodářských budov náchylných k požárům, vyvolaných úderem blesku. Odtud pochází nevraživost vesnického lidu k těmto démonům a snahy o nalezení způsobů, jak se proti jejich moci ubránit. Podle historických záznamů ze 17. století z Mazovska a Velkopolska se při boji s bouřemi a prudkými větry lidé často obraceli pro pomoc k tak zvaným *wiatrzacznikům*, což byli mlynáři z větrných mlýnů. Mělo se za to, že oni mají záhadné vědomosti o daných atmosférických jevech, protože používají jejich moc při výkonu své práce. Pomoc mlynářů lid ne vždy uspokojila, proto se v průběhu 18. století začali pomalu od mlynářů odvracet a pomoc hledali v církvi.⁴⁴⁹ Ta se v boji proti démonům snažila odvrátit nadcházející bouře a krupobití za pomoci zvuku kostelních zvonů a vystavováním křížů a svatých obrázků v oknech, nebo kropení svěcenou vodou ve směru přicházejících mraků. Zvyk byl na vesnici přejet z městského prostředí. Kromě kostelních zvonů se pro zahánění mraků užívaly také malé zvonečky, kterým se časem začalo říkat loretské.⁴⁵⁰ Ve 20. století vydala církev zákaz užívání kostelních zvonů na odehnání bouřkových mraků, což je zřejmě následkem postupného opadu víry v magickou moc zvonů a všeho dalšího.⁴⁵¹

Během dlouhodobého sucha se lidé také obraceli k různorodým magickým praktikám, aby přivolali déšť. Ve 14. a 15. století existovalo opatření, při kterém byla nahá dívka provázena po polích, která trpěla suchem, během toho byla polévána vodou. Od 16. do zhruba 17. století do tohoto obyčeje začala vstupovat církev a její zvyky. Procesí, která obcházela suchá pole, se modlila a zpívala písně. V 19. století byla víra v bouřné demony vcelku rozšířená po celém

⁴⁴⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 118.

⁴⁴⁷ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 121-122.

⁴⁴⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 116.

⁴⁴⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 56-57.

⁴⁵⁰ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 126.

⁴⁵¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 56-57.

Polsku. Jenom pouhé vlastnění loretského zvonku dávalo lidem pocit bezpečí. Když přicházely bouřkové mraky nad ves, hospodáři vyšli z domů na svá pole a obrácení tváří k příchozím mrakům zvonili na zvonky a odříkávali modlitby. Dalšími prostředky, kterými se dalo před demony bránit, byla lopata na chléb opřená před domem, sekera nechaná ostřím k nebi, vyhnání všech zvířat z domu, zavírání oken i dveří nebo vykouření domu bylinou rozchodníkem. Ve 20. století vypadala situace na venkově na východě Polska tak, že původ mraků byl připisován Bohu nebo jiným nadpřirozeným silám, občas také bytostem lidského původu, jako jsou planetníci. Ti vzdělanější a racionálnější využívali svoje vědomosti k logičtějšimu vysvětlení atmosférických jevů.⁴⁵²

„Když udeří krupobití, jedni proti němu cosi vyslovují, jiní proti jeho úderu vysoko pozvedají kříže, což by se nemělo dělat; nicméně není pověrečné dávat údery polím a zhášet ohně v domech, neboť se díky řádu přirozenosti může stát, že těžký vzduch se tím zjemňuje a nemá už sílu, aby ublížil.“⁴⁵³

6.4.2 Jędza – Baba Jaga

Polsky se Baba Jaga zve *jezibaba*,⁴⁵⁴ *leśna jędza*, *babojędza* nebo *jędzona*.⁴⁵⁵ Její jméno *jędza* vzniklo zřejmě ze slova *odźb*, znamenající užovka, a ne od jména Jaga nebo Jadwiga. Had už sám od sebe naznačuje zlou podstatu nositele, proto byla negativním aspektem ve vzdušném elementu. Známa je jak u západních, tak východních Slovanů. Jde o zosobněnou bouři v podobě zlé stařeny, ošklivé, s rozcuchanými vlasy, s velkým nosem, s dlouhou bradou a železnými zuby, která létá na ohnivé železné stoupě, poháněné paličkou, přičemž zametá za sebou pometlem stopu. Proto se k jejímu usmíření vynášely za bouře před dům lopata a pometlo. Jindy usnadňovaly její let vzduchem sedmimílové boty, koberec samolet nebo hbitý kuň. Při jejím letu se ohýbají stromy, vyjí psi a vzdychá celá země; provázejí ji její synové – ohniví draci, což měly být zřejmě blesky. Pod dotykem jejího kouzelného prutu vše zkamení. Baba Jaga žila v hlubokých lesích, kde měla chalupu na muřích nohách, kterou si ohradila plotem z lidských kostí a lebek. Její stravou je totiž lidské maso, zejména v oblibě má to dětské, nepohrdne ani dušemi zemřelých. V chalupě schovává a střeží své mnohé poklady, které povětšinou používá

⁴⁵² PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 58-60.

⁴⁵³ DYNDA, *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, cit. d., s. 320 – úryvek ze *Sermones Polonici* (15. století).

⁴⁵⁴ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 264.

⁴⁵⁵ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 165.

k tomu, aby škodila. Pro lidi byla obrazem hroznivé tváře přírody a jejích rozpoutaných živlů, které přinášejí člověku zkázu.⁴⁵⁶ Někde je *jędza* považována za vládkyni lesa.⁴⁵⁷

V některých oblastech se časem splynula slova *jędza*, baba jaga, vědma a čarodějnice v podstatě v jedno, staly se synonymem.⁴⁵⁸

6.4.3 Větrný drak

Zlovolní větrní draci, polsky *smoki*, změnili svoje obecně slovanské jméno ze *zmijów*, které bylo v Polsku přenecháno bytostem s draky bojujícími, na názvy lokální, například *chały*, *aly*. Mohli mít více hlav, byly jim skládány oběti v podobě zvířat, nebo jak tomu zůstalo v pohádkách, mohla se obětí stát i dívka. Člověk zasažený dechem *aly*, jestliže přežil, získal velkou sílu. Draci přebývali v černých mracích nebo jezerech, ničili stáda dobytka, nebo dokonce zabíjeli i lidi, přinášeli bouře, vyhrožovali pozřením slunce nebo měsíce.⁴⁵⁹ Mohli způsobit sucha tím, že vypili dešťové mraky. Většinou však pro lidi nebyli bezprostředně nebezpeční.⁴⁶⁰

Polský a slovenský lid z hor je umisťuje do jeskyní a bažin, čarodějnice je zase vypouští ven a pak je možné vidět jejich ocasy visící z mraků dolů, které jsou nebezpečné pro stromy i chalupy. Draci nemají humanoidní podobu. Míní se, že se vyvinuli ze starých zmijí, kterým vyrostly nohy s drápy a ohromná křídla. Existuje ruský a polský názor, že duha je znakem velkého draka pijícího vodu z moře a řek, aby ji předal mrakům.⁴⁶¹

6.4.4 Latawec

Skoro všemi národy, které jsou na primitivním stupni kulturního vývoje, jsou atmosférické jevy interpretované jako nadpřirozené síly. Silné větry, přívalové deště, krupobití, blesky, to všechno se dávalo za vinu bohům nebo démonům. Jedním z démonů, který vládl větru a dešti byl *Latawec*.⁴⁶² První zmínky o *Latawci* v polském písemnictví se nacházejí v církevní literatuře z konce 16. století. Negovala lidový charakter víry v *latawce* a představovala ho jenom jako jednu z podob ďábla. V jiných literárních dílech, kde je zachycena

⁴⁵⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 118-119.

⁴⁵⁷ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 264.

⁴⁵⁸ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 166.

⁴⁵⁹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 268-269.

⁴⁶⁰ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 309.

⁴⁶¹ GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, cit. d., s. 268-269.

⁴⁶² BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 111-112.

charakteristika této bytosti, je také vidět značný vliv křesťanské interpretace. Není lehké odhadnout, zda byl *latawec* původním lidovým slovanským démonem, kterému byly následně připsány d'ábelské vlastnosti, nebo jestli byl jen odrazem nějaké západoevropské démonické bytosti vstřebané církví a následovně přinesené do Polska jako jedna z podob d'ábla.⁴⁶³

Latawec se měl pohybovat jak na zemi, tak i v povětrí. Měl být d'ábelského, čertovského původu. Občas na sebe měl brát obludnou podobu, skrýval se ve stínech jako netopýr nebo krtek. Jeho služeb užívaly baby i všechny čarodějnice a rozmlouvaly s ním ve stínu tak, že jeden druhého neviděli, jenom se slyšeli. Nejraději škodil lidem v noci, napadal věřící ženy a sváděl je k nepočestnému hříchu.⁴⁶⁴ Pokud nebyl d'ábelského původu, vznikl *latawec* z duše člověka, co spáchal sebevraždu, jelikož jak v pohanské kultuře, tak i té křesťanské byla sebevražda těžkým přestupkem, a v případě křesťanství zamykala brány do nebes. Oběšenci a nekřtěné děti byli taky častým důvodem vzniku *latawce*.⁴⁶⁵

Na magicko-náboženském základě v 18. – 19. století došlo na polském venkově k ustálení několika typů *latawce*. Jeden z nich byl mužský noční větrný démon, který byl nejčastěji přirovnávaný k putující hvězdě, kometě nebo padajícímu meteoritu. Mělo se za to, že *latawci* svádějí ženy, zvláště ty mladé a samotné, a užívají si s nimi pozemské rozkoše. Padající hvězda pak byla, podle názoru vesnického lidu, právě *latawec*. Druhým typem byl *latawec* jako noční zlý démon, ale v podobě ženy. Pocházel z duší mrtvých dětí a také byl připodobňován k padajícím hvězdám. Věřilo se, že tito démoni na sebe berou podobu mladých půvabných děvčat, která svádějí muže a poté jim kradou duše. Tito *latawci* byli občas slučováni s postavou strigy. Ve východních regionech Polska byl v 19. století názor takový, že měl-li u sebe člověk hlavičku česneku, nemusel se bát napadnutí od *latawce*. Pokud už však někdo *latawcem* napaden byl, bez ohledu na pohlaví, a jeho duše tak byla v ohrožení, mohl ji zachránit různými magickými rituály. Mezi ty nejčastěji prováděné patřil výluh ze tří bylin, kterými se pak potíralo celé tělo, dále okuřování ze spáleného suchého prasečího trusu. Třetím typem démona byly duše mrtvých dětí, které umřely bez křtu anebo duše dětí potracených. Ty pak létaly s větrem nebo s bouří. Věřilo se, že na sebe mohou nabrat lidskou podobu, jinak si je lidé představovali spíše jako malé ptáčky, puštíky, bílé holuby nebo jako velké černé ptáky. Někdy měly tyto duše obtěžovat lidi na cestách nebo na polích a dožadovat se od nich křtu. Jejich nejoblíbenějším místem pobytu byly kříže a sochy svatých stojící na rozcestích. Tato verze stanovila celkem rozšířenou

⁴⁶³ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 47-48.

⁴⁶⁴ Tamtéž, s. 48.

⁴⁶⁵ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 114.

víru v tuto podobu *latawcu* v polské lidové kultuře a některé její pozůstatky byly zaznamenány ještě v druhé polovině 20. století.⁴⁶⁶

„*Někdy spolu s bouří a větrem odsouzeni jsou bloumat v bažinách, blatech, kopcích atd., vydávají pronikavé skřeky, které hrom nepřehluší. Někdy také na místě, kde zemřely, volají velmi žalostným hlasem: křest! Pak je velkou zásluhou vyslechnout jejich žádost a pokřtít je vodou a slovem, dát jim jméno Adam a Eva, protože není známo, jakého druhu (pohlaví) byl zemřelý, pokud se jen jeden ozývá.*“⁴⁶⁷

6.4.5 Lokální démoni větru

Byli známi i další démoni větrného elementu regionálního rázu. Například čtyři tajemní duchové, kteří konali na příkaz démona *Witroduja* a vysílali větry do všech čtyřech světových stran. Lemkové věřili, že démonem větru je urostlý muž, který žije ve větvích velkého rozložitého stromu, rostoucího osamoceně na vysokém a strmém horském štítě.⁴⁶⁸ Kašubové zase věřili, že démoni větru byli spíše jako členové rodiny, postavy jim blízké. Tetou je jižní *Zyda*, která přináší déšť, strýcem je *West*, který předpovídá špatné úlovky a hlad. Přítelem je *Żywnik*, vanoucí z východu a nahánějící ryby do sítí. Protivným vtipálkem bývá *Kręc*, *Kręcieszka*, ale ještě horším je *Szalińc*, d'áblův vyslanec. Oproti tomu hezká a příjemná *Glada* přináší ticho a pohodu, jen se neví, na jak dlouho.⁴⁶⁹ V oblasti Varmijsko-mazurské venkovští lidé věřili, že d'ábel se vozí na vichru, který nazývají *kręckiem* nebo *świńskim gównem*. Často se dokonce zakazovala práce, když tento vichr vál, aby se s lidmi d'ábel nezapletl. *Vichr* měl být v některých regionech spojován se zlými duchy, jako jsou čerti, d'áblové, nebo s dušemi mrtvých lidí – oběšenci, nekřtěné děti, *topielci* nebo ti, co zemřeli násilnou smrtí. Bytosti byly však povětšinou neviditelné. Když je ale někdo zahlédl, jsou popisováni jako černé osoby, jako elegantně oblečený muž nebo v případě duše mrtvého člověka v jeho podobě za života. Před vichrem a zlými větry se dalo bránit různými, někdy magickými praktikami.⁴⁷⁰ Výpovědi lidí pak vypadaly následovně: „*S tím větrem létá d'ábel. Když vrhnete nůž do takového řádícího*

⁴⁶⁶ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 48-50.

⁴⁶⁷ KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. *Radomskie*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1964. VIII, 312 s. *Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 20.*, s. 145.; „*Niekiedy wraz z burzą i wichrem skazani pędzić po bagnach, trzęsawiskach, wertepach itp. robią przeraźliwe wrzaski, które grom zagłusza. Czasami też w miejscu, gdzie skonały, bardzo żalonym głosem wołają: chrztu! Wtedy wielką jest zasługą wysłuchać ich prośbę i udzielić im chrztu wodą i słowem, dając im na imię Adam i Ewa, bo nie wiadomo, jakiego rodzaju (płci) był nieboszczyk, jeżeli się odzywa jeden.*“, překlad vlastní.

⁴⁶⁸ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 50.

⁴⁶⁹ OSTROWSKA, Róża a TROJANOWSKA, Izabella. *Bedeker kaszubski*. Wyd. 3 z suplementem. Gdańsk: Wydaw. Morskie, 1978. 515 s., s. 324.

⁴⁷⁰ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 52-53.

větru, tak se na noži ukáže krev.“ Nebo „Povídá se, že když se někdo oběsil, tak foukal takový vítr. Za trest, za ten zločin, toho, co se oběsil, má ten vítr houpat. Musí ho prudce houpat.“⁴⁷¹

6.5 Element ohně

Bytosti ohně jsou mimo jiné známy pro svoji dvojakost. Byly dobré, ale i zlé. Zejména ve starší době byla úcta k ohni veliká. Patrně byl i zbožštěn do podoby Svaroga – Svarožice. Kořeny kultu jsou již indoevropské, jak dosvědčuje staroindický *Agni*, zvláště výrazný kult iránský, jenž se zachoval dodnes u Pársů, doložen je též u Germánů a Baltů. V slovanských představách hrála zřejmě významnou úlohu spojitost s iránským prostředím, výraz *vatra* má být odvozen od iránského *atar*.⁴⁷²

Oheň byl běžnou součástí kultovních míst. V Perunově svatyni hořel věčný oheň z dubového dřeva, pokud by uhasl, jeho strážce by přišel o život.⁴⁷³ Ve starých lidových zvycích se za živý nebo svatý oheň považoval takový, který byl rozdělán po starém tradičním způsobu dřívky nebo případně křesadlem, křemenem a hubkou. Při zapalování takového ohně bylo zvykem se žehnat. Ocílka na křesání se často objevovala ve slovanských hrobech, a to už od 6. – 7. století.⁴⁷⁴

Velkou úctou a důležité místo měl oheň i v příbytku. Hrál důležitou roli při různých obřadech, věřilo se, že má léčivou a očištnou moc, chránil před démony a vším špatným. Chránil před zlými lidmi a nemocemi lidí i dobytka, zejména proti moru a osypkám. Nemocí ohrožené nebo napadené stádo se přehnal přes rozdělaný oheň, a to mu mělo umožnit se uzdravit nebo ho před nemocí ochránit. Popel z ohně měl také léčivou moc.⁴⁷⁵ Přinášely se mu oběti v podobě těsta, sádla, zrní a jiného jídla. Hospodyně se starala o to, aby oheň nikdy nevyhasl. Nikdo na něj nesměl plivat nebo si s ním hrát. Pokud ho chtěl někdo uhasit, tak to mohl udělat jedině chlebem a solí.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 53.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; „Z wiatrem tym lata diabeł. Gdy w taki kręcący się wiatr wrzucić nóż, to wtedy na nożu ukaże się krew.“; „Opowiadano, że jak się ktoś powiesił, to taki wiatr wieje. Za karę, za tę zbrodnicę, co się powiesił, ten wiatr ma go wyhuścić. Musi mocno dyndać.“, překlad vlastní.

⁴⁷² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 119.

⁴⁷³ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 150.

⁴⁷⁴ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 119.

⁴⁷⁵ PROFANTOVÁ, PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, cit. d., s. 150.

⁴⁷⁶ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 119-120.

„Ať tedy naslouchají ti, kteří v noci Narození Páně nebo ve dne u ohně nemluví spolu navzájem, [ale] žádají jisté významné domácí bytosti, které považují za příznivé, aby vstoupily a učinily je šťastnými.“⁴⁷⁷

Významnou úlohu měl oheň i v magii. Jeho moc se využívala při obětování, věštění, rituálních slavnostech a také při navozování extáze. Oheň měl totiž funkci očištnou a apotropaickou. Některé zvyky spojené s ohněm se dochovaly až do dnešních dob, například přeskakování svatojánského ohně, který měl chránit zejména před mocí čarodějnic a zlými kouzly. V Polsku například mládež obíhala pole s planoucími pochodněmi, protože se věřilo, že tak zabezpečí jeho úrodnost a ochrání ho před krádežemi. Magickou moc měly mít i jiskry vykřesané z křemene, žhavé uhlíky, nebo i červená barva, která symbolizovala oheň, na oděvu a ozdobách. Moc měla mít i pouhá myšlenka na oheň nebo zmínka o něm.⁴⁷⁸

K ohni neodmyslitelně patří dým, a i ten se používal při různých rituálech. Mohl se použít při očištném vykuřování, okuřování obětních zvířat, nebo k zahánění bouřkových mraků. Kopřiva je rostlina, která žehá jako oheň, proto byla používána jako ochranný prostředek před nemocemi nebo zlými silami.⁴⁷⁹

„Ať naslouchají lovci a rybáři, kteří když jdou na lov zvěře nebo výlov ryb, nakuřují síť a další věci...“⁴⁸⁰

Oheň sloužil i k pyromancii a kapnomancii, tj. věštění z ohně a dýmu. Při něm se spalovaly kosti a zbytky obětního zvířete a věštilo se z plamene, z praskotu, ze směru, z barvy a z hustoty dýmu. V Polsku a na Rusi bylo též zvykem zapalovat kousky koudele, vyhazovat je do vzduchu a hádat z jejich letu.⁴⁸¹

Pro slovanský lid ve starých dobách, stejně jako i pro jiná etnika, nebyl oheň jen něčím neživým nebo nástrojem, byl pro ně něčím živým a bytostným. Jeho původní personifikovaná podoba, jako boha Svaroga – Svarožice, se po přijetí křesťanství vytratila, a na místo božstva byly dosazeny démonické bytosti, které převážně reprezentovaly zlé a škodlivé síly ohně. *„Projevovaly se v podobě malých ohnivých dráček nebo hádků, jež se pohybují v plápolajících plamenech a jsou známy po celé Evropě pod různými jmény, zvl. dracones či salamandři alchymistů, (o nichž z vlastního zážitku v dětství vypráví ve svém životě Benvenuto Cellini.)“⁴⁸²*

⁴⁷⁷ DYNDÁ, *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, cit. d., s. 312 – úryvek ze *Sermones Polonici* (15. století).

⁴⁷⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 120.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 120.

⁴⁸⁰ DYNDÁ, *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*, cit. d., s. 315.

⁴⁸¹ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 120.

⁴⁸² Tamtéž, s. 120-121.

Slovanský lid své imaginace ohně stále zdokonaloval a rozšiřoval.⁴⁸³ Dalo by se říci, že to pro něj byl nevyčerpatelný zdroj představ a domýšlení, úžasu nad tím, co vše oheň dovede, jak dobře jim umí sloužit, ale zároveň je umí i potrestat. Zřejmě i proto pro ně bylo tak lehké přirknout mu tolik nadpřirozené moci a spoléhat se slepou důvěrou na znamení, která z něj vyčetli.

6.5.1 Smok

Polský drak se zval *smokiem*. V polských legendách nebo lidových pohádkách se často objevují příšery, jako jsou draci, bazilišci nebo obří hadi. Část legend byla cizího původu, ale nakonec v polském folklóru zdomácněly. Charakteristika těchto legend je však problematická. Lokální příběhy se slévaly v jedno s informacemi z církve o vítězství sv. Jiří nebo sv. Michaela nad drakem. Někdy se postava draka kryla s postavou ďábla a podobně.⁴⁸⁴

V lidové kultuře Poláků vystupovalo hned několik typů draků. V některých oblastech byli známi již zmínění draci povětří, létající vysoko nad mraky. Velmi často byli draci připodobňováni do obřích ještěřů a ještěrek. Takový drak pak nejedl jen domácí zvířata, ale i lidi. Mezi neznámější draky patří ten, který se usídlil ve wawelském pahorku. Někdy v lokálních legendách zastupoval draka krvežíznivý pavouk. V některých místech zase hlídal poklady strašlivý bazilišek. Známé byly také pověsti o tom, jak čarodějnice proměnila černého kohouta v baziliška. V jižním Malopolsku byly známé pověsti o netvorovi známém jako král hadů. Většinou hlídal nějaký poklad.⁴⁸⁵

Král hadů byl ukrutným démonem, který zabíjel všechny odvážlivce, co se k němu přiblížili. Občas se nějaké mladé vesnické dívce povedlo probudit jeho chladné srdce, to jí pak král dobrovolně dával část svého pokladu. Někdy lidem pomáhal, když byl někdo pokousán zmijí. Tito démoni žili nejčastěji v lesích, horách nebo dírách v zemi. Zápisy o nich pocházejí převážně z jižního Polska.⁴⁸⁶

V Čechách jsou draci, polští *smoci*, doloženi i pod názvem *zmek* či *zmok* již od 13. stol. a mluví o nich i kazatelé ze 14. až 16. století, kteří je ztotožňovali s ďáblem. Šlo zřejmě o obecně slovanskou představu, neboť *smok* existuje nejenom v polském, ale i například v běloruském a v balkánském folklóru stejně jako u Baltů, jak naznačuje litevské *smákas*, což

⁴⁸³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 122.

⁴⁸⁴ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 308.

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 308.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 310-311.

znamená had.⁴⁸⁷ Jeho původ však není zcela jasný. Podle některých záznamů byly meteority chápány jako ohniví hadi, draci a podobné bytosti.⁴⁸⁸ Na polské *smoki* sami Poláci pohlíželi jako na stvoření pocházející spíše z legend a vyprávění než na skutečnou démonickou bytost, jako byli třeba mory, upíři nebo čarodějnice, ve *smoki* mohli věřit, ale nemuseli.⁴⁸⁹

Smoci se mohli dostat do domu jako jakési zmoklé ohnivé koště nebo jako zmoklé kuře, odtud zřejmě jeho pojmenování pochází. Zmokové mohli opět škodit nebo i pomáhat. Záleželo na vztahu, jaký s daným člověkem měli. Hospodáři, u kterého zrovna přebývali, přinášeli peníze a obilí, jenže tyhle peníze a obilí někde u někoho jiného kradli. Časem se zmocňovali duše svého hostitele a nebylo lehké je zapudit. Hospodář se ho mohl zbavit jedině tak, že ho daruje svému sousedovi, vrátí tam, kde ho našel, nebo obilí, které mu zmok donesl, vymlátí a pak předhodí ptákům.⁴⁹⁰ Jestliže jim hospodář nějak ukřivdil, ukrutně se mu mstili.⁴⁹¹

Lid v Polsku také věřil ve *ćmoka* nebo *ćmuka* a mělo se za to, že přinášel právě obilí a peníze.⁴⁹² Všeobecně se věřilo, že bytosti, které létají a přinášejí svým pánům obilí za letu planou jako oheň nebo aspoň jiskří.⁴⁹³

6.5.2 Bludičky, ohnivý muž, rarach

Ještě ve druhé polovině 20. století nejstarší obyvatelé vsí, kteří viděli blikající světélka poletující po loukách, tvrdili, že jsou to kající duše zeměměřičů, kteří při vyměřování země ošidili sedláky.⁴⁹⁴

Mezi bludičky patří ještě *bludná světla*, *světélka* a různé *světloňošové*. Pocházejí hlavně z duší zemřelých násilnou smrtí, z nekřtěňátek nebo jakýkoliv duší, kterým bylo za života nějak ublíženo. Proto se kromě bažin a tlejících kmenů zjevují i na hrobech jako modravé plaménky, nebo v podobě dětí či mužíků s lucerničkami nebo s kahánky. Zjevují se obvykle za nejtemnějších zimních nocí, o Dušičkách, před Vánocemi nebo o půlnoci na Štědrý den.⁴⁹⁵

Velmi rozšířenou lidovou vírou bylo, že zeměměřič, který lidem ukřivdil při vyměřování půdy, bloumal po smrti po kraji, hlavně po loukách a bažinách, v podobě bludného světélka. Těmto duším zeměměřičů se ještě říkalo *świcki*, *świecki*, *miernicy*, *omentry*,

⁴⁸⁷ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 121.

⁴⁸⁸ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 612.

⁴⁸⁹ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 312.

⁴⁹⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 121.

⁴⁹¹ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 612.

⁴⁹² MÁCHAL, *Bájesloví slovanské*, cit. d., s. 65.

⁴⁹³ MOSZYŃSKI, *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*, cit. d., s. 612.

⁴⁹⁴ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 276.

⁴⁹⁵ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 122.

granicznicy a další. Většinou však tato víra už vymizela, převážně z důvodu kulturních změn na vsi. Do těchto duší byl například někdy zahrnován i mlynář, který špatně měřil obilí a mouku, nebo kdokoliv další, kdo mohl při měření čehokoliv šidit. Duše se pak zjevovaly převážně v noci. Občas když se ve slunečný den odráželo už zdaleka světlo od kousku skla nebo jiného lesklého objektu, říkalo se, že to je *świcek*. Názory na podobu *świcků* se různily. Většinou se shodly na tom, že člověk, co se se *świckem* setkal, viděl jenom světlo a zbytek postavy byl schován v temnotě. Velmi často také vesničané tvrdili, že to byly živé plameny nebo vysoké bílé postavy oblečené do dlouhých bílých šatů, které vydávaly namodralé světlo. Občas se říkalo, že byly černě oblečené do městského, a chodily po loukách s velkými lucernami. Někdy se výpovědi shodly na tom, že to byli hubení vysokí lidé, kteří měli na hlavě lucernu. Pokud šlo o duše zeměměřičů a jim podobným, kteří byli odsouzeni bloudit po světě až do konce věků, tak neměly příliš kladný vztah k lidem a často se jim mstily. Mohly je popálit v obličeji nebo jim třeba vypálit zahradu.⁴⁹⁶

Zřejmě nejčastější verzí bludiček byli démoni z bažin. Tito démoni postupem času z polské kultury vymizeli. Hlavním důvodem je, že člověk už by jen těžko našel místa, kde by skutečně mohli přebývat, jelikož blata, mokřady a rašeliniště se z polské krajiny skoro úplně vytratila. Jenom v některých regionech lze nalézt stopové náznaky toho, že tam takový druh bytostí kdysi přebýval. Patří do nich hlavně víra v bahenní *świetliki*, světýlka, která se objevovala ve Varmii, Mazurách, Mazovsku a Malopolsku. Daný motiv však platí pro celé Polsko, jenom ne všude byly podmínky pro výskyt démona takového druhu. Někde se také vyskytovali *świetliki* polní nebo lesní namísto bahenních. *Świetlici* byli chápáni jako duše lidí, které po smrti neodešly, ale zůstaly na našem světě v podobě *blędnych ogników*, bludiček.⁴⁹⁷ Tito démoni většinou lidem nijak neublížovali. Často dokonce těm, kteří zabloudili, posvítili na cestu. Nebo jim pomohli najít ztracenou čepici či peníze. Za to jim měli lidé náležitě poděkovat.⁴⁹⁸

V Łodžském kraji, kde tito démoni nejčastěji obývají bažiny a rašeliniště, je tamní lidé nazývají *świckami*, *świeckami*, *świecznikami*, *miernikami* a *omentrami*. Duchové se tam objevují převážně v noci a jsou považováni za neviditelné, jediným znakem jejich přítomnosti jsou pohybuující se a mihotající se světýlka. Někdy jim je připisována podoba vysoké lidské postavy v bílé košili se zvláštním modrým leskem, černě oblečení muži s velkými lucernami v rukách nebo hubené vysoké postavy s placatými i svítícími hlavami. Někdy byli popisováni i

⁴⁹⁶ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 287-288.

⁴⁹⁷ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 97-98.

⁴⁹⁸ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 289.

jako živé plameny, jako velké svíce s lidskými tvářemi. Byli to duchové, co neškodili lidem, jestliže se k nim lidé dobře chovali. Pokud ne, mohli být *światlici* mstiví a mohli člověka popálit nebo ho utopit v blátě.⁴⁹⁹ Snažili se pak člověka svést z cesty do močálů, rybníků, napadají zvláště toho, kdo si hvízdá. Lidem ale většinou pomáhali najít ve tmě cestu a bezpečně projít přes močály a rašeliniště, když jim něco slíbí, nebo když je vysvobodí z jejich zakletí. Někdy člověku naznačili, kde jsou zakopané poklady.⁵⁰⁰

„Slyšel jsem o duších v podobě světýlek. Říkalo se, že tato světla jsou duchové měřičů, kteří během svého života nesprávně změřili pole a měli to po smrti opravit.“⁵⁰¹

Na bludičky nebylo zapomenuto ani v jedné z nejznámějších polských legend o Lechovi, Čechovi a Rusovi. Aby se Lech dostal na vysněné místo, kde by mohl usadit svůj kmen Polanů, musel „přebrodit močály, sídla bludiček a nejpodivnější vodní havěti, překročit potoky poztráčené ve vrbině, než stanul v rovinách nad řekou Vatroú.“⁵⁰²

Ohnivý či žhavý muž je známý též jako *dýma* nebo *dýmač*. Je to spíše strašidlo lidského původu, neboť jde o duši hříšníka, která se zjevuje v podobě ohnivého sloupu nebo sudu, draka a občas i v podobě plaménku v bažinách. Může člověka zavést, utopit, popálit, roztrhat, jindy však naopak pomáhá zbloudilému nebo zapadlému do bažin, pokud mu projeví vděčnost. Jeho vlastnosti jsou podobné skupině duchů nebo bytostí, kterým se souhrnně říká bludičky. Jméno *raracha* souvisí s dravým ptákem s druhovým jménem *raroh*. Má se často zjevovat právě v jeho podobě. *Rarach* se má líhnout z vejce vysezeného na peci devět dní a devět nocí.⁵⁰³

V lidové víře se objevovala postava, zvaná *spaleniec*, *pożognik*, *podpalacz*. Tento démon vznikl z duší lidí, kteří se za života dopustili zhářství, proto mu nebylo po smrti dopřáno klidu.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 98.

⁵⁰⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 122.

⁵⁰¹ PEŁKA, *Polska demonologia ludowa*, cit. d., s. 101.; viz. *Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie* (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).; „Slyszalem o duchach o postaci światerek. Mówiono, że te światelka to duchy mierników, którzy za życia źle pomierzyli pola i po śmierci mieli poprawiać.“, překlad vlastní.

⁵⁰² NOVÁKOVÁ, Luisa. *Štěpěj královny Jadwigy: staré polské pověsti*. Třebíč: Blok, 2009, 163 s., s. 10.

⁵⁰³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, cit. d., s. 121-122.

⁵⁰⁴ BARANOWSKI, *W kręgu upiorów i wilkołaków*, cit. d., s. 298.

Závěr

Práce se zabývala problematikou polské venkovské démonologie. Lidé si dříve, stejně jako dnes, pokoušeli vše okolo nich vysvětlit, jak nejlépe mohli a uměli. V první kapitole jsem se proto pokusila nastínit, jak byl samotný svět Slovanů vnímán. Jak si v dávných dobách vysvětlovali například výskyt lidí na zemi, hvězd na obloze nebo nejrůznějších jevů přírody, které byly často připisovány právě přírodním duchům. Velký důraz se kladl také na moc různých předmětů, a proto byly hojně využívány k nejrůznějším praktikám, například ve formě amuletu, který pak sloužil k ochraně svého nositele. S předměty se také někdy nakládalo jako s něčím živým, co má vlastní vědomí. Větší moc byla přiznávána též rostlinám, které se proto často kombinovaly právě s předměty, aby se jejich moc a účinky ještě zvýšily.

Velkým hybatelem lidských myslí bylo samozřejmě také náboženství. U Slovanů se nejdříve jednalo o pohanskou víru s jejím vlastním panteonem, ten však byl postupně vytlačeno křesťanstvím. Právě pohanství obsahovalo prvky vedoucí k rozvinutí lidové démonologie. Větší síla a moc, než je tomu dnes, nebyla připisována pouze předmětům, slovům a rostlinám, ale i duši. Slované chápali rozdíl mezi fyzickým tělem a duší. Věřili, že duše po smrti fyzické schránky nezaniká, ale mění svoji podobu a žije dál. Tato víra v nesmrtelnost duše byla základem pro víru v různé duchy a bytosti, jejichž vznik byl přičítán právě duši, která opustila lidské tělo. Co přesně se z takové duše stávalo, záviselo na tom, jak její tělesná schránka ze světa odešla, nebo v jakém stavu se nacházela. Byla-li smrt násilná, skoro vždy z takové duše vznikla bytost zlá. Pokud šlo o smrt pokojnou, mohla se taková duše usídlit poblíž hospodářství svých předků a nadále pomáhat, nebo se navrátila do přírody. Odtud také zvyk otvírání okna poté, co někdo zemřel. Stejně jako nechávání jídla, vody, zapálené svíce, rozdělávání ohně v krbu někde v domě nebo na hrobě pro duši nebožtíka. Na to, že démonolatrie byla u venkovského lidu velmi silná, poukazuje i fakt, že jídlo, čistá voda nebo například i svíce, byly v tehdejší době poměrně cennou komoditou, lidé se jich přesto pravidelně vzdávali ve prospěch světa démonů a duchů.

Přechodovým mostem mezi lidmi a démony byli polodémoni, nebo tzv. antropomorfní démoni. Tito démoni zůstávali stále spojeni s lidskými dušemi nebo přímo s lidmi samotnými. V průběhu času lidé přišli na způsoby, jak démonické bytosti odhalit. Tradičně mají ve slovanské kultuře řadu společných rysů, například dočasnou neviditelnost, tmavou nebo červeně zbarvenou kůži, ohnivost, drobnější vzrůst, husté vlasy, velkou hlavu a velké oči, výrazné zuby, tlusté rty, husté obočí, nadměrné množství prstů, kulhavost, zvířecí nebo ptačí chodidla. Často měli démoni také schopnost vstoupit do těla zvířat nebo ptáků.

Převládající vlastností démonů je schopnost a snaha škodit lidem, avšak existují výjimky. Nejčastěji jsou démoni spojováni s nejrůznějšími chorobami, vedle nich pak provádějí různé neplechý a trápí lidi. Speciálnost Slovanů je představa ulechtání k smrti. Démoni dusí, straší jekem, pláčem, hvízdáním, smíchem, tleskáním, lepí se na lidi, vysávají krev i mléko, užirají vnitřnosti, trápí těhotné ženy, vyměňují nemluvňata, unášejí dívky i ženy a mají s lidmi styk. Ruší svým zpěvem i muzikou a svádí lidi na scestí svými tanci. Můžou způsobit nevysvětlitelný strach na místech, kde se pak říká, že tam straší – u hrobů, v domácnosti, na místě zločinu, tam kde je schovaný poklad nebo třeba na mostě. Poté záleží na bližší charakteristice, aby byla možná klasifikace podle jmen a určitého chování duchů.

To, jak byla pověřivost polského venkovského lidu silná a jak ovlivňovala jejich každodenní, nebo spíše v tomto případě každonoční život dokazuje i víra v demony zvané boginki. Kvůli této pověře se lidé v noci neodvážili přiblížit k potoku. Dalším takovým příkladem je víra v to, že se duše těch, kteří byli za života označeni za čaroděje, nebo těch, kteří si sami vzali život nebo byli velmi zlými lidmi, stávala po smrti upírem, jelikož jejich duch byl nečistý. Upírem se také mohl stát třeba člověk narozený se zuby, dítě, které bylo dvakrát odstaveno, nebo to, které zemřelo, aniž by bylo pokřtěno a další. Lidé samozřejmě přišli na mnoho způsobů, jak se upírů zbavit. Některými z nich jsou vykopání mrtvolý člověka, o kterém panovalo podezření, že je upír, a probodnutí jeho srdce hlohovým, osikovým, dubovým, klenovým nebo lipovým kulem, dalším řešením bylo dát mu na krk srp nebo kosu, nacpat mu do úst kámen nebo mu ústa zamknout visacím zámkem.

Další podobou, kterou na sebe duše braly, byli domácí duchové. Představa, že každý dům má svého ochranného ducha, který bude obydlí chránit a přinášet mu blahobyty, pokud si ho obyvatelé budou udržovat přátelsky nakloněného a budou mu přinášet oběti, byla rozšířena po celé pevninské Evropě a v indoevropské mytologii. Udržela se i poté, co se jí církevní zákazy pokusily vytlačit z povědomí lidu a přežila až do novodobé lidové kultury. Mezi domové duchy se řadí i různé skřítkové, šotkové a další, kteří jsou mimolidského původu. Důkazem zásahu domácích duchů do normálního chodu života je například fakt, že se při budování domu nebo studny na Balkánu, ale i dříve v Polsku, v rohu domu pod základy zakopával černý kohout, vejce nebo zvířecí hlava. Poukazují na to i vykopávky ze Štětína a Gdaňsku z 11. – 12. století.

Poslední velkou kapitolou jsou přírodní duchové. Démonické personifikace atmosférických jevů měly podle tradice vládnout mlhám, duhám, oblakům, větrům a vichřicím, bouřím a krupobitím, bleskům a hromům. Poté tu byli duchové lesů, polí a hor a v poslední řadě ti, kteří vládli a obývali vodní plochy, řeky, jezera a potoky. Velkou skupinu přírodních duchů proto tvoří duchové spjatí s elementy – země, voda, vzduch a oheň.

Církvě se nepodařilo tuto vrstvu lidského přesvědčení a představ vymýt ani po přijetí křtu. Bylo pro ni snadné oficiálně nahradit slovanské bohy a bytosti svatými, ale protože byli lidé pevně spjati s přírodou a jejími bohy a bůžky, bylo v podstatě nemožné vykořenit víru v přírodní duchy a bytosti, jež lidé vídali v přírodních jevech a se kterými se spojovali za pomoci různých magických praktik. V polských vesnicích byla víra v přírodní božstva a duchy velmi silná ještě v 16. a 17. století. Ovšem je nutno podotknout, že se zachovala ve značně pozměněné a lokálně rozrůzněné podobě, většinou už jen jako tradice, jejíž původní význam a smysl byl zapomenut. Přírodní jevy pro ně byly něco, co mělo duši, samo o sobě. Okolní svět pro ně byl světem plným bytostí a duší, které ho přímo či nepřímo ovlivňovaly, v dobrém nebo i nepříznivém smyslu.

Dříve lidé věřili, že se duše mrtvých stávají součástí přírody a jejich okolí a poté ovlivňovaly příznivě či naopak nepříznivě jejich životy, také proto se sféra přírodních duchů často prolínala se světem mrtvých. V Polsku bylo možné ještě ve 20. století nalézt pozůstatky této víry. Z terénních bádání plyne, že určité základní formy daných přesvědčení dozajista fungovaly v lidové kultuře v regionech Podhalí, Podhůří, na Lublinsku a Bělostocku, ve Varmii a Mazurách, stejně jako na některých územích středního Polska a v okolí Krakova ještě v minulém století.

Démonologie polské venkovské kultury je silně založena na bezmezné víře a přesvědčení v to, že svět okolo lidí je živý. Tím se ovšem nemyslí to, že je plný zvířat a rostlin, ale to, že je plný duší, to duše mu vdechují onen život. A tyto duše mohou putovat, měnit svoji formu, škodit anebo pomáhat. Pověřivost dávných Slovanů je založena právě na tomto faktu. Jak to mohlo ovlivnit jejich každodenní život, jsem se právě v této práci pokusila nastínit. Co zůstává jisté, je skutečnost, že démonologie byla významnou součástí tehdejšího světa a myslí lidí.

Resumé

My master thesis dealt with the issue of Polish rural demonology. In older times, as today, people tried to explain everything around them as well as they could. In the first chapter, therefore, I tried to outline how the world itself was perceived by the Slavs. As they explained in ancient times, for example, the occurrence of people on earth, stars in the sky or various phenomena of nature, which were often attributed to natural spirits. Great emphasis was also placed on the power of various objects, and therefore they were widely used for various practices. Objects were also sometimes treated as something alive that had its own consciousness. Greater power was also given to plants, which were therefore often combined with objects in order to increase their power and effects even more.

Of course, religion was also a great driver of human minds. It was paganism that contained the elements leading to the development of folk demonology. Greater strength and power than it is today was attributed not only to objects, words and plants, but also to the soul. The Slavs understood the difference between the physical body and the soul. They believed that the soul does not disappear after the death of the physical body, but changes its form and lives on. What exactly became from a soul depended on how the that hold it left this world or what condition she was in. If death was violent a soul almost always became an evil being. If it was a peaceful death a soul could settle near its ancestors and continue to help them, or return to the nature.

The crossing bridge between humans and demons was half-demons, or so-called anthropomorphic demons. These demons remained still connected to human souls or directly to humans themselves. Over time, humans have come up with ways to expose demonic beings. They traditionally have a number of features in Slavic culture, such as temporary invisibility, dark or red-colored skin, smaller stature, thick hair, large head and large eyes, thick lips, thick eyebrows, excessive number of fingers and animal or bird feet. Often demons also had the ability to enter the body of animals or birds.

The predominant trait of demons is the ability and effort to harm humans, but there are exceptions. Demons are most often associated with various diseases, in addition to them, they perform various mischiefs and bother people. Demons suffocate, haunt by screaming, crying, whistling, laughing, clapping, clinging to people, sucking blood and milk, eating guts, tormenting pregnant women, exchanging babies, kidnapping girls and women, and interacting with people.

How strong the superstition of the Polish rural people was and how it affected their daily, or rather in this case, nightlife is also proved by the belief in demons called *boginki*. Because of this superstition, people did not dare to approach the stream at night. Another such example is the belief that the souls of those who were labeled wizards during their lifetime, or those who took their own lives or were very evil people, became vampires after death because their spirits were unclean. A vampire could also be a man born with teeth, a child who was weaned twice, or one who died without being baptized, and others. Of course, people have come up with many ways to get rid of vampires. Some of them are digging up the corpse of a man suspected of being a vampire and piercing his heart with a hawthorn, aspen, oak, maple or linden stake, another solution was to put a sickle or scythe on his neck, put a stone in his mouth or lock his mouth with a padlock.

Another form that souls took on was domestic spirits. The idea that every house has its own protective spirit, which will protect the home and bring it prosperity if the inhabitants keep it friendly and sacrifice it, has spread throughout mainland Europe and in Indo-European mythology. Evidence of the interference of domestic spirits in the normal course of life is for example the fact that when building a house or well was build in the Balkans, but also earlier in Poland, a black rooster, egg or animal head was buried under the foundations in the corner. Excavations from Szczecin and Gdańsk from the 11th - 12th centuries also point to this.

The last great chapter is the natural spirits. According to tradition, demonic personifications of atmospheric phenomena were to rule over mists, rainbows, clouds, winds, storms and hail, lightning and thunder. Then there were the spirits of forests, fields, and mountains, and last but not least, those who ruled and inhabited bodies of water, rivers, lakes, and streams. Therefore, a large group of natural spirits consists of spirits connected with elements – earth, water, air and fire.

The Church has failed to eradicate this layer of human conviction and imagination even after baptism. It was easy for her to officially replace Slavic gods and beings with saints, but because humans were firmly attached to nature and its gods and idols, it was virtually impossible to eradicate belief in the natural spirits and beings that humans saw in natural phenomena and associated with using various magical practices. In Polish villages, the belief in natural deities and ghosts was very strong even in the 16th and 17th centuries. However, it should be noted that it has been preserved in a significantly altered and locally diverse form, mostly only as a tradition whose original meaning have been forgotten.

In the past, people believed that the souls of the dead became part of nature and their surroundings and then influenced their lives positively or negatively, which is why the realm

of natural spirits often intertwined with the world of the dead. Remains of this faith could still be found in Poland in the 20th century. Field research shows that certain basic forms of beliefs certainly worked in folk culture in the Podhalie, Podhůří, Lublin and Bělostock regions, Warmia and Mazury, as well as in some areas of central Poland and around Kraków in the last century.

The demonology of Polish rural culture is strongly founded on the boundless belief that the world around people is alive. However, this does not mean that it is full of animals and plants, but that it is full of soul that breathe life into it. And these souls can wander, change their form, harm or help. The superstition of the ancient Slavs is based on this fact. I tried to outline how it could affect their daily lives in this master thesis. What remains certain is the fact that demonology was an important part of the world and people's minds.

Konkluzja

Moja praca magisterska dotyczyła problematyki polskiej demonologii wiejskiej. W dawnych czasach, tak jak dzisiaj, ludzie starali się jak najlepiej wyjaśnić wszystko wokół siebie. Dlatego w pierwszym rozdziale starałem się zarysować, jak Słowianie postrzegali sam świat. Jak wyjaśniali w starożytności, na przykład występowanie ludzi na ziemi, gwiazd na niebie czy różne zjawiska natury, które często przypisywano duchom naturalnym. Duży nacisk położono również na siłę różnych przedmiotów, dlatego były one szeroko wykorzystywane w różnych praktykach. Czasami też przedmioty traktowano jako coś żywego, posiadającego własną świadomość. Większą moc dano także roślinom, które w związku z tym często łączono z przedmiotami, aby jeszcze bardziej zwiększyć ich moc i efekty.

Oczywiście religia była także wielkim motorem napędowym ludzkich umysłów. To pogaństwo zawierało elementy prowadzące do rozwoju demonologii ludowej. Większą siłę i moc niż dzisiaj przypisywano nie tylko przedmiotom, słowom i roślinom, ale także duszy. Słowianie rozumieli różnicę między ciałem fizycznym a duszą. Wierzyli, że dusza nie znika po śmierci fizycznego ciała, ale zmienia swoją formę i żyje dalej. To, co dokładnie stało się z duszy, zależało od tego, w jaki sposób jej dzierzawcy opuścili ten świat lub w jakim stanie była. Jeśli śmierć była gwałtowna, dusza prawie zawsze stawała się złą istotą. Gdyby była to spokojna śmierć, dusza mogłaby osiedlić się w pobliżu swoich przodków i nadal im pomagać.

Mostem łączącym ludzi i demony były pół-demony, czyli tak zwane demony antropomorficzne. Te demony nadal były połączone z ludzkimi duszami lub bezpośrednio z samymi ludźmi. Z biegiem czasu ludzie wymyślili sposoby na ujawnianie demonicznych istot. Tradycyjnie mają wiele cech w kulturze słowiańskiej, takich jak czasowa niewidzialność, ciemna lub czerwona skóra, mniejszy wzrost, gęste włosy, duża głowa i duże oczy, grube usta, grube brwi, nadmierna liczba palców i zwierzęcych lub ptasich łap. Często demony miały również zdolność wchodzenia w ciała zwierząt lub ptaków.

Dominującą cechą demonów jest zdolność i wysiłek do wyrządzania krzywdy ludziom, ale są wyjątki. Demony najczęściej kojarzą się z różnymi chorobami, oprócz nich dokonują różnych psot i przeszkadzają ludziom. Demony duszą się, nawiedzają krzykiem, płaczem, gwizdaniem, śmiechem, klaskaniem, przyleganiem do ludzi, ssaniem krwi i mleka, jedzeniem wnętrzności, dręczeniem kobiet w ciąży, wymianą dzieci, porywaniem dziewcząt i kobiet oraz kontaktami z ludźmi.

O tym, jak silny był przesąd polskich mieszkańców wsi i jak wpłynęło to na ich codzienne, a raczej w tym przypadku życie nocne, świadczy również wiara w demony zwane

boginki. Z powodu tego przesądu ludzie nie odważyli się podejść do strumienia w nocy. Innym przykładem jest przekonanie, że dusze tych, którzy za życia zostali nazwani czarodziejami, lub tych, którzy odebrały sobie życie lub byli bardzo złymi ludźmi, po śmierci stały się wampirami, ponieważ ich duch był nieczysty. Wampirem może być także człowiek urodzony z zębami, dziecko, które dwukrotnie odstawiono od piersi, lub takie, które zmarło bez chrztu i inne. Oczywiście ludzie wymyślili wiele sposobów na pozbycie się wampirów. Część z nich wykopuje zwłoki mężczyzny podejrzanego o bycie wampirem i przekłuwa mu serce kołkiem głogowym, osikowym, dębowym, klonowym lub lipowym, innym rozwiązaniem było położyć mu na szyi sierp lub kosę.

Inną formą, jaką przybrały dusze, były duchy domowe. Pomysł, że każdy dom ma swojego ducha opiekuńczego, który będzie chronić dom i przynosić mu dobrobyt, jeśli mieszkańcy będą go przyjaźnić i poświęcać, rozprzestrzenił się w Europie kontynentalnej i w mitologii indoeuropejskiej. Dowodem na ingerencję domowych spirytusów w normalny tryb życia jest na przykład fakt, że podczas budowy domu lub studni budowano na Bałkanach, ale także wcześniej w Polsce zakopano pod fundamentami czarnego koguta, jaja lub głowę zwierzęcia w rogu budynku. Wskazują na to również wykopaliska ze Szczecina i Gdańska z XI - XII wieku.

Ostatni wielki rozdział dotyczy duchów natury. Zgodnie z tradycją demoniczne personifikacje zjawisk atmosferycznych miały panować nad mgłami, tęczami, chmurami, wiatrami, burzami i gradem, błyskawicami i grzmotami. Potem były duchy lasów, pól i gór, i wreszcie ci, którzy rządzą i zamieszkują zbiorniki wodne, rzeki, jeziora i strumienie. Dlatego dużą grupę naturalnych duchów tworzą duchy związane z żywiołami - ziemią, wodą, powietrzem i ogniem.

Kościół nie zdołał wykorzenić tej warstwy ludzkiego przekonania i wyobraźni nawet po chrzcie. Łatwo było jej oficjalnie zastąpić słowiańskich bogów i istoty świętymi, ale ponieważ ludzie byli mocno przywiązani do natury oraz jej bogów i idoli, było to praktycznie niemożliwe. Łatwo było jej oficjalnie zastąpić słowiańskich bogów i istoty świętymi, ale ponieważ ludzie byli mocno przywiązani do natury oraz jej bogów i idoli, praktycznie niemożliwe było wykorzenienie wiary w naturalne duchy i istoty, które ludzie widzieli w zjawiskach naturalnych i są z nimi związane stosując różne praktyki magiczne. Na polskich wsiach wiara w naturalne bóstwa i duchy była bardzo silna nawet w XVI i XVII wieku. Należy jednak zaznaczyć, że zachował się on w znacznie zmienionej i zróżnicowanej lokalnie formie, głównie jako tradycja, której pierwotne znaczenie zostało zapomniane.

W przeszłości ludzie wierzyli, że dusze zmarłych stały się częścią przyrody i ich otoczenia, a następnie wpływają pozytywnie lub negatywnie na ich życie, dlatego królestwo naturalnych duchów często przeplata się ze światem umarłych. Pozostałości tej wiary można było jeszcze odnaleźć w Polsce w XX wieku. Badania terenowe pokazują, że pewne podstawowe formy wierzeń z pewnością sprawdzały się w kulturze ludowej na Podhalu, Podgórzu, Lublinie i Białymstoku, Warmii i Mazurach, a także na niektórych obszarach centralnej Polski i okolic Krakowa w minionym stuleciu.

Demonologia polskiej kultury wiejskiej jest silnie zakorzeniona w bezgranicznym przekonaniu, że świat wokół żyje. Nie oznacza to jednak, że jest pełny zwierząt i roślin, ale że jest pełny duszy, które tchną w nią życie. I te dusze mogą wędrować, zmieniać swoją postać, szkodzić lub pomagać. Na tym fakcie opiera się przesąd starożytnych Słowian. W tej pracy magisterskiej starałem się nakreślić, jak może to wpłynąć na ich codzienne życie. Pewne jest to, że demonologia była ważną częścią świata i umysłów ludzi.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archiwum Katedry Etnografii i Etnologii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie (materiály z terénních bádání z let 1962-1965).

BARTOŇKOVÁ, Dagmar, ed. *Magnae Moraviae fontes historici = Prameny k dějinám Velké Moravy. Vol. 3, Diplomata. Epistolae. Textus historici varii*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969. 471 s., [1] mapa. Spisy university J. E. Purkyně v Brně. Filosof. fakulta; č. 134.

DALIMIL et al. *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. 2. vyd. Praha: ČSAV, 1958. 343, [1] s., [4] s. obr. příl. Práce ČSAV. Sekce jazyka a lit. Památky staré lit. čes.; sv. 18.

DĚTMAR Z MERSEBURKU. *Kronika*. Překlad Bořek Neškudla a Jakub Žytek. Vyd. 1. Praha: Argo, 2008. 342 s. Memoria medii aevi; sv. 4.

DŁUGOSZ, Jan. *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego = Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Ks. pierwsza, druga*. Wyd. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961. 448 s., [2] l.

HELMOLD. *Helmolda, kněze buzovského, Slovanská kronika*. Praha: Vyšehrad, 1947, 180 s.

HÉRODOTOS. *Herodotovy dějiny*. Překlad Jan Kvíčala. V Praze: tisk a náklad Dr. Julia Grégra a Frant. Šimáčka, 1863-1864. Kniha třetí, s. 239. Bibliotéka klasiků řeckých a římských.

CHRABR. *Mnich Chrabra obrana slovanského písma: cyrilometodějská památka z konce IX. století*. Přeložil Josef VAŠICA. V Brně: Akord, 1941, 17 s.

KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová. 5. vyd., (ve Svobodě 1.). Praha: Svoboda, 1972. 261 s. Členská knihnice.

NESTOR. *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. 3. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954. 320 s. Živá díla minulosti; Sv. 8.

PROKOPIOS Z KAISAREIE. *Válka s Góty*. Překlad Pavel Beneš. 1. vyd. Praha: Odeon, 1985. 438 s.

Slovo o pluku Igorově = Slovo o polku Igoreve. Přeložil Roman KOŇAŘÍK. [Bílovice]: Černý Drak, 2018, 87 s. Písně dávné slávy.

Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský: nejstarší staroruská kronika. Překlad Michal Téra. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. 276 s. Pro Oriente: dědictví křesťanského Východu; sv. 28.

Sekundární literatura

BARANOWSKI, Bohdan. *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*. Łódź: Wydaw. Łódzkie, 1971. 480 s.

BARANOWSKI, Bohdan. *Pożegnanie z diabłem i czarownicą*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1965. 203 s.

BERWIŃSKI, Ryszard Wincenty. *Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznej i naukowej krytyki. Tom II*. Poznań: Nakładem autora, 1854. 226 s.

BRÜCKNER, Aleksander. *Mitologia słowiańska i polska*. Państwowe Wydawn. Nauk. 1980. s. 383.

DOWIAT, Jerzy. *Kultura polski średniowiecznej X-XIII W*. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. 558 s.

DYNDA, Jiří. *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*. Praha: Scriptorium, 2017, 365 s.

DYNDA, Jiří. *Slovanské pohanství ve středověkých ruských kázáních*. Praha: Scriptorium, 2019. 408 s.

ELIADE, Mircea. *Od Zalmoxida k Čingischánovi: srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy*. Překlad Oldřich Kalfiřt. Vyd. 1. Praha: Argo, 1997. 218 s.

ERBEN, Karel Jaromír, Věnceslava BECHYŇOVÁ, Marcel ČERNÝ a Petr KALETA. *Slovanské bájesloví*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009, 511 s., [16] obr. příl., Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada.

GIEYSZTOR, Aleksander. *Mitologia Słowian*. Warszawa: Wydaw. Artystyczne i Filmowe, 1986. 272 s. Mitologie świata.

KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. W. Ks. *Poznańskie*. Cz. 2. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1963. II, 386 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 10.

KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. *Lubelskie*. Cz. 2. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1962. V, 244 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 17.

KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. *Radomskie*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1964. VIII, 312 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 20.

KOLBERG, Oskar a KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. *Pomorze*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1965. XLII, 570 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 39.

KOLBERG, Oskar, KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. a GROZIŃSKI, Władysław, ed. *Mazury Pruskie*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1966. XLVIII, 676 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 40.

KOLBERG, Oskar, KRZYŻANOWSKI, Julian, ed. a BURSZTA, Józef, ed. *Tarnowskie-rzeszowskie*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1967. XXVII, 362 s. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg; T. 48.

KOLCZYŃSKI, Jarosław. *Jeszcze raz o upiorze (wampirze) i strzygoni (strzydze)*, „Etnografia Polska” (1-2), 2003. 214 s.

KOSTRZEWSKI, Józef. *Obrządek ciałopalny u plemion polskich i Słowian północno-zachodnich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960. 89 s.

ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Religia Słowian i jej upadek: (w. VI-XII)*. Warszawa: Państwowe wydaw. naukowe, 1979. 434 s.

MÁCHAL, Jan. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995, 217 s. Malá díla.

MOSZYŃSKI, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian. Tom 2, Kultura duchowa*. Wyd. 2. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967-1968. 2 sv.

MOSZYŃSKI, Kazimierz. *O źródłach magii i religii*. Przegląd Filozoficzny 28. 1925. 239-251.

NOVÁKOVÁ, Luisa. *Šlépěj královny Jadwigy: staré polské pověsti*. Třebíč: Blok, 2009, 163 s.

OSTROWSKA, Róża a TROJANOWSKA, Izabella. *Bedecker kaszubski*. Wyd. 3 z suplementem. Gdańsk: Wydaw. Morskie, 1978. 515 s.

PEŁKA, Leonard Józef. *Polska demonologia ludowa*. Warszawa: Iskry, 1987. 239 s.

Praca zbiorowa: Słownik starożytności słowiańskich, t. 2 F-K, cz. 1 F-H, hasło „Gaj”. Warszawa: Ossolineum, 1964.

PROFANTOVÁ, Nad'a a Martin PROFANT. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. 2. vyd. Praha: Libri, 2004, 259 s.

STOMMA, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX-XX w.*, Warszawa, 1986, 165 s.

STRZELCZYK, Jerzy. *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*. Wyd. 1. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS, 1998. 258 s. Mity i legendy świata.

SZCZEPANIK, Paweł: *Słowiańskie Zaświaty. Wierzenia, wizje i mity*. Szczecin: Wydawnictwo Triglav, 2018, seria: Wszechnica Triglava.

TOMICKA, Joanna a TOMICKI, Ryszard. *Drzewo życia: Ludowa wizja świata i człowieka*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1975. 226 s.

VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, 280 s.

WÓJCICKI, Kazimierz Władysław a WOJCIECHOWSKI, Ryszard, ed. *Klechdy, starożytne podania i powieści ludu Polskiego i Rusi*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972. 364 s.